



”Stackars flickor” i en bristfällig skola

Utvärdering av projekt som åren 1995–2008 var avsedda
att utveckla skolans arbete med sexualitet och samlevnad

Birgitta Sandström
Pedagogiska institutionen
Stockholms universitet, 2009



INNEHÅLL

Förord	3	Intervju med Jonna och Lova	38
Sammanfattning	4	Utvärdering.	39
Inledning	5	Målgruppens delaktighet i planering och genomförande av projekten	40
Material och tillvägagångssätt.	5	Hög delaktighet	40
Tillvägagångssätt	5	Delvis	41
Perspektiv, språk och tid	7	Inte alls	42
Föreningarna och deras projekt	9	Kontakt mellan skola och projektansvariga.	43
Teatergrupper	9	Frön, spår och räckvidd.	45
Stöd-, råd- och jourarbeten	10	Texter.	45
Intresseorganisationer.	11	Stolar, lampor, chatt och mejl	46
Medieproduktion	12	Idéer som växer	46
Opinionsbildare	12	Film, teater och personlig utveckling.	47
Studieförbund	13	Sammanfattande analys	49
Problemformuleringar, metod och resultat	15	Eldsjälnas betydelse	49
Problemformuleringar	15	Starka och svaga självkänslor	50
De utsatta flickorna	16	Nyskapande metoder i tiden	51
Det blir bara värre och värre	17	Gamla och nya tankefigurer	51
Den bristfälliga skolan	17	Slutsatser	53
Sammanfattande kommentarer.	18	Referenslista	55
Metoder och tillvägagångssätt	19	Bilaga I, Projektförteckning	57
Upplysning och bekännelse	19	Bilaga II, Enkät till föreningar	59
Bearbetning.	20	Bilaga III, Enkät till adepter	67
Sammanfattande kommentarer.	20	Författaren svarar för innehåll och slutsatser.	
Resultat	21		
Orientering	21		
Sammanfattande kommentarer.	21		
Fallbeskrivningar av sex projekt	23		
Trynfäste och Trappan.	23		
"Du bestämmer".	24		
Samtal med projektledare	25		
På besök i Edsbyn	26		
Samtal med Eranthi	28		
Intervju med Mia	29		
Du bestämmer ett år senare	30		
Spira	31		
Mentorernas röster.	31		
Samtal med Eva Kalli.	32		
Adepternas röster.	32		
Lär mig!	33		
Röster från kursdeltagare	34		
Genus- och sexualitetsnormer i skolans värld	35		
Ett år senare.	35		
Likabehandlingskonferens och nätverksträff	36		
Stolprojektet och Lyskraft	37		

FÖRORD

Jag har sällan i mitt arbetsliv mött så många generösa och engagerade människor som i det här utvärderingsuppdraget. Stundom har jag ryckts med av den energi som projektmedarbetarna utstrålar, så att jag börjat se mig som en del i projektet och engagerat funderat på hur det kan utvecklas. Den här erfarenheten bottnar i de möten jag haft i sex projekt där jag deltagit i olika aktiviteter, samtalat och ibland bara lyssnat och iakttagit. Dessa tillfällen har bidragit till en betydligt bredare och mer mångfasetterad bild än vad arkivmaterial och enkätsvaren gett för handen. Jag är oerhört tacksam för den generositet som alla har visat och min förhoppning är den här rapporten ska ge, om inte en fullödlig så, en så rättvis bild som möjligt av de projekt jag studerat. Jag hoppas också att rapporten kan fungera tankeväckande och inspirerande både för Arvsfonden och ideella organisationer av skilda slag. Studien har fokuserat på betydelsen av vilka föreställningar som förmedlas i tal, text och handling om flickor och pojkar, sexualitet och samlevnad, lärare och skolläring.

Stockholm 24 februari 2009

SAMMANFATTNING

Under åren 1995 till 2006 beviljade Arvsfonden pengar till 29 projekt som i vid mening kan rubriceras som avsedda att utveckla skolans arbete med sexualitet och samlevnad. Den 15 januari 2007 fick jag i uppdrag att genomföra en utvärdering av dessa projekt. Vid den tidpunkten var 21 projekt avslutade och åtta pågående.

Uppdraget innebar att besvara följande frågor: Vilka spår lämnar Arvsfondens pengar och under vilka betingelser lämna pengarna spår? Vilka framkomliga vägar finner projekten och vilka hinder stöter de på? Vilka förskjutningar i föreställningar om problemformuleringar, kön/gender, makt, sexualitet och identitet kan utläsas i tal och skrift? Hur upplever målgruppen problembilden och insatserna?

Studien bygger på arkivmaterial, intervjuer, fältanteckningar samt enkätsvar från projektansvariga och ungdomar som deltagit i projekten.

Sex projekt, varav fem pågick och ett nyss hade avslutats under utredningstiden, har via deltagande observationer och samtal studerats närmare. Utsagor och iakttagelser från dessa sex projekt har jämförts och diskuterats med resultatet från arkivmaterial och enkätsvar.

Enkätsvar och arkivmaterial visar nästan undantagslöst att flickor är eller uppfattar sig vara i underläge och behöver allehanda stöd, råd och hjälp i livet för att motverka den obalansen. Av tjugo projekt så är enligt enkätsvaren tio riktade till aktiviteter som berör flickor. Flickors ”bristande självkänsla” är en vanlig formulering. Metoderna domineras av tjejgruppsaktiviteter där flickors inre är i fokus. Pojkars eventuella brist på självkänsla nämns inte. En betydligt mer mångfasetterad bild av flickors livssituation och kapacitet framgår av samtal med projektmedarbetare. Här lyfts ofta flickors styrka och kompetens fram. De flickor som medverkar i projekten vill heller inte kännas vid bilden av att vara ”offer” eller en grupp med särskilda problem. De föredrar individuella och anonyma verksamheter som chatt och coachning och avböjer samtalsgrupper. Problemen framstår som av existentiell karaktär och i två av fallstudierna är medelklassen överrepresenterad. Det finns med andra ord en diskrepans mellan text- och handlingsnivån i hur flickor framställs.

Enkätsvaren och arkivmaterialet målar också upp en bild av en samhällsutveckling som pekar mot att allt blir bara värre och värre, vilket drabbar ungdomar och särskilt flickor. Skolledning och lärare saknar

förmåga och verktyg för att inom området sexualitet och samlevnad möta denna utveckling. Även här visar resultatet från de sex fallstudierna på en mer mångtydig och varierande bild med både goda och mindre bra exempel.

Även om inte riktigt alla projekt nådde målet, så är den sammantagna bilden, både den som framkommer av arkivmaterial och i de sex fallstudierna, att projekten enligt projektmedarbetare varit lyckosamma. Trots att betingelserna varit väldigt olika, så har samtliga projekt lämnat spår i form av texter, bilder, ting och idéer som lever vidare. Enligt utvärderingar, enkätsvar och samtal har ungdomarna inflytande över projektsatsningarna och är mycket nöjda över de frizoner och aktiviteter som erbjuds.

En förändring över tid är att den tidigare verksamma tankefiguren normal/avvikelse får konkurrens i början på 2000-talet av tankefiguren normativitet med erkännande av olikheter. I skrivningar om projektens metoder och förväntade resultat, framstår fyra faser: upplysning, bekännelse, bearbetning och nyorientering. Detta kan förstås som att faserna hämtar näring från psykoanalytisk teoribildning. Denna tankefigur är verksam under hela undersökningsperioden.

Ett vanligt sätt att legitimera en problembild i projektansökningar är att utgå från egen erfarenhet. Men en tendens är att projekt verksamma under senare delen av undersökningsperioden i större utsträckning använder sig av systematiska kunskapsöversikter.

Studien väcker ett antal frågor. Hur gestaltar unga i andra samhällsklasser och med en annan etnisk bakgrund än svensk medelklass sina existentiella problem? Hur skulle de vilja att deras frizoner såg ut? Är självkänsla ett ord som bara är laddat med femininitet och kvinnligt kön? Finns en maskulin motsvarighet? Hur skulle projekt utformas om pojkars självbild och självkänsla var i fokus? Är den genomgående positiva bild som både projektmedarbetare och flickor ger av projektet bara en del av sanningen? Hur ska man i så fall gå tillväga för att fånga erfarenheter från dem som eventuellt uppfattade projekten som mindre bra eller ointressanta?

INLEDNING

Under åren 1995 fram till december 2006 beviljade Arvsfonden pengar till 29 projekt som i vid mening kan rubriceras som avsedda att utveckla skolans arbete med sexualitet och samlevnad. Sammanlagt rör det sig om bidrag i omfattningen 27 575 000 kronor. Arvsfondsdelegationen fattade ett beslut om att dessa projekt ska följas upp och utvärderas. Den 15 januari 2007 fick jag i uppdrag att genomföra denna utvärdering. Av dessa var vid den tidpunkten 21 projekt avslutade och åtta fortfarande pågående. Uppdragsgivaren ville att följande frågeställningar skulle besvaras:

- Vilka spår lämnar Arvsfondens pengar och under vilka betingelser lämnar pengarna spår?
- Vilka framkomliga vägar finner projektet och vilka hinder stöter de på?
- Vilka förskjutningar i föreställningar om problemformuleringar, kön/gender, makt, sexualitet och identitet kan utläsas i tal och skrift?
- Hur upplever målgruppen problembilden och insatserna?

Utifrån dessa övergripande frågor formulerades utvärderingens syfte: att identifiera och redogöra för de erfarenheter och kunskaper som genererats av tjugonio projekt avsedda att utveckla skolans arbete om kön/gender, makt, sexualitet och identitet. Utifrån detta syfte konstruerades följande frågor:

- Vilken kunskapsutveckling har skett inom området och vilka konkreta handlingar i dagens verksamhet har sitt ursprung i projekten?
- Hur har bidragssökande organisationer formulerat och motiverat problembilden och till vilka riktar sig projekten i huvudsak?
- Hur svarar föreningarnas problembild mot elevernas föreställningar och erfarenheter?
- Vilka metoder förespråkas och hur formuleras de förväntade resultaten?
- Hur har kontakten mellan den ideella organisationen och skolorna etablerats och fungerat?
- Vilka andra aktörer och faktorer har haft betydelse för projektens genomförande?

Material och tillvägagångssätt

Utredningen bygger på följande material:

- texter av skilda slag som projektbeskrivningar, texter producerade och använda under projektarbetets gång, projektutvärderingar,

redovisningar samt övrigt material som diariförts av Arvsfonden under den tid då projekten genomförts eller när de avslutats

- enkät ställd till projektansvariga för de 29 projekten
- intervjuer med personer som har varit engagerade i projekten
- intervjuer med ungdomar som deltagit i projektsatsningar
- fältanteckningar vid platsbesök.

Tillvägagångssätt

Ansatsen i den här utvärderingen kan närmast beskrivas som en mix mellan interaktiv och processinriktad utvärdering (Karlsson 1999). I en processutvärdering är intresset riktat på genomförandet för att bedöma arbetssätt och innehåll medan en interaktiv insats riktats mot vad olika grupper och individer ser som viktigt att lyfta fram utifrån sina perspektiv.¹ Min strävan har varit att försöka förstå både projektmedarbetarnas intentioner och drivkrafter, och foga samman dessa ambitioner med projektets villkor. Jag har för att skaffa mig en överblick av målet med projekten initialt haft uppmärksamheten riktad mot överväganden av betydelse både vad gäller hur projekten motiveras och legitimeras, vad man vill uppnå, hur man går tillväga för att nå målen samt hur man redovisat resultaten. Förutom att beskriva och kartlägga projekten har blicken riktats mot det som tas för givet och hålls självklart.

De 29 projekt som ingår i denna utvärdering är valda av en utvärderingsansvarig på Arvsfondsdelegationen. Projekten var avsedda att utveckla skolans arbete med sexualitet och samlevnad. Projektens koppling till skolan varierar stort, allt från att projekten besöker skolorna och håller föredrag, spelar teater eller har samtalsgrupper till att skolan är en arena för att nå kontakt med ungdomar.

Inledningsvis lästes samtliga projektbeskrivningar och diarieförda handlingar kopplade till de 29 projekten. Materialet sorterades i bakgrund och problemformulering, syfte, metoder och resultat. Underlaget till denna sortering varierade kraftigt. Vissa dossierer omfattade uppemot 500 sidor, andra endast projektredovisningar på en halv sida. I samtliga projekt fanns, om än ibland knapphändigt, en beskrivning av samtliga teman.

1 Karlsson (1999) s.17.

Utifrån denna första systematisering gjordes en bedömning om vilka projekt som lämpade sig för ett besök och intervju. Majoriteten av projekten under hela perioden, och bland dem som fortfarande pågick under 2007/2008, befanns vara i Stockholmstrakten. Projekt som var avslutade valdes bort, eftersom jag var intresserad av att höra och se hur projekten fungerade i praktiken. Urvalet styrdes av ambitionen att fånga så många olika typer av projektarbeten med så stor spridning som möjligt i olika typer av ideella organisationer. Det resulterade i att sex projekt granskades närmare. De frågor jag ville ha svar på var: Hur går man praktiskt tillväga när projekten genomförs? Hur är korrespondensen mellan det skrivna ordet och den praktiska verkligheten? Vilka motiv och drivkrafter framhåller projektmedarbetarna? Hur uppfattar ungdomarna projekten?

För att få svar på dessa frågor var tillvägagångssättet flerfaldigt. Jag deltog vid projektaktiviteter, besökte föreningarnas lokaler, samtalade med projektansvariga, projektmedarbetare, verksamhetsansvariga och ungdomar. Jag har också tagit del av utvärderingar som projektet initierat och bekostat. Att skaffa en egen erfarenhet av hur det är att åka på turné, hålla utbildningar eller se en teaterföreställning liknar etnografisk ansats men mitt tillvägagångssätt gör inga anspråk på att i strikt mening bruka denna metod.²

Parallellt med dokumentanalysen konstruerades en enkät.³ Den testades på tre respondenter och efter en omarbetning skickades den ut till samtliga projektansvariga i slutet av februari 2007 med uppmaning att svara före den 9 mars. Av 29 organisationer har 3 upphört och personer som då var involverade har inte kunnats nås. Av de övriga 26 har 25 projektansvariga besvarat enkäten, flera av dem efter mer än två påminnelser och ett par ett halvår efter utsatt datum. Frågorna har i varierande grad besvarats men överlag var svarsfrekvensen hög.⁴ I några enkäter angav man att projektet låg så långt bak i tiden att de inte minns eller att personer som varit involverade för länge sedan hade slutat.

Enkätsvaren har sammanställts med tyngdpunkt på att fånga beskrivningar av bakgrund/problembild, tillvägagångssätt och resultat. Hur kontakten mellan skola och föreningen upprättades, i vilken mån och på vilket sätt målgruppen var delaktig i projekten liksom om och på vilket sätt projekten lever kvar. Resultaten av enkätsvaren tillsammans med den första preliminära

dokumentgenomgången utgjorde sedan underlaget för att sex projekt valdes ut för fördjupade studier. Fem av dessa pågick under utvärderingen och ett var nyss avslutat. Ett projekt som jag studerade närmare var projektet Du bestämmer där tre föreningar, Tjejzonen i Stockholm, Män för jämställdhet i Göteborg och teatergruppen Ung utan Pung i Stockholm, samverkade. Det var ett treårigt projekt som avslutades i mars 2008. Jag besökte och samtalade med den projektansvariga i föreningen Tjeizonens lokaler och inbjöds att följa med på en av deras turnéer under ett par dagar. Jag intervjuade också projektansvarig nio månader efter det att projektet var avslutat.

Ett annat projekt, även det drivs av Tjejzonen, är mentorprogrammet *SPIRA*, vars syfte är att hitta former och metoder att förebygga psykisk ohälsa. Projektet beräknas vara avslutat våren 2009. Även här har jag samtalat med den projektansvariga och ett par mentorer och, i form av enkät, frågat flickor vad mentorprogrammet betytt för dem.

Ett tredje projekt som närmare studerats är teaterföreställningarna *Trynfäste* som genomfördes 2000 av en teatergrupp i Stockholm, Cirkus Tigerbrand. Jag har samtalat i telefon ett par gånger med en av skådespelarna som deltog i de bägge teaterprojekten och även gjort en kortare intervju i samband med att jag såg teaterföreställningen *Väderflickan milda makter*, som spelades under våren 2007.

Ta kreativ plats, som studieförbundet Sensus i Stockholm ansvarar för, är det fjärde projektet jag skaffat mig en djupare kunskap om. Det var ett treårsprojekt där det första året innebar att Sensus gav tonårsflickor möjlighet att tillverka stolar under ledning av bildlärostuderande från Konstfack. Det andra året fick flickor konstruera lampor för att visa på hur den offentliga miljön bör vara upplyst för att fylla unga flickors behov. Intervjuer med projektansvariga och två av de flickor som medverkat i lampprojektet samt dokumentationen i form av två dvd-filmer bildar underlag för analys. Min ambition var att vid det tredje projektåret medverka i den aktivitet som var planerad. Den aktiviteten kunde inte genomföras som planerat, eftersom det tredje projektåret sköts fram på obestämmd tid. Därför har endast projektplanen för det tredje året bildat underlag för analys.

Det femte projektet bar namnet *Lär mig!* och var ett treårigt projekt som genomfördes av Riksförbundet för sexuellt likaberättigande (RFSL) i Stockholm 2005–2008. Syftet med projektet var att stärka unga homo- och bisexuella och transpersoners självbild samt öka kunskap, och förståelse och handlingskraft hos alla ungdomar. Projektet har också ambitionen att sprida kunskaper om HBT-ungdomars situation och metoder

2 Om etnografisk ansats kan bland annat läsas i Hammersley & Atkinson (1995), Agar (1996), och Gupta & Ferguson (1997).

3 Bilaga I

4 Svarsfrekvensen redovisas i samband med att enkätsvaren återopas.

för att göra den bättre. Under andra året av projektiden testades nya arbetsmetoder och arbetsformer. Dessa beskrivs i en folder med titeln BRYT! Jag deltog vid ett utbildningstillfälle för ungdomsledare från Röda korsets ungdomsförbund när detta material användes, vilket tillsammans med åtta utvärderingar från liknande utbildningstillfällen bildar underlag för mina analyser.

Stiftelsen Friends ansvarar för det sjätte projektet *Genus och sexualitetsnormer i skolans värld* som också omfattar tre år. Det handlar om att utveckla hållbara verktyg för lärare med anledning av likabehandlingslagen som trädde i kraft 2006. Det syftar till att stärka individens uttrycksmöjligheter i skolvärlden oberoende av tillskrivna kategorier. Det första året ägnades åt en kartläggning av skolor som bedriver framgångsrikt jämställdhetsarbetet. Resultatet redovisas i en rapport som problematiserar metoder av tre skolors arbete med jämställdhet. År två ägnades åt att utveckla metodmaterialet *I normens öga* riktat till verksamma pedagoger och år tre lanseras detta material för lärare i form av föreläsningar och inrättande av en skolrådgivning där lärare kan få stöd och hjälp i sitt arbete mot kränkningar och diskriminering. Det här projektet kommer att avslutas i mars 2009. Som underlag för mina iakttagelser och tolkningar har jag samtalat med de tre projektledare som ansvarat för projektet, deltagit i ett seminarium vid Pridefestivalen augusti 2007, där rapporten *Man kan inte läsa om bögar i nån historiebok* lanserades, deltagit i Friends likabehandlingskonferens i Stockholm i oktober 2008, där bland annat metodmaterialet *I normens öga* introducerades för verksamma pedagoger och vid skolnätverksträffen i HBT-frågor där materialet presenterades, prövades och diskuterades.

Avslutningsvis har resultatet av arkivmaterial och enkätsvar från projektansvariga jämförts och diskuterats med utsagor och iakttagelser från de sex projekt som studerats närmare.

Perspektiv, språk och tid

Meningsskapande, aspektrikedom och sammanhang är centrala begrepp i den här utvärderingen.⁵ De bildar ram för hur jag tolkar och förstår materialet. Begreppen är en konsekvens av antagandet att den verklighet vi lever i inte går att betraktas utifrån en neutral och objektiv utsiktspunkt. Verkligheten filtreras genom våra sinnen och vårt förnuft. Det vi ser, och den mening vi tilldelar olika företeelser, är beroende av

vilka perspektiv vi medvetet eller omedvetet anlägger. Vår varseblivning påverkas av vilka erfarenheter vi har och vilka värden vi omfattar. Skapandet av mening påverkas också av i vilket sammanhang vi befinner oss i och vilken position vi har inom detta sammanhang. Det finns med andra ord många sätt att tolka och förstå begrepp som kön, sexualitet, makt och identitet, liksom det finns många sätt att bedöma och värdera ett projekt.

Det innebär att verkligheten kan beskrivas och förstås på mer än ett sätt. För utvärderarens del reser det krav på att så långt det är möjligt redovisa vilka seenden som anläggs. En beskrivning av ett skeende kan knappast göra anspråk på att vara sann, men väl vara mer eller mindre rimlig och välgrundad. För att så långt det är möjligt göra rättvisa åt underlaget kommer jag i tolkningen av utsagorna lägga vinn om att se det ur så många aspekter som möjligt. Jag har därför samtalat med personer som har olika positioner inom projekten. De yttre och inre villkor som projekten arbetat under har betydelse, vilket jag också försöker redovisa. Mina studiebesök och min delaktighet i hur föreningsmedlemmarna arbetar med de olika projekten har gett mig värdefull kunskap om projektens villkor. Sammanhanget är en oundgänglig del av hur en process och ett resultat kan förstås. Några föreningar som fått bidrag har en lång och gedigen erfarenhet av att arbeta med projekt finansierade av Arvsfonden. För andra är det första gången. Några organisationer är stora och har ett flertal personer anställda, medan andra bygger sin verksamhet i mycket stor utsträckning på frivilligt arbete. I ett fall handlar det om att en person får medel för ett projekt och i ett annat fall är tre föreningar inblandade i samma projekt med en kärngrupp på tio personer.

Tidsaspekten är också en viktig faktor för hur man kan tolka och förstå både de muntliga och skriftliga svar som utvärderingen vilar på. Projekten som här följs upp spänner över fjorton år. De kriterier, och eventuella förskjutningar, som Arvsfonden brukat för beslut om projektmedel är av betydelse. Tidsaspekten är också viktigt i förhållande till de berättelser som jag fått ta del av. Vi förstår händelser i ljuset av den tid vi just nu lever i och minnen kan vara bedrägliga. Därför har projekt som pågick under utvärderingen fått större uppmärksamhet än de som för länge sedan var avslutade, vilket inte gör dessa projekt mindre viktiga.

Språket, språkbruket, spelar en stor roll i form av betoningar och bilder vi använder när vi kommunicerar. Olika personer lägger olika innebörder i exempelvis att det är "svinkallt" ute. Språket spelar

5 När det gäller aspektrikedom, se exempelvis Asplund (1970). Teorier om meningsskapande kan bl.a. läsas i Bergström & Boreus (2000), Englund & Ledin (2003) och Englund & Svensson (2003).

även en viktig roll hur begrepp definieras och används.

I de projekt som ska utvärderas används exempelvis begrepp som självkänsla, självförtroende, sexualitet och samlevnad. Begreppen låter sig inte fångas i distinkta definitioner, utan min ambition är i stället att fånga och redovisa hur personer inblandade i projekten ger begrepp, som synes centrala för den verksamhet de bedriver, innehåll och mening.

FÖRENINGARNA OCH DERAS PROJEKT

Det finns många möjliga sätt att kategorisera de föreningar som tagit emot stöd av Arvsfonden. Likaså finns det många möjligheter att sortera de projekt som här är aktuella. Den sortering jag här presenterar bygger på ambitionen att visa hur kopplingen är mellan de organisatoriska förutsättningarna och de projekt man sökt medel för. Tanken är att denna sortering ska göra det möjligt att på ett mer rättvist sätt både förstå och värdera resultaten. Föreningarna sorteras in under följande rubriker:

1. Teatergrupper
2. Stöd-, råd- och jourarbeten
3. Intresseorganisationer
4. Medieproduktion
5. Opinionsbildare
6. Studieförbund

Projekten kan grovt delas in tre grupper. Den första lägger tyngdpunkten på att upplysa och medvetandegöra enskilda eller olika grupper. Den andra har för avsikt att åtgärda och rätta till. Den tredje vill både upplysa och erbjuda verktyg för förändring. Jag kommer att återkomma till detta under rubriken tillvägagångssätt. Redogörelsen nedan bygger i det allra flesta fall på dokument som finns arkiverade på Arvsfonden. Det innebär att beskrivningarna är korrelerade till den tid som projektet pågick. Uppgifter om Rädda Barnen, RFSL och Hem och Skola har jag hämtat på respektive webbplats 2007.

Teatergrupper

Samtliga teatergrupper kan rubriceras som små. Alla utom en existerade 2007 och finansieras med hjälp av olika former av bidrag och stöd. I den bemärkelsen är ingen etablerad med regelrätta stadsbidrag, även om några har mer än 10 års verksamhet på nacken.

Forumteatergruppen Solveres syfte är att ”på olika sätt sprida och stödja forumteater” (ur stadgarna för den ideella föreningen Forumteatergruppen Solvere, odaterade). De har spelat forumspel för flickor med fokus på relationer och självkänsla i årskurs åtta och nio på åtta skolor i Stockholms län. De beviljades pengar 1999 under ett år för projektet *Jämställdhet mellan pojkar och flickor*. I planen ingick att gå vidare och inkludera pojkar i forumteaterspelen. Denna teatergrupp har upphört och de personer som var engagerade i projektet har inte kunnats nås för att besvara enkäten eller delta i en intervju.

Under den här rubriken återfinns också Teaterföreningen Cirkus Tigerbrand som är en ”förening som arbetar aktivt som uppsökande teaterverksamhet ur ett barn- och ungdomsperspektiv” (ur stadgarna för teaterföreningen Cirkus Tigerbrand, daterade 1998-09-28). 1999 sökte och beviljades de pengar för teaterföreställningen *Trynfäste* som hade för avsikt att ”beröra på djupare plan och utveckla samtal om sexualitet till att inbegripa närhet, känslor och kärlek. Samtal som kan ge sexuellt självförtroende” (Trynfäste 98/12/09 s. 3). De har beviljades också medel 2002 under ett år, för att genomföra teaterföreställningen *En riktig kyss*, utföra fördjupningssamtal och göra ett fotoprojekt med mellanstadiebarn. 2002 beviljades de bidrag för teaterprojektet *Trappan* som riktar sig till årskurs fyra, fem och sex. Målgruppen görs medskapande i alla delar av arbetsprocessen. De vill med en kombinerad metod av teater och samtal fånga upp och utveckla mellanstadiebarnens attityder och tankar kring kärlek, sex och könsmobbing. Denna teatergrupp är fortfarande aktiv och utgör en av fyra föreningar som jag studerat närmare.

Teater Tre Stockholm är en ekonomisk förening som enligt sina stadgar ”har till ändamål att främja medlemmarnas ekonomiska intressen genom att mot vederlag anordna och uppföra teaterföreställningar innehållande text, rörelse och bild i vilka medlemmarna deltar såsom aktörer eller på annat sätt. Även annan verksamhet som att arbeta pedagogiskt med konstarten kan ingå i verksamheten” (ur stadgarna för Teater Tre Stockholm, odaterade). Teatergruppen fick medel under 2000 och 2001 för det pedagogiska projektet *En påse fett*, som handlar om kropp, identitet och ätstörningar.

Föreningen Scenario – Rum för unga riktar sig i första hand till ungdomar och har som målsättning att ”verka för att ungdomars röst ska höra i samhället. Föreningen ska ge utrymme för och uppmuntran till samförstånd mellan ungdomar i ett växande mångkulturellt samhälle. Detta ska ske genom den skaparkraft, de idéer, tankar och framtidsdrömmar som ungdomar bär med sig och de kan uttrycka sig i form av teater, musik, konst, författarskap, fotografering eller annan kulturell verksamhet” (ur stadgarna för föreningen Scenario – Rum för unga, odaterade). De fick medel 2000 för att under det året erbjuda teaterföreställningen *Den där flickvännen* för gymnasieskolor.

Svea Sträng – Ung utan Pung i Stockholm är en ideell, partipolitiskt och religiöst obunden förening. Föreningen ska ”aktivt arbeta för och med ungdomarna i Vantör, komplettera skola, ungdomsgård, kamratgäng, familj osv. med att praktisera demokrati, ekonomi och samhällslära på ett levande, roligt sätt, till medlemmarnas nöje och bästa. Verksamhetens mål är att de ungdomar som är medlemmar i föreningen skall få verka inom och bidra till alla delar av verksamheten, delta i beslut och dagligt arbete, samt också kunna stå fadder för yngre medlemmar efter hand som nya medlemmar tillkommer. Syftet med detta är att ge en nyanserad och mogen bild av samhälls- och arbetsliv och förbereda medlemmarna till vidare utbildning och yrkesliv” (ur stadgarna, odaterade). Ung utan Pung fick tillsammans med Män för jämställdhet i Göteborg och Tjejjonen i Stockholm medel för tre år med projektet *Du bestämmer*. Detta projekt avslutades i mars 2008.

De teaterföreställningar som har producerats har både gemensamma nämnare och är sinsemellan olika. Det gäller framför allt i vilken grad målgruppen är involverad i framtagandet av pjäsen. Den som arbetat mest interaktivt är teatergruppen Cirkus Tigerbrand med sina två teaterprojekt *Trynfäste* och *Trappan*. Föreställningen *Trynfäste* var även uppföljningen ambitiös. De träffade 250 grupper och sammanställde 1 500 skriftliga svar på frågor som ungdomarna ställde i anslutning till föreställningen. Projektet *Du bestämmer* var enligt enkätsvaret initialt enbart en produkt av framför allt den projektansvariges ambitioner.

Både teaterföreställningen *En påse fett* som riktade sig till tonårsflickor och *Den där flickvännen* ville förändra flickors självbild. I ett enkätsvar kan man läsa att föreställningarna ville ”föra upp problematiken till ytan. Få flickor att tänka och prata om ätstörningar och självkänsla samt som sagt visa att man kan komma ur destruktiviteten”.⁶

Tänker man resultat i form av publiksuccéer har samtliga satsningar inom denna kategori som Arvsfonden finansierat haft en mycket god utdelning. Däremot är det nästan omöjligt att bedöma om dessa teaterföreställningar lämnat spår hos målgruppen.

Stöd-, råd- och jourarbeten

Kategorin stöd- råd- och jourarbeten är störst både till antalet och till storleken på de medel som har beviljats. Här återfinns också huvuddelen av de projekt som har en stark tyngdpunkt på stöd för flickor och, som det ofta beskrivs, en uttalad ambition att stärka självkänslan.

Föreningen QUL är en religiös och partipolitisk obunden förening vars syfte är att ”främja, stödja och

synliggöra kvinnligt företagande” (ur stadgarna för QUL ideella förening, odaterade). De fick medel 2004 för att tillsammans med kommunen och andra lokala organisationer stärka unga flickors självbild i åldrarna 12–20 år med projektet *Våga vara tjej*. Föreningen har inte gått att nå och det är troligt att den inte längre existerar.

Kvinnojouren i Haninge är ”en partipolitiskt och religiöst obunden förening som har till uppgift att bedriva opinionsbildande verksamhet och skapa debatt kring frågor om kvinnomisshandel, våldtäkt, incest m.m. Dessutom skall föreningen hjälpa och stödja kvinnor i en utsatt situation och utifrån medlemmarnas egna livserfarenheter verka för att utreda orsaker till missförhållanden” (ur stadgarna för föreningen Kvinnojour i Haninge, daterade 1993-02-08). Föreningen beviljades medel 1999 för att synliggöra kunskapsförmedling och rak kommunikation i projektet *En lektion för livet*. De ville bland annat stärka flickors självkänsla och öka deras självförtroende genom bekräftelse. Målgruppen var elever i årskurs åtta, lärare, kuratorer och skolans servicepersonal. Detta är också en förening som inte har kunnats nå och förmodligen har upphört.

Föreningen Frizonen, Göteborg startade 1996 och har samma ändamål som systerorganisationen i Stockholm (se nedan). De fick medel för ett tvåårigt projekt 2000 med titeln ... *som ringar på vattnet*. De ville ordna tjejgrupper och utveckla en metod för att aktivt arbeta med livsfrågor som utgår från flickors och unga kvinnors verklighet. Målet var att stärka flickorna, få dem att känna gemenskap och medvetandegöra könsrollsfrågorna, kan man utläsa i ansökan.

Föreningen Frizonen/Tjejjonen, Stockholm är systerförening till Föreningen Frizonen i Göteborg och startade 1998. De är sedan dess medlemmar i Sveriges kvinnojourers riksförbund. Det är liksom sin systerorganisation, en politisk och religiöst obunden förening med målgruppen flickor mellan 12 och 20 år. De har fem uttalade mål för sin verksamhet:

- att stärka tjejernas självkänsla, självförtroende och tillit till sig själva
- att ge tjejerna möjlighet att använda sig av sin kreativitet till personlig utveckling
- att få tjejerna att känna att de behövs och tar en plats i samhället
- att få tjejer att våga lita på vuxenvärlden
- att stimulera tjejerna till att inhämta kunskaper och utbilda sig

(ur stadgarna för föreningen Frizonen i Stockholm, odaterade).

Det är den organisation som i den här utvärderingen tilldelats medel för flest projekt och även den organisation som sammantaget fått den största summan.

⁶ Enkätsvar, projekt nr 9.

De fick medel under tre år 1998–2002, för att skapa en träffpunkt och en telefonjour i syfte att stärka flickors självkänsla, självförtroende och tillit till sig själva. Projektnamnet är *Träffpunkt, telefonjour* och de vände sig där till åldersgruppen 12–25. Det andra projektet, *Du bestämmer*, kan ses som en efterföljare av satsningen *Flicka/pojke*. Projektet är ett samarbete med Ung utan Pung och Män för jämställdhet. Under en treårsperiod 2006–2008 genomförde de ett utbildningsprogram i 140 skolor. Föreningen fick också medel för *Mentorsprogram för tjejer SPIRA* med start 2006. Mentorprogrammet vänder sig till flickor mellan 14 och 20 år, och syftet är att stärka flickors självkänsla och ge verktyg för problemlösning.

Hallands kvinnojourers länsförbund är ett ideellt förbund som är politiskt och religiöst obundet. I stadgarna står att organisationen ”ska arbeta för att motverka fysiskt och socialt våld mot kvinnor”. De fick medel för tre år 2003–2005, för att genom föreläsningar, samtalsgrupper och så kallade jagstärkande temakvällar stärka ungdomars identitet och självkänsla. Projektnamnet var *SKRUV*.

Föreningen Tjejers rätt i samhället, Uppsala, arbetar för ”ökad kunskap kring unga flickors och kvinnors livsvillkor med annan etnisk bakgrund än den svenska som lever i Sverige” och att ”skapa förutsättningar för ungdomar att mötas över kulturgränser och lära av varandras erfarenheter” (ur stadgarna för Tjejers rätt i samhället, 2005.) Ett treårsprojekt, *Donja*, syftade till att göra en konkret insats för gymnasieskolor, så att de kan initiera värdegrundsfrågor i den ordinarie verksamheten.

Det som förenar dessa föreningar är en stor tilltro till att man måste ordna arenor, frizoner, för flickor, eftersom samhället missgynnar dem på olika sätt. I dessa frizoner kan de möta medsystrar i liknande situation och med självspelande aktiviteter av skilda slag bygga upp sin självkänsla. Fokus ligger på individnivå.

Flera av projekten är av en övergående karaktär, men några av dem strävar medvetet efter att formera en permanent verksamhet. Den kanske tydligaste ambitionen i den riktningen är Föreningen Tjeizonen i Stockholm där stöd av olika slag riktat till flickor har kunnat permanentas. Stadsdelsförvaltningen bidrog 2007 med ett så kallat verksamhetsstöd på cirka 400 000 kronor per år som inte täckte all den verksamhet som de bedriver, men fungerade som en bas och i viss mån tryggade verksamhetens existens. I övrigt är verksamheten helt beroende av donationer. Även mentorprogrammet SPIRA har som avsikt att permanentas, men först efter att verksamheten avslutats och utvärderats, vilket sker våren 2009.

Det är en imponerande mängd personer som nås via

dessa projekt. Projektet *Du bestämmer* besökte under projekttiden över 100 skolor där i stort sett all personal, alla elever och ibland även föräldrar och andra vuxna som är involverade i ungdomarnas fritid blev föremål för både föreläsningar, teaterföreläsningar och diskussion. Lågt räknat kan det röra sig om cirka 15 000 personer. Förutom detta projekt så är det enligt enkätsvaren uppskattningsvis ytterligare cirka 2 000 personer som på olika sätt berörs av de olika projekten. Även den siffran torde vara i underkant eftersom alla projekt inte var avslutade då enkäten besvarades.

Intresseorganisationer

Intresseorganisationerna kännetecknas av att de förvaltar intressen inom ett verksamhetsområde eller fält. Bland dem finns projekt av skilda karaktärer och två av dem är riktade mot unga flickor.

Riksförbundet Hem och Skola, är ett partipolitiskt och religiöst obundet förbund. Förbundets uppgift är att

- ”stödja hemmen och skolan i deras strävan att ge barn en trygg uppväxtmiljö och främja deras allsidiga utveckling
- medverka till utvecklingen av en skola som ger eleverna ökat ansvar genom social fostran och låter varje barn utveckla sina anlag, få kunskaper och öva färdigheter utifrån sina förutsättningar
- arbeta för att samarbetet mellan hem och skola utvecklas samtidigt som föräldrarnas roll och inflytande i skolan stärks”

(ur stadgarna för Riksförbundet Hem och Skola, antagna 1993, s. 1).

Organisationen har beviljats medel för tre år mellan 1994 och 1997, för att utveckla metoder och pröva nya arbetssätt för samverkan mellan skola och hem kring frågor om moral, etik, samlevnad, självkänsla och demokrati. Projektnamnet är *Barn går inte i repris*.

Rädda Barnens riksförbund är en partipolitiskt och religiöst obunden folkrörelse som bygger på principen om frivilligt, individuellt medlemskap, kan man läsa i deras stadgar antagna 2000. Vidare står det att ”Rädda Barnen verkar för att alla barn ska tillförsäkras rätten att växa upp som fria, friska och självständiga individer och att åtnjuta ett oinskränkt människovärde” (ur stadgarna, s. 1). De fick medel 2004 för det tvååriga projektet *Ellen*. Projektet syftade till att genom samtalsgrupper ”vidareutveckla strategier och metoder för att stärka unga flickor samt att främja ett bredare jämställdhetsarbete”. Detta är ett exempel på en stor och etablerad organisation med en årsomsättning 2002 på 443 miljoner kronor.

Föreningen kommunal- och landstingsanställda familjerådgivare (KLFR) var en intresseförening för

kommunal- och landstingsanställda familjerådgivare. I stadgarna kan man läsa att föreningen ”har till ändamål att verka för vidgad och fördjupad yrkeskunskap inom nämnda verksamhetsområde, att samla medlemmarna till fortbildning och utbyte av erfarenheter samt att verka för enhetliga organisations- och arbetsförhållanden” (ur stadgarna för KLFR, september 1987). Föreningen sökte pengar 1994 för att framställa en bok som ett komplement till dåvarande sex- och samlevnadsundervisningen för högstadiet och gymnasiet. Projektet omfattade två år och resulterade i boken *Leva ihop* som gavs ut med stöd av Statens folkhälsoinstitut. I dag heter föreningen KFR och omfattar bara de kommunala familjerådgivarna.

Unga Örnar Bombus var en ideell förening som drev en fritidsgård i Gävle kommun med cirka 250 medlemmar i åldersspannet 5–60 år 2001. Jag har inte kunna finna några stadgar och det är osäkert om föreningen fortfarande existerar. De fick medel för ett år 2003, för att genomföra teatermusikalen *Hora vem fan är det?* för högstadieelever. Projektet ville väcka ungdomars uppmärksamhet på nedvärderande språkbruk riktat mot flickor.

Kopplingen mellan den ordinarie verksamheten och de projekt som Arvsfonden stödde ligger i denna kategori på ett ideologiskt plan. Även om flickor och deras ”utsatthet” skrivs fram i två av fyra projekt så är också målet att nå ut med ett budskap till barn och ungdomar. Samtliga föreningar var etablerade när de fick bidrag och alla, förutom möjligen en, bedrev verksamhet 2007. Frågan om det specifika projektet innebar några bestående förändringar är svår att besvara. Enligt enkätsvaren så lever vissa av projekten kvar i den bemärkelsen att de låg och även i dag ligger nära den ordinarie verksamhetens målsättning.

Medieproduktion

Under rubriken Medieproduktion finns bara en förening. Gottsunda film startade 1995 som en följd av mediernas syn på bostadsområdet Gottsunda som beskriver området som ett tillhåll för knarkare och kriminella. De ”vill göra filmer/dokumentärer om viktiga ämnen och samtidigt skapa möjligheter för ungdomar att engagera sig i olika projekt och ge dem chansen att känna sig betydelsefulla” (ur verksamhetsbeskrivningen 1995–1998, odaterad). De fick medel 1999 för att göra en 50 minuter lång dokumentärfilm om ungdomars attityder till sex och sexuella övergrepp mellan unga människor i samband med att Uppsala stadsteater spelade pjäsen *Fair game*. Den handlar om några ungdomar mellan 14 och 18 år, och deras tankar timmen innan en gruppvåldtäkt. Föreningen var fortfarande verksam 2007 när

enkätundersökningen gjordes och enligt enkäten så efterfrågas och används filmen fortfarande i skolan.

Opinionsbildare

Bland opinionsbildarna återfinns projekt som på olika sätt vill utveckla och påverka skolans arbete inom området sexualitet och samlevnad. Föreningarna kännetecknas av att vara både väletablerade och välkända

Föreningen RFSL, Stockholm fick pengar 2005 för två ettåriga projekt. I deras stadgar fastslagna 2005 kan man läsa att föreningen ”är en avdelning av Riksförbundet för sexuellt likaberättigande (RFSL) och har till uppgift att tillhandahålla, främja och utveckla verksamheter som tillgodoser behov hos, eller bidrar till att skapa långsiktiga förbättringar i hälsa och livskvalitet för homo- och bisexuella kvinnor och män, transpersoner samt anhöriga”. Det ena projektet, *Gaykonferensen*, syftade till att ge möjlighet för bi- och homosexuella att påverka skolans sex- och samlevnadsundervisning. Det skedde i samverkan med Landstinget förebygger aids, som är en verksamhet inrättad av Stockholms läns landsting 1987. Målet för verksamheten är att ”förebygga hiv och andra sexuellt överförbara sjukdomar samt oönskade graviditeter” (ur verksamhetsplanen för Landstinget förebygger aids 1999–2002, odaterad). Det andra projektet *Lär mig!* avslutades 2008. De ville genom en informationskampanj och utbildningsinsatser stärka unga homo- och bisexuella samt transpersoners självbild och öka kunskapen, förståelsen och handlingskraften hos alla ungdomar.

RFSU, Stockholm är en lokalförening till Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU). Föreningen är partipolitiskt och religiöst obunden. Föreningen vill ”verka för och sprida en fördomsfri, tolerant och öppen syn på sexualitets- och samlevnadsfrågor” (ur stadgarna, odaterade). RFSU fick 2005 medel under ett år, för att ta fram en rapport som bygger på hur unga talar om de teman som RFSU berör. I projektet *I kungar och horrors värld* var syftet att dokumentera det arbete med sex- och samlevnad som föreningen utför på skolorna. Här är målgruppen bred och vänder sig till både lärare, fritidspersonal och elever.

Barnens rätt i samhället (BRIS) är en ideell, partipolitiskt och religiöst obunden organisation. De arbetar med att bistå barn som far illa och vill fungera som en länk mellan barn, vuxna och samhället. På deras webbplats kan man läsa att målet för BRIS verksamhet är att ”stärka barns och ungdomars rättigheter och förbättra deras levnadsvillkor, vilket sker med FN:s konventioner om barns rättigheter som riktmärke”. De fick medel 2001, för att göra filmen

Kom hon? – om film, sex och media. En handledning skulle ge tittarna verktyg för att kritiskt granska mediernas bild av sexualitet, kärlek och könsroller.

Amnesty Internationals vision enligt stadgarna är ”en värld där varje människa åtnjuter alla de mänskliga rättigheter som ingår i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna och andra internationella normer för mänskliga rättigheter”. De säger vidare att de strävar efter att ”inom ramen för sitt arbete att främja alla mänskliga rättigheter, utreda och agera med tyngdpunkten på att förhindra och göra slut på allvarliga kränkningar av rätten

- till fysisk och psykisk integritet
- till åsikts- och yttrandefrihet
- till att inte bli diskriminerad.”

Amnesty tog emot medel under två år med start 2005 för projektet *Rätt ska vara rätt*, vars syfte var öka ungdomars medvetande om sina egna och andras rättigheter. Projektet innehöll tre delprojekt. Ett var att nå ut till gymnasieungdomar med information om mänskliga rättigheter. Ett annat var att diskutera mänskliga rättigheter utifrån perspektivet makt och kön med högstadie- och gymnasieelever samt lärare. Ett tredje delprojekt var att medverka i undervisning om mänskliga rättigheter med fokus på frågan om våld mot kvinnor på universitets- och högskoleutbildningar. De vill bland annat utbilda nya informatörer om mänskliga rättigheter (rättighetspiloter) och ”att hitta engagerade ungdomar på skolorna som genom sitt engagemang kan driva arbetet på längre sikt”.

Föreningen Stiftelsen Friends, som från början var ett Arvsfondsprojekt, fick medel för projektet *Genus och HBT i skolornas värld*⁷ under tre år med anledning av likabehandlingslagen som trädde ikraft 2006. De vill enligt stadgarna ”stärka individens uttrycksmöjligheter i skolvärlden oberoende av tillskrivna kategorier är en stiftelse med syftet att

- förebygga och minska mobbning
- förebygga och minska annat fysiskt och psykiskt våld
- sprida humana, demokratiska och jämlika värderingar
- sprida kunskap om mobbning för ökad förståelse och eftertanke”.

Föreningen vill ”hjälpa så många skolor som möjligt att starta upp ett fungerande kompisstödarsystem och en handlingsplan mot mobbning, för att på sikt få en skola med förbättrad psykosocial miljö, i synnerhet när det gäller mobbning” (ur stiftelseförfordningar och stadgar, 2000-02-01).

⁷ Projektnamnet ändrades senare till *Genus och sexualitetsnormer i skolans värld*.

Samtliga föreningar var etablerade när de fick Arvsfondsbidrag. Stiftelsen Friends har funnits i tio år och tillhör den yngsta föreningen, medan RFSU, som bildades på 1930-talet, är den som har den längsta traditionen och erfarenheten att falla tillbaka på.

Studieförbund

Kategorin studieförbund kännetecknas av att de har en lång erfarenhet av att driva projekt av skilda slag.

TBV Sensus, Malmö är en politiskt och religiöst obunden ideell förening.⁸ I projektansökan kan man bland annat läsa att TBV ”grundar sin vision på människans förmåga att överskrida gränser för att nå ny kunskap och personlig utveckling”. De fick pengar 2003 under två år för projektet *Styrka genom drama*. De ville med genom dramateaterövningar stärka flickors självförtroende.

Sveriges kyrkliga studieförbund skriver i sina stadgar att ändamålet är ”att inom det fria frivilliga folkbildningsarbetets ram organisera studie- och kulturverksamhet med särskild inriktning på ämnen som berör Svenska kyrkan, Katolska kyrkan i Sverige och medlemsorganisationerna. Verksamheten grundar sig på en kristen helhetssyn på skapelsen, människan och samhället” (ur stadgarna för Sveriges kyrkliga studieförbund, 1999, s. 3). De fick 2003 medel under ett år, för att erbjuda skolpersonal kortare och längre utbildningar i kölvattnet efter Unga Riks pjäser på temat kön, makt och identitet. Projektnamnet var *Rädda Ofelia*. I dag finns ingen anställd som kan lämna några svar på hur projektet fortlöpte och enligt de personer jag varit i kontakt med så lämnade detta projekt inga spår.

I stadgarna för studieförbundet Bilda för kyrka och samhälle (f.d. Frikyrkliga studieförbundet), Närke-Bergslagen kan man läsa att förbundet ”skall bedriva folkbildning genom studie-, kultur- och andra bildningsverksamheter inom bredast möjliga ämnesregister och med särskild uppmärksamhet på bibel och livsåskådningsämnen. Avdelningen skall med kristen tro som grund genom ett frivilligt folkbildningsarbete, som är öppet för alla

- slå vakt om individens integritet,
- främja människans förmåga
- till självständigt ställningsskapande
- till skapande verksamhet
- till samarbete och gemenskap
- stimulera till och uttrycka ett ansvarigt engagemang i samhälls- och kulturliv”.

De fick medel 2005 för ettårsprojektet *Tjejbilder*

⁸ TBV står för Tjänstemännens bildningsverksamhet.

och *tjejliv*, för att de ville starta en process på en högskola genom att erbjuda teaterföreställningar och gruppverksamhet.

Sensus studieförbund är ”en del av folkbildningen och verkar utifrån medlemsorganisationernas uppdrag . Sensus som organisation bygger på en helhetssyn som utgår från kristen värdegrund. Sensus verksamhet utgår från demokratiska värderingar och respekt för den enskilda människan. Sensus är partipolitiskt obundet” (ur stadgarna för Sensus studieförbund, 2005, s. 2). De fick medel för det treåriga projektet *Ta kreativ plats*. Projektet startade 2005 med syftet att ”stärka tjejers självförtroende och förmåga att formulera sina egna mål och ge tjejer styrkan att ta sig dit, nu och framtiden”. Projektet avbröts efter två år och är ett av

sex projekt som har studerats närmare.

Även i den här kategorin finns flera projekt som syftar till att stärka flickors självbild. *Tjejliv och tjejbilder* och *Tag plats* syftar till att unga flickor ska få en ökad självkänsla och självrespekt och därmed kunna undvika att bli offer för kommersiella krafter. Bildningsförbunden arbetar i dessa projekt företrädesvis med konstnärliga metoder. Här finns allt från att göra en musikal till att tillverka personligt utsmyckade lampor och stolar.

Projektet *Ta kreativ plats* använde Konstfacks lokaler, dess administration och bildlärarstudenter i projektet.

PROBLEMFORMULERINGAR, METOD OCH RESULTAT

I detta avsnitt behandlas tre teman. Det första rör problem- och syftesformuleringar hos projekten, det andra behandlar tekniker och tillvägagångssätt och det sista temat lyfter fram resultat. Underlaget består av enkätsvar och projektansökningar.

Problemformuleringar

Att det utvecklas en särskild retorik kring projekt har flera forskare konstaterat.⁹ En tidig iakttagelse i genomgången av både projektansökningar och enkätsvaren var att påfallande många hade flickors, ofta problematiska, livssituation i fokus.¹⁰ Många skrivningar är snarlika trots att texterna är tillkomna under en tioårsperiod. Formuleringarna är drastiska och begreppet ”katastrofspråk” fångar väl andemeningen i många ansökningar. Ett sätt att förstå likriktning och katastrofspråket är att betrakta utsagorna som resultat av långlivade föreställningar om kön. Här blir det tydligt hur utsagorna förstärker föreställning att femininitet är underordnad maskulinitet. Denna bild kommer i uttryck i texterna där flickor beskrivs som både svaga och utsatta. Likaså framstår det som en dominerande tanke att arbeta för att denna maktordning ska förskjutas så att flickor erövrar samma plats och status som pojkar. Till denna strävan återkommer jag senare.

Inledningsvis vill jag visa hur Arvsfondens ambitioner ger avtryck i skrivningar i projektansökningar och enkätsvar. Vill man öka chansen att få bidrag för ett visst projekt är det klokt att lägga sig nära de riktlinjer som gäller. På det sättet kan man säga att kriterierna som Arvsfonden formulerar fungerar styrande för den problembild som kommer på pränt i projektansökningar. Men Arvsfonden befinner sig inte i ett vakuum, utan påverkas från andra diskurser, inte minst politiska. Det är projektet *Flicka*, som senare lyfts fram, ett exempel på. Det innebär inte med nödvändighet att den problembild som målas upp i projektplanerna stämmer med verkligheten. Men det ger förmodligen större chanser till projektanslag. Vad som har styrt Arvsfondens bedömningar har möjligen förskjutits över en längre tid, men vissa principer har varit konstanta över den tidsepok som här analyseras.¹¹

9 Gerholm (1985), Börjesson (1998) och Sahlin (2006).

10 Av 25 besvarade enkäterna har 19 besvarat frågan om bakgrunden till projektiden.

11 För att få projektstöd ska föreningar ha funnits i minst ett år, motivera på vilket sätt projektet är nyskapande och utvecklande, visa på hur projektet ska finansieras, ha med minst en av målgrupperna barn

Arvsfondens linje är att projekten ska vara nydanande och utvecklande i en eller annan mening och fylla gråzonen mellan offentligt finansierade inrättningar. Ett i dag framskrivet krav är att målgruppen, de så kallade brukarna, ska var medskapande i projekten.

För att över huvud taget komma på fråga för att få pengar måste någon form av problembild målas upp. Det ger en bild av samhället. Ibland verkar det som om projektskrivarna utgått från att ju mörkare bild man lyckas måla upp och ju skickligare man är på att beskriva konsekvenserna av om hotbilden inte stoppas, desto större är chansen att få bidrag. Problembilden följer ofta ett visst mönster. Först en allmän beskrivning av samtiden, där allt pekar mot att det bara blir värre och värre. Skrivningarna innehåller också en konkretisering av hur denna nedåtgående spiral kommer till uttryck för projektets målgrupp. Oftast utgör skolan den plats där detta fenomen gestaltas och bilden är inte särskilt uppmuntrande. Här är ett exempel på skrivningar från 2000 som visar hur en problemformulering fångar både en allmän samhällstrend och hur det kommer till uttryck i skolans vardag:

... det hårdnade arbets- och samhällsklimatet och arbetslöshet. Erfarenhet från tre unga dramapedagogers examensprojekt som innebar besök på högstadieskolor och forumspel. De kom ut till en skola där ord som ”fitta”, ”hora” och ”bögdjävul” är vardagsmat liksom det faktum att skolkamrater tar på ens kropp mot ens vilja. (Projektansökan, nr 15)

Genom att använda sig av begreppet ”vardagsmat” förstärks tanken om att det är ett allmänt och utbrett problem. Den här ansökan resulterade i pengar för två år. Men det är inte bara Arvsfondens kriterier som styrt tankarna bakom ansökan. Den allmänna debatten, mediernas skrivningar och hur politiker fångar upp och hanterar debatten spelar också roll.¹²

och ungdomar eller personer med funktionshinder och ha en plan för hur verksamheten ska fortsätta efter projektets slut. <http://www.arvsfonden.se>, januari 2009. Enligt handläggare Susann Arnhed har kriterierna för att erhålla medel inte förändras under perioden 1994–2008. Projektet som får medel ska vara nyskapande och utvecklande.

12 Socialdepartementet tog initiativet till projekt *Flicka* 2000. Både i pengar räknat och i omfång var det en mycket stor satsning. Enligt Arvsfondens webbplats <http://www.arvsfonden.se> var 9 420 miljoner fördelade på nio projekt och sju föreningar.

De utsatta flickorna

I 16 av 29 projektansökningar är flickor i fokus antingen som problemformuleringar eller som den målgrupp man främst vänder sig till. Dessa 16 projektansökningar framställer flickorna som utsatta och svaga i den bemärkelsen att de behöver stödjas och stärkas. Enkätsvaren visar på en likartad bild, även om man där kan se att flickorna inte alltid kände igen sig i beskrivningen. Det budskap som fördes fram i projektet *Flicka* var att flickor generellt var utsatta för sexualiserat våld och att åtgärden bör riktas mot dem som utpekades som offer, dvs. flickorna. Det blev en ingången för flera projekt att söka projektmedel från Arvsfonden. Här är ett exempel:

Ett projekt "Flicka" visade oss på unga flickors utsatthet, bristande självkänsla och självrespekt. (Enkät svar, projekt nr 15)

Ytterligare två treårsprojekt refererar till det problemområde som projektet pekade ut. Det är ett exempel på att problembilden formuleras med stöd av andras framställningar och *Flickas* utgångspunkter uppfattas som rimliga i förhållande till den egna erfarenheten. Det finns pengar att hämta och man uppmuntras att söka pengar:

Vi fick information om projektet Flicka och tyckte att det var en intressant utgångspunkt i det. Jag, som anställdes som projektledare, har arbetat som lärare på en högstadieskola under fyra år och mötte väldigt många tjejer med problem under den tiden. Eftersom jag även arbetar som teaterpedagog funderade jag under min tid på skolan om det inte skulle vara intressant att arbeta fram någon pjäs för att förtydliga och lyfta fram den problematik jag såg på skolan. Jag gjorde ett skolprojekt under min tid på högstadiet, med elever på skolan, och det föll i god jord. När sen Studieförbundet Bilda undrade om jag ville driva ett projekt med pengar sökte i Projekt Flicka så tvekade jag inte. (Enkät svar, projekt nr 21)

Men även innan projektet *Flicka* satte fokus på flickors livsvillkor och sexualiserat våld finns skrivningar som lyfter fram denna problematik. I en ansökan från 1999 pekar man på att både klass, kön, ålder och etnicitet spelar roll:

Om attityderna bland oss ungdomar till sexuella övergrepp ska förändras måste vi först tydliggöra vilka attityderna egentligen är. Vi

vet att åsikterna kring sex och sexuellt våld går isär mellan killar och tjejer, men det gör det också mellan svenska tjejer och invandrartjejer, mellan betongförörarna och villaområdena, mellan 13-åringar och 18-åringar, mellan oss som är inblandade i projektet. (Projektansökan, nr 5)

Det framgår i skrivningen att vi inte vet vilka attityder om sexuella övergrepp det handlar om samtidigt som man slår fast att åsikterna går isär. Det blir där svårt att begripa vad som ska förändras och man kan misstänka att det finns en del förutfattade meningar bakom dessa rader.

Ett vanligt argument är att de som söker pengar för ett projekt har egna erfarenheter av att just flickor på olika sätt är i behov av stöd och hjälp. I 16 projektbeskrivningar legitimeras behovet av projektet med den egna erfarenheten i form av att använda jag eller vi. I fyra projektskrivningar brukas ordet *man*. Här är ett exempel på hur den enskilda erfarenheten ligger bakom projektansökan:

Jag hade jobbat på "Mitt livs novell" och kommit i kontakt med horder av unga tjejer med ett sug av att bli sedda och få se upp till andra tjejer, andra förebilder. Jag hade också drivit en syateljé för unga tjejer. (Projektansökan, nr 10)

Att bli sedd och behöva någon att se upp till är ett tema som framhålls i endast detta projekt

Ett enkät svar visar att flickornas behov av att samtala om sina känslor och attityder i grupp som projektbeskrivningen lyft fram inte stämde. Åtminstone går det att förstå detta svar som ett exempel på detta.

Vi visste att flickor hade behov av dessa träffar – många studier har visat att flickor i lägre tonåren har det jobbigt! "Men flickorna förstår inte sitt eget bästa" skämt å sido – Trots intensivt arbete var det jättesvårt att få ihop tjejgrupper. En del ledare finns kvar men om man inte får praktisera, så går kunskapen förlorad. (Enkät svar, nr 15)

Bilden av den utsatta och hjälpbehövande flickan är med andra ord inte entydig. Ytterligare ett projekt avviker från bilden av flickor som i behov av hjälp. I projektansökan beskriver man att grunderna för verksamheten är

- att se tjejerna som "experter" och inte som offer
- att främja och stärka det positiva
- att använda det dramatiska språket som ett

sätt att både distansera sig från och ”ta på sig” livsfrågorna”.

(Enkät svar, projekt 21)

Bilden av den svaga och utsatta flickan krackelerar ytterligare i de fallstudier som jag senare redovisar. Även behovet av goda förebilder för unga flickor framstår som viktigt i några av de projekt som jag studerat närmare.

Det blir bara värre och värre

Det är ingalunda bara skillnader i sexuella attityder som motiverar projekt. Ett annat tema, i kategorin det blir bara värre och värre, är att påpekandet att avståndet mellan ungdomar och vuxna ökar och att samtalstonen hårdnar. I en projektbeskrivning från 1998 kan man läsa:

I XX skolor liksom i många andra skolor i storstadsregionen har umgängestonen ungdomar emellan och mellan unga och vuxna hårdnat. Ord med sexuell anspelning och vad som i vuxenvärlden skulle rubriceras som sexuella trakasserier förekommer. (Projektansökan, nr 3.)

Citatet visar också på ett annat fenomen som lyfts fram i texterna – förhållandet mellan vuxna och ungdomar. De talar olika språk, de förstår inte varandra och sexualiserat språk blir allt vanligare. Man skulle kunna tänka sig att skrivningarna skulle ändra i karaktär över en längre tid, men det tycks vara en beskrivning som håller i sig. I en ansökan från 2006 är formuleringen ändå mer drastisk:

Många vittnar idag om att vuxna och ungdomar lever i separata världar. Det verkar som om kommunikationen är bruten. Antingen är vuxna tysta eller auktoritärt disciplinerande. /.../ Att vara tjej idag är att vara utsatt för press från många olika håll. Hon ska både vara till lags och vara självständig. Det finns föreställningar om könsens lika värde bland människor i samhället men i praktiken vet de flesta unga tjejer att realiteten är en annan. (Enkät svar, projekt nr 28)

Denna brist på kommunikation mellan ungdomar och vuxna drabbar i första hand flickor, om man ska tro skrivningen. Konsekvensen blir, vilket är en genomgående skrivning, att flickor får ett bristande självförtroende.

I dagen samhälle utsätts tjejer dagligen för olika slags kränkningar. Ökad kommersialisering

och sexualisering sker genom media som starkt påverka tjejers och killars förhållande till sin kropp, utseende, sexualitet, alkohol och våld. Detta kan leda till ökat grupstryck med bristande självförtroende hos framför allt unga tjejer. Vilket kan leda till att man dricker för mycket och deltar i sexuella aktiviteter som man egentligen inte själv vill eller är mogen för, gör sig själv illa, deltar i kriminella handlingar m.m. (Projektansökan, nr 23)

Bilden av flickor som, på grund av att ”samhället” utsätter dem för olika slags kränkningar, får bristande självförtroende som i sin tur leder till oförmåga att både veta vad de vill och framför allt oförmåga att veta sitt eget bästa. En av de mest frekventa formuleringarna i projektens målformuleringar är att de vill arbeta för att stärka flickors självkänsla, självbild eller självförtroende. Några få handlar om att synliggöra marginaliserade grupper. Ytterligare några vill arbeta för jämställdhet.

Hittills har vi sett prov på problemformuleringar som hänvisar till hur samhällsförändringar med ökad kommersialisering, hårdare villkor, rårare tonlägen och sexualiserade språkbruk och en allt större klyfta mellan ungdomar och vuxna borde föranleder insatser av skilda slag. Även om det tycks vara vuxnas flathet, ekonomiska intressen och pojkars språkliga och reella handlingar som är problemet, så riktas de flesta projektambitioner till dem som bedöms fara mest illa, dvs. flickorna. Men det är inte enbart bilden av denna dystra samhällsutveckling som motiverar projekten. Skolans bristande förmåga, som i många fall pekas ut som den instans som ska åtgärda dessa missförhållanden, är ytterligare ett starkt argument för att söka projektmedel.

Den bristfälliga skolan

I vid mening är de projekt som här granskas de som kan rymmas under rubriken sexualitet och samlevnad och på ett eller annat sätt är kopplade till skolan.¹³ En ständig återkommande kritik, ibland svag ibland stark, riktad mot skolans undervisning i sexualitet och samlevnad legitimerar ansökningar.¹⁴ 13 projekt är riktade direkt mot elevgrupper, 3 projekt vänder sig enbart till skolpersonal, 4 projekt omfattar både

13 För begreppet sex- och samlevnad finns ingen entydig definition. Att begreppet ges olika innebörd blev tydligt i Skolverkets kvalitetsgranskning 1998. Det kunde för en viss lärare innebära att ”sex- och samlevnad, det sysslar jag med hela dagarna”, medan det för andra kunde innebära temaveckor som återkom varje år. Se vidare Skolverkets rapport 1999:180.

14 I begreppet sexualitet och samlevnad inbegriper jag projekt som omfattar jämställdhet, genus och diskrimineringsgrunder.

skolpersonal och elever och 1 projekt vänder sig till samtliga kategorier. Det projekt som ligger längst bak i tiden motiverar sitt projekt med att 1994 års läroplan förändrade riktlinjerna för undervisningen i sexualitet och samlevnad. Från att det tidigare formulerats som ett uttalat moment i en kursplan kom det nu att uttryckas som ett kunskapsområde som skulle integreras i skolans alla ämnen och aktiviteter. Risken att dessa frågor skulle försvinna ansågs av projektskrivaren som överhängande. Även här beskrivs hur ett problem befaras breda ut sig och man motiverar projektet med att man bör hindra denna utveckling. Personen bakom projektansökan, som handlar om att producera ett undervisningsmaterial för grundskolan, hänvisar till sin långa erfarenhet som familjerådgivare och pekar därmed ut ytterligare ett återkommande mönster i projektbeskrivningarna. Påfallande många bygger i projektbeskrivningarna, liksom när de beskriver flickors och ungdomars utsatthet, sitt engagemang och sina argument på vad man kan kalla personlig erfarenhet:

Jag hade inte arbetat länge som familjerådgivare innan jag fann att parens svårigheter på fallande ofta återkom med små variationer. Skulle man kunna lära ut något om Samlevnads ABC redan till unga människor? (Enkätvar, projekt nr 1)

Att den egna erfarenheten ligger till grund för ett projekt är rimligt, men det är ändå något förvånande att ytterst få testar sina egna iakttagelser i forskning eller annan form av dokumenterad kunskap. Det finns en, om dock, svag förskjutning i hur problembilden framställs. De projekt som tillkommit på 2000-talet legitimerar sina utgångspunkter i större utsträckning utifrån aktuell forskning och grundar sina ambitioner oftare i någon form av teoretisk ram. Citatet ovan visar också på en tilltro till att med "rätt" kunskap vid "rätt tidpunkt" kunna förändra sakernas tillstånd. Sex år senare, 2001, är åter skolans bristande kunskap eller förmåga att hantera dessa problem åter i blickfånget, men då med lärarna som målgrupp:

Sexualiserad värld som tonåringar växer upp i. TV-såpor, veckotidningsspalter, porrfilm. Inte lätt att navigera som ung. Skolverkets kvalitetsgranskning "dålig" sex och samlevnadsundervisning pekar på att lärarna behöver stöd. (Projektansökan, nr 13)

Den nationella kvalitetsgranskningen som hänvisas till visar i första hand på att variationen var stor både

mellan skolorna och inom varje skola.¹⁵ Det finns med andra ord möjlighet att via den identifiera de skolor vars sex- och samlevnadsundervisning brister i kvalitet och också kontakta dessa skolor med en förfrågan om de önskar stöd.

Sammanfattande kommentarer

Sammanfattningsvis kan man konstatera att problembilden formuleras som en samhällsutveckling som unga får allt att svårare att navigera i. Sexualiserat våld och sexuella kränkningar mot framför allt flickor ökar. Ungdomar, företrädesvis flickor, mår allt sämre och det visar sig i låg självkänsla. Problembilden motiveras i de allra flesta fall utifrån en egen erfarenhet av möten med flickor eller ungdomar. Man kan därför påstå att problembilden är den vuxnes som ofta har sin egen erfarenhet som grund för den bild man målar upp. Det politiska administrativa språkbruket lyser igenom särskilt tydligt inom projekt som är kopplade till satsningen *Flicka* som initierades av Socialdepartementets. Få refererar till någon annan form av systematisk dokumentation inom problemområdet, utan tar okritiskt fatt i den bild som projektet *Flicka* formulerat. Inte heller visar texterna på någon historisk medvetenhet, utan alla framstår som nedsänkta i nutid. En viss förändring i det avseendet kan ses hos projektbeskrivningar skrivna på 2000-talet. Där underbyggs påståendena oftare med hänvisning till forskning och utredningar. I två projektbeskrivningar finns ett tydligt avståndstagande till den dikotomi som kön utgör och anlägger en queerperspektiv med öppenhet för gränsöverskridande av normer och värderingar. Ett genomgående antagande i projektbeskrivningarna är att skolpersonal, företrädesvis lärare och skolledare, inte förmår analysera den problematiska situationen. De saknar kunskaper och verktyg för att motverka den problematiska utvecklingen. Vad har då civilsamhället att erbjuda? Hur tar det sig an detta till synes mycket utbredda och svåra problem som pekar mot en ojämlikhet i villkoren beroende på kön, sexualitet, klass och etnicitet? Vilka tekniker föreslås och vem är föremål för olika satsningar? Vi går vidare och ser vilka metoder och strategier som projekten använder sig av, enligt dokument och enkätvar.

¹⁵ Skolverket (2006).

METODER OCH TILLVÄGAGÅNGSSÄTT

Som vi har sett motiveras projekten med missförhållanden av övergripande strukturell natur, men metoderna och tillvägagångssätten har inte detta i fokus. I stället riktas handlingarna antingen mot den enskilda individen, den ena könet eller mot olika personalkategorier i skolan eller andra vuxna i elevernas närhet. Det handlar i det allra flesta fall om att upplysa de berörda om orättvisorna, ofta med en uttalad avsikt att åstadkomma förändring. Förändringarna rör i huvudsak attityder och beteenden. Målet är att individen, företrädesvis flickor men också ungdomar, föräldrar och skolpersonal, bättre ska kunna hantera eller mildra existerande orättvisor. Som jag tidigare nämnt rör det mest frekventa resonemanget, både i projektbeskrivningarna och i enkätsvaren, flickors bristande självkänsla och låga självförtroende. Det beskrivs som en effekt av rådande missförhållanden. Två projekt har fokus på exkludering på grund av kön, sexualitet eller bristande jämställdhet. Även dessa projekt vill förändra och påverka missförhållande. Hur går man tillväga när man stärker flickors självkänsla är en fråga som jag ofta har ställt mig under utvärderingens gång. Går den att fånga? Underlaget i detta avsnitt utgörs av projektansökningar, slutrapporteringar och enkätsvar.¹⁶ Avsnittet avslutas med några sammanfattande kommentarer.

Upplysning och bekännelse

Tekniken och tillvägagångssätten skiftar mellan de olika projekten. I projekt som har jämställdhet, flickors självkänsla, attityder till kön och sexualitet i fokus finns påtagliga likheter med en psykoanalytisk teoribildning som tycks utgöra en genomgående tankefigur.¹⁷ I texterna finns komponenterna upplysning och medvetandegörande, bekännelse, bearbetning och omorientering mer eller mindre uttalat i flera projekt. Beskrivningarna följer fyra faser: upplysning, bekännelse, bearbetning och omorientering. I 26 av 29 projektansökningar framgår att projektet först avser att utbilda, upplysa, informera eller medvetandegöra den aktuella målgruppen om sakernas tillstånd. Detta sker

både enskilt och i grupp. Tiden tycks inte ha någon betydelse i det avseendet, utan likartade resonemang återfinns i det allra första projektet likväl som i ett som avslutades 2008. I en projektansökan från 1994 där avsikten var att skriva en bok som ett komplement till den nuvarande sexualundervisningen att projektet ska ”ta fram ett rikt kunskaps- och diskussionsunderlag om samlevnad” (projektansökan, nr 1). I ett projekt som avslutades 2008 vill man utveckla en utbildningsmodell för att ”medvetandegöra målgrupperna kring fördomar och negativa attityder i och utanför skolan” (projektansökan, nr 29). Här är ett annat exempel på viljan att upplysa:

Synliggöra genom kunskapsmedling och rak kommunikation, Engagera genom lyhörda diskussioner och konkreta exempel. Stärka genom bekräftelse och ökat självförtroende. Förebygga genom att skapa insikt och genom träning i självförsvar. (Enkätsvar, projekt nr 3)

Upplysningsfasens första del utgörs av att projektmedarbetarna tar kontakt med skolorna och informerar om projektet muntligt eller skriftligt eller både och. För några projekt innebar det att föreningarna initialt lade ner mycket tid på att komma i kontakt och övertyga skolorna om projektets värde. Om skolorna nappat på erbjudandet var ett vanligt upplägg att det ges en föreläsning eller föreläsning som sedan följs upp i mindre, ofta enkönade, samtalsgrupper. Som citatet ovan visar så sker en förskjutning i uppmärksamheten från generella tendenser om förtryck och ojämställdhet mot att betona aktiviteter på ett personligt plan som bekräftelse och insikt.

Det finns också ett par exempel där eleverna varit delaktiga under hela processen från idé till en färdig produkt. Med olika medel, exempelvis teater, film och musik, kan elevernas känslor och tillkortakommanden gestaltas och formuleras med stöd av projektledarna. Man vill enligt enkätsvaren ”nä ut till en stor mängd ungdomar, både i storstäder och mindre orter med teater och samtal som startat konstruktiva samtal och tankar” (enkätsvar, projekt nr 7).

Upplysningsfasen följs med andra ord upp av en ambition att få ungdomarna att tala ut om sakernas tillstånd. Det kan med terapeutiska termer betraktas som bekännelsefas.

16 Samtliga 25 har besvarat frågan om projektets metod och tillvägagångssätt.

17 Jag använder begreppet tankefigur på liknade sätt som Asplund (1981) har formulerat det, dvs. att det mellan ett fenomen materiella grundval och det dominerande tanke- och talesätt på vilket detta fenomen omnämns (diskursen) finns tankefigurer. Växelspelet mellan den materiella basen och diskursen förmedlas av tankefigurer. Med andra ord kan dominerande sätt att tala om ett fenomen härledas till en eller flera gemensamma tankefigurer.

Bearbetning

Gränsen mellan upplysning, bekännelse och bearbetning är flytande. Avsikten bakom en teaterföreställning som följs upp av samtal beskrivs i enkätsvaren och i projektplaner som att komma nära och beröra ”på djupet”. Just närheten och att få tillgång till ungdomarnas inre är en, med några undantag, genomgående strävan i projekten. Så här kan det låta:

Genom teater och samtal vill vi beröra på ett djupare plan och utveckla samtal om sexualitet till att inbegripa närhet, känslor och kärlek. Samtal som kan ge sexuellt självförtroende och insikt om vidden av ömsesidighet. (Enkätsvar, projekt nr 6)

Ett annat exempel är en grupp flickor som, med tillgång till var sin stol och en mängd material, fick möjlighet att gestalta sig själva i en personlig och unik stol. Ett liknande projekt gjordes senare, då med lampor som tema. Båda projekten dokumenterades med en dvd och resultaten, lamporna och stolarna, visades upp i offentliga miljöer. Men även i dessa konkreta projekt framhärdas i projektansökan en ambition att ordna någon form av gruppsamtal där flickorna får möjlighet att tala om sin egen erfarenheter och sina problem. En ambition som enligt projektledarna inte var så lätt att förverkliga.

De allra flesta aktiviteterna bedrivs i, oftast enkönade, grupper. Eftersom den dominerande tankefiguren är att flickor utsätts för olika former av förtryck så dominerar tjejgruppsaktiviteter. Inte ett enda projekt har pojkar som främsta målgrupp. Ibland får de lika stort utrymme ibland betydligt mindre tid än flickorna. Här är ett exempel:

Flickorna fick föreläsning i tre timmar och pojkarna en och en halv. Självförsvar ingick i flickornas lektion. (Enkätsvar, projekt nr 3)

Detta svar kommenteras med att pojkarna upplevde det som orättvist och vid ett nytt tillfälle skulle denna fördelning av tid och uppmärksamhet ses över.

Ett annat exempel på att idén att flickor behöver stärkas på allehanda sätt och då gärna i grupp är ett projekt där det visade sig att de som var målgruppen, flickorna, i stort uteblev. De projektansvariga utgick från föreställningen att flickor vill och behöver bli medvetna om ”genusperspektivet”. Därför erbjöds de en utbildning för att kunna hålla i gruppverksamheten där frågor om genus var ett huvudinslag. Projektet stötte på två problem: dels att det inte var lätt att hitta presumtiva ledare för uppgiften (många hoppade

av under utbildningens gång), dels att det var svårt att övertala flickor att gå i gruppverksamhet där genusperspektivet var centralt. Så på frågan om målgruppen deltog i projektets planering resonerar en projektledare så här:

Att ”fånga” målgruppen och göra en behovsinventering först. Att kanske ha träffat grupper innan man utbildade ledare. De 20 unga kvinnor som fick en gedigen utbildning i MOD, pedagogiskt drama, samt bearbetade genusperspektivet har alla gjort personliga resor förutom att de fått pedagogiska färdigheter att leda grupper. (Enkätsvar, projekt nr 15)

Svaret kan ses som ett exempel på att praktiken och idealen inte alltid stämmer överens. Det var framför allt svårt i detta projekt att övertyga flickor om nödvändigheten att delta i tjejgrupper, men ett bekymmer var också att många ledare inte fullföljde sin utbildning eller att de ledare som utbildades inte alltid var så motiverade som projektledningen hade tänkt.

Sammanfattande kommentarer

Även om de nära och relationella metoderna dominerar, som olika former av samtalsaktiviteter, så finns en stor spännvidd mellan de tekniker och medel som brukats i projekten. Från stor distans, som att skriva en bok, göra ett utbildningsmaterial eller en film, till att komma väldigt nära och vara personlig, som i samtals- och dramagrupper eller via mentorskap. De allra flesta tekniker eller metoder är välkända och tidigare prövade. Ett nytt inslag är mentorskap som så vitt jag förstår inte brukats tidigare.

RESULTAT

Att redovisa vad projekten har åstadkommit i form av tydlig resultat låter sig inte göras så lätt. Jag återkommer till detta under rubriken *Frön, spår och räckvidd*. Här har jag fokus på vad jag uppfattar som resultat i bemärkelsen hur målet med projekten formuleras i resultatredovisning och enkätsvar.

Omorientering

Den sista fasen, dvs. när det faktiskt sker någon förändring, är sällan redovisad, utan framstår i redovisningarna och enkätsvaren ofta som något man tagit för givet. Eftersom det ofta handlar om att påtala orättvisor och föreställningar samt sträva efter att stärka flickors självkänsla, finns inga enkla sätt att fånga om och när detta sker. Enkätsvaren samt del- och slutrapporteringar i frågan är i alla fall entydiga – där framhålls projektets fördelar. Här är ett exempel:

Vi gjorde ett enormt arbete, fick mycket stöd av både rektorer och pedagoger. 95 % av flickorna tyckte att det var den bästa lektionen dom någonsin hade varit med om. (Enkätsvar, projekt nr 3)

Hur målgruppen upplever problembilden och insatserna är en av studiens frågor. Och svaret blir att de utan undantag är väldigt nöjda över de aktiviteter de varit inblandade i och med föreningarnas ambitioner, enligt enkätsvaren. Trots att många hoppar av ett projekt, så visar enkätsvaren att det blev ett lyckat projekt för de få som slutförde projektet. En projektansvarig skriver:

De unga kvinnor som tog detta på allvar som inte gav upp utan hade grupper. Flickorna har bara lovord om projektet. (Enkätsvar, projekt nr 15)

Ett enkätsvar pekar på att flickorna protesterade mot att de skulle bli starkare, för att kunna stå emot och sätta gränser mot killarna. I stället menade de att de var en sak som vuxna skulle ansvara för. Så här skriver de:

Det var mycket bra att ha samtal med målgruppen enskilt och i grupp innan projektstarten. Det innebar att vi fick lägga en del av våra egna idéer åt sidan och lyssna på vad ungdomarna tyckte istället. Vi ville t ex arrangera tjejgrupper som skulle jobba med

jag-stärkande aktiviteter och lära tjejer att säga nej och sätta gränser – något som tjejerna tyckte var ganska dumt. De menade att det de behövde var vuxna som talade med killarna om att de måste respektera ett nej från en tjej eller de gränser som tjejerna satte upp. De menade att det var grunden. (Enkätsvar, projekt nr 12)

Den fråga som pockar på ett svar är ändå: Blir flickorna starkare i sin självkänsla med dessa aktiviteter eller konserverar det föreställningar om att flickor är det svagare könet som behöver stöd, tröst och hjälp? Jag återkommer till detta i slutdiskussionen. Resultaten från enkätsvar och dokumentanalys pekar, med några få undantag, på att det går en tydlig gräns mellan pojkar och flickor och att gränsen inte påverkas av andra faktorer som klass, sexualitet och etnicitet.

Sammanfattande kommentarer

Sammanfattningsvis så bygger många aktiviteter på att ”man tror” att projekten är bra, särskilt för flickorna. En brist i den här utvärderingen är att det varit svårt, för att inte säga omöjligt, att få reda på vilka uppfattningar som de ungdomar som hoppade av projekten hade. Anmärkningsvärt är att varför just flickor tilldelas epitet ”svag självkänsla”. I det material jag haft till förfogande finns ingen skrivning om eventuell svag självkänsla hos pojkar. I stället framstår, ofta implicit, pojkarna som orsaken till flickors bristande självkänsla. De, eller snarare ”den allmänna samhällsutvecklingen”, är orsak till flickors upptagenhet av utseendet och ständiga rädsla över att inte duga. Detta framstår som ett problem och lösningen får flickorna själva ordna genom att bli starkare.

Den verksamma tankefigur, hämtad från psykoanalysen, som tycks bilda ett genomgående mönster i beskrivningar av tillvägagångssätt och resultat i majoriteten av projekten pekar mot att individen bär ansvaret för förändring. Formerna för att nå denna förändring förskjuts från att i mitten på 1990-talet dominerats av gruppverksamheter, företrädesvis enkönade, till att bli allt mer individcentrerade och i vissa avseenden mer distanserade och anonyma som kommunikation via chatt och e-post.

Vi lämnar nu de bilder och mönster som framkommit ur dokument och enkätsvar och går över till att se vilka föreställningar om problembild, kön/

gender och tillvägagångssätt som framkommer när sex föreningar genomförde sina projekt under 2007 och 2008.

FALLBESKRIVNINGAR AV SEX PROJEKT

Av de sex projekt som jag närmare har granskat pågick alla utom ett som nyss var avslutat, när jag 2007 började samla material för att få en fördjupad bild. Första steget var ett telefonsamtal följt av ett besök antingen i föreningens lokaler eller under ett par dagar då de utförde projektet. Jag hade som syfte med dessa besök att få en bild av vilka personerna bakom projektet var och vad som drev dem att arbeta med dessa projektidéer. Jag ville också få klart för mig under vilka villkor projektet drevs och hur det praktiska utförandet gick till. Jag har samtalat med både projektledare och projektmedarbetare i samtliga projekt. Min ambition var också att så långt det var möjligt få en bild av hur de ungdomar eller i några fall hur de lärare som var berörda av de olika projekten uppfattade och upplevde satsningarna. Jag har intervjuat tre ungdomar, tagit del av och analyserat utvärderingar om hur ungdomarna uppfattat projekten och konstruerat en enkät riktad till ungdomar som varit delaktiga i ett av de sex projekten. Jag har också intervjuat en projektledare drygt ett halvår efter att ett av projekten var avslutat.

Trynfäste och Trappan

Cirkus Tigerbrand är en fri teatergrupp som funnits sedan 1990. De två föreställningar som är aktuella för analysen, *Trynfäste* och *Trappan*, är båda avslutade. Att jag valde att skaffa mig en mer mångfasetterad bild än vad enkätsvaren gav av denna teatergrupps arbetsmetoder berodde på två saker. För det första visade dokumentanalysen, till skillnad mot övriga projektskrivningar under denna period, att problembeskrivningen underbyggs med referenser till aktuell forskning om genusproblematik. Det ger ett intryck att problembilden bygger på underlag som är hämtade utanför den omedelbara närheten och egna erfarenheten. För det andra poängterade föreningen starkt ett medskapande arbetssätt med den aktuella målgruppen, enligt dokumentanalysen. De ville också enligt projektbeskrivningen beröra på ett djupare plan och ge ungdomar sexuellt självförtroende. Mina tre huvudfrågor blev: Hur vet man att man berör på djupare plan? Kan samtal ge sexuellt självförtroende? Hur går detta medskapande till i praktiken?

Redan på tunnelbanan när jag är på väg att för att se teaterföreställningen *Väderflickans makt* på City i Gubbängen blir jag varse hur förvillande begrepp som normalitet och avvikelse kan te sig. Jag hamnar

i samma tunnelbanevagn som en skolklass med barn som har diagnosen Asperger, och förstår efter ett tag att vi är på väg i samma ärende. Det tar mig några stationer att upptäcka det och jag kommer på mig själv att fundera över vad som i mina ögon faller utanför respektive innanför ramen av normalitet.

Väl framme och när föreställningen drar igång upptäcker jag att föreställningen fortsätter på temat normalitet och avvikelse. *Väderflickans makt* handlar om värde- och intressekonflikter som uppstår inom en familj när ett barn har ett socialt handikapp. Ibland sviktar föräldrarnas tålamod och när det sker samtidigt som brodern Erik mest av allt vill vara ifred uppstår dilemman. Erik som just nu tycker att han har flyt i livet har bestämt träff med en flicka, Gudrun, i föräldrarnas sommarstuga. Han blir lagom upprymd när han kommer dit och upptäcker att hans bror Ben, som lider av ett socialt handikapp, sitter på verandan. Föräldrarna har lämnat honom där i förvissning om att Erik kommer att ta hand om honom. Pjäsen har ett långsamt tempo och dramatiken byggs upp efter hand. Så vitt jag kan bedöma så lyckas skådespelarna fånga nästan allas intresse under hela speltiden. Tydligt är att de utspel som både Gudrun och Erik och Ben gör inte alltid är så lätta att sortera in i vad som kan betraktas som normalt respektive onormalt.

När jag efter föreställningen talar med skådespelarna så bekräftar de min bild av att de vill leka med gränser. De har velat visa att gränserna för vad som anses som normalt är flytande och de berättar att publiken ibland har ställt frågor om vilka diagnoser de olika rollfigurerna representerar. Cirkus Tigerbrands ambition, att visa vilken makt det ligger i att kategorisera människor i exempelvis diagnoser, har med andra ord gått hem, åtminstone hos mig och så vitt jag kan bedöma även hos åskådarna vid detta tillfälle. En kommentar från skådespelarna är att reaktionen på pjäsen skiftar stort. De har spelat för Föreningen för autism, vanliga skolklasser, Aspergerklasser och sedvanlig teaterpublik för att nämna några exempel och mottagandet skiftar enormt, så någon entydig bild av hur pjäsen uppfattas finns inte.

Jag har samtalat med Danny vid ett flertal tillfällen. Han har arbetat med Cirkus Tigerbrand sedan starten och deltagit i teaterföreställningarna *Trynfäste*, *Trappan* och *En riktig kyss*. Utanförskapsperspektivet och genus är ett återkommande tema i gruppens framföranden. Det finns en ambition att de som ser

föreställningen ska känna att det angår dem, att de ska kunna känna igen sig, kanske också upptäcka att det är fler än de som har det eller känner så här. Danny återkommer ofta till att föreställningar aldrig kan komma med pekpinna om hur man bör vara. Det får ofta en motsatt effekt, är hans erfarenhet.

Dokumentationen och de samtal jag har haft med Danny visar på en medvetenhet om den komplexitet, de minfält, de starka känslor som kombinationen sexualitet, identitet och våld väcker. När det gäller genusproblematiken vid sexuella övergrepp som aktualiseras i föreställningen *Trynfäste* var det särskilt komplicerat att hantera, menar Danny. Föreställningar om kön och sexualitet är starka och där arbetade teatergruppen med en strävan efter att låta både pojkar och flickor byta roll och därmed leva sig in i hur offermentaliteten kan förstås och hanteras. Att skapa förutsättningar för att hitta konstruktiva lösningar på genusproblematiken är en generell ambition som gruppen arbetar med.

Att Arvsfondsbidraget har underlättat och utvecklat det jag benämner den medskapande processen är uppenbart. Det tar tid att göra en bra research där laddade teman är i blickfånget med ambitionen att budskapet om komplexitet går hem. Metoderna skiftar. Dels arbetar skådespelare och regissörer med den aktuella målgruppen i form av fokusgruppsamtal. De får läsa och ge synpunkter på manus och slutprodukten testas ett antal gånger i form av provföreställningar. Allt detta tar tid, men är också en form av kvalitetssäkring. Det skapar trygghet för ensemblen även om det alltid finns en nerv inför varje föreställning. Det finns förstås alltid ett övertag från de professionella i teatergruppen men den motmakt som målgruppen, i det här fallet eleverna utgör, är att om föreställningen inte känns angelägen så kommer de att protestera och kanske till och med förstöra en föreställning.

Föreställningen *Trynfäste*, kan man säga var ett vågat spel. Den handlade om en flicka som blev våldtagen. Trynfäste mötte cirka 6 000 elever med en spridning från Umeå i norr till Trelleborg i söder. Efter varje föreställning delades eleverna in i flick- respektive pojkggrupper för att samtala om pjäsens innehåll och budskap. Det rörde sig om 250 grupper. Min undran var: Hur upplevde målgruppen föreställningen? Kan man i dessa svar se om föreställningen berört på djupet och bidragit till att erövra ett sexuellt självförtroende? Eftersom de elever som såg föreställningen inte går att söka upp, så bygger jag svaret på dessa frågor på den nedtecknade tankar som föreställningarna genererade i form av 1 500 texter som eleverna skrev efter föreställningen, minnesanteckningar, tankar och

samtal mellan skådespelarna och eleverna. Tyvärr försvann det nedskrivna materialet i samband med en flytt, och jag får förlita mig på slutredovisningens sammanställningar.¹⁸

I redovisningen framkommer att huvuddelen av rapporten bygger på de samtal som skådespelarna hade med eleverna. Rapporten pekar ut att både flickor och pojkar men också lärare menar att det är svårt för pojkar att tolka en flickas ”signaler” om hon vill ha samlag eller inte. Motsatsen gäller för flickor som utan tvekan vet vad pojkar vill eller inte vill när det gäller sexuell beröring. En tendens framkommer i rapporten – pojkarna kan i mindre utsträckning än flickorna leva sig in i hur det är att bli våldtagen. En fiktiv historia om två pojkar som våldtar en pojke på en toalett var ett försök att visa att även pojkar kan bli sexuellt utnyttjade fungerade som en ingång i att försöka sätta sig in i hur det är att vara i underläge.

En önskelista på hur sex- och samlevnadsundervisningen skulle se ut ifall eleverna fick bestämma pekar på att det är samtal om samlevnad man efterfrågar. Det gäller både pojkar och flickor. Bland de skrivna frågor som skådespelarna fick av eleverna efter föreställningen visar på en stor variation. Allt från tydligt distanserade, ironiska frågor som är svåra att enkelt ge svar på som att sex för honom är ”att knulla någon i skitan så dom dör och blöder sönder” till en annan pojke som vill att sex- och samlevnadsundervisningen ska innehålla ”samtal om respekt för det andra könet”. Frågan om hur eleverna upplevde föreställningen kan besvaras med att föreställningen tycks ha väckt frågor och funderingar som i mycket stor utsträckning också fick möjligheter att ventileras i mindre grupper. ”Jag tyckte pjäsen var råbra. Typ som ”Fucking Åmål”, skriver en pojke i årskurs 9. ”Det var en otroligt bra pjäs! Sånt här borde det vara mer av i skolorna och i samhället!!!”, skriver en flicka i samma årskurs. Dessa utsagor pekar mot att föreställningen berör dem. Men om föreställningen och samtalen gav sexuellt självförtroende kan vi inte veta.

”Du bestämmer”

Ett skäl till att jag valde att fördjupa bilden av vad projektmedlen betytt för Föreningen Frizonen/ Tjejjonen, Stockholm, var att det är den organisation som i den här utvärderingen tilldelats medel för flest projekt och även den organisation som sammantaget erhållit den största summan. Ett annat var att projektet ”Du bestämmer” framstår som ett mycket omfattande och ambitiöst projekt. Föreningen Frizonen startade 1998 och är systerförening till Föreningen Frizonen

18 Eriksson, Hededal & Magnusson (odaterad).

som är verksam i Göteborg. Frizonen är medlemmar i Sveriges kvinnojourers riksförbund. Den är liksom sin systerorganisation, en politiskt och religiöst obunden förening med målgruppen flickor mellan 12 och 20 år.¹⁹

Föreningen fick medel för åren 1998–2002, för att skapa en träffpunkt och en telefonjour i syfte att stärka flickors självkänsla, självförtroende och tillit till sig själva. Projektet var *Träffpunkt, Telefonjour*, och vände sig till åldersgruppen 12–25 år. Föreningen fick också medel för projekten *Flicka/ pojke* och *Du bestämmer*. Båda kan ses som ett resultat av Socialdepartementets projekt *Flicka*. Projektet *Du bestämmer* har utförts i samverkan med Ung utan Pung och Män för jämställdhet. Under en treårsperiod genomförde de ett utbildningsprogram i 143 skolor runt om i hela Sverige.

Samtal med projektledare

När jag en varm april dag 2007 kommer till Frizonens lokaler på Garvar Lundins gränd 9 i Stockholm sitter Thintin Strandman på en stol utanför och hälsar mig välkommen. Källarlokalen, där verksamheten bedrivs, ger ett förvånansvärt inbjudande intryck. Thintin berättar att hon föll för lokalen för att det var en grön inbjudande dörr som på något sätt avvek från mängden. Thintin börjar med att visa mig runt i lokalen och beskriva vad verksamheten består av. Hon berättar att den 8 mars 2008 fyller de 10 år och starten var ett projekt som fick medel från Arvsfonden. ”Vi älskar Arvsfonden här”, säger hon skrattande och menar att utan det stödet skulle verksamheten inte ha kommit igång. Det behövs en rejäl summa pengar plus ett stort mått av envishet och tålamod för att kunna bygga upp en verksamhet. Bristen på pengar är alltid ett problem och mycket tid går åt att söka pengar från allehanda fonder och stiftelser. Thintin undrar retoriskt: ”Hur länge ska man orka?” Jag tänker samma sak. Är det rimligt att arbeta så mycket på så osäkra premisser? För tillfället bidrar socialförvaltningen med ett verksamhetsbidrag på mellan 400 000 och 500 000 kronor per år, men det finns alltid en osäkerhet om hur länge och hur mycket pengar de har att röra sig med. Rent konkret handlar det om att inte vara säkra på om de kommer att ha pengar för nästa månadslön. Jag drar slutsatsen att den här typen av ideell verksamhet inte är något för trygghetsnarkomaner. Thintin nickar instämmande när jag undrar om inte osäkerheten också

19 De har fem uttalade mål för sin verksamhet:
att stärka tjejernas självkänsla, självförtroende och tillit till sig själva
att ge tjejerna möjlighet att använda sig av sin kreativitet till personlig utveckling
att få tjejerna att känna att de behövs och tar plats i samhället
att få tjejerna att våga lita på vuxenvärlden
att stimulera tjejerna till att hämta kunskap och utbilda sig.
(ur stadgarna för föreningen Frizonen i Stockholm, odaterade)

fungerar vitaliserande. Man måste hela tiden motivera sina insatser och argumentera för en idé man tror på.

Verksamheten har en central utgångspunkt: ”Så länge det finns obalans mellan könen så behövs Frizonen”, menar Thintin. Bakom denna drivkraft finns en övertygelse om att det kan bli en balans mellan könen, även om det kommer att ta tid. Vi förenas efter ett par samtalsvändor att jämställdhet inte är ett mål som en gång för alla går att uppnå, utan att det alltid kommer att behövas ett medvetet arbete för att både nå och upprätthålla jämställdhet.

Att just flickor behöver en frizon beror på menar Thintin ”där får du vara den du är”, vilket är kopplat till en analys om att flickor är särskilt utsatta för kommersiella och traditionella krafter om hur man bör vara och se ut. Det är svaret på en fråga som Thintin ofta får: Varför bara flickor? Några få män finns med både i verksamheten och i styrelsen, men i övrigt är det en kvinnodominerad arbetsplats. Det är för tidigt att omfamna både män och kvinnor, menar Thintin. I stället ”borde män ta initiativet att starta något liknade”, säger hon. Den idén tycks inte falla i god jord. I alla fall finns i dag inga liknande aktiviteter som riktas mot pojkar och deras eventuella bristande självkänsla och behov av frizoner. Liksom majoriteten av projektskrivningarna har även detta projekt ambitionen att stärka flickors självkänsla. På min undran om vilka tankegångarna som ligger bakom ambitionen att stärka flickors självkänsla får jag till svar: ”Mitt tänkesätt har förändrats över tid. I början hade jag ett ’driv’ kopplat till utsatthet. Projektet *Du bestämmer* har gjort mig genusmedveten.” Att stärka flickors självkänsla blir ”som en hjärntvätt och vi måste våga bryta det”, menar Thintin. Hon berättar vidare att det tog tid innan hon själv både vågade se och hävda att även kvinnor kan vara förövare. Den erfarenheten gav nya perspektiv på frågan om över- och underordning, ont och gott samt manligt och kvinnligt.

Innehållet i verksamheten rör sig mellan att fokusera på kraft och kreativitet å ena sidan och på problem å andra sidan. Det är flickorna själva som bidragit till att verksamheten utvecklas, enligt Thintin. Att hela tiden fokusera på att det är flickorna själva som ska formulera vad *de* vill ha, inte vad vuxna tror att flickorna *vill* ha, är en metodisk och ideologisk ledstjärna. Två nya verksamheter har vuxit fram ur det arbetssättet. Det ena är *Plugghjälp* där flickor kan få hjälp och stöd att strukturera pluggandet. Det andra är *Storasyster* som innebär att det finns en person som på frivillig basis fungerar som syster för de som önskar. De som arbetar i dessa aktiviteter rekryteras via volontärbyrån. Det fungerar så att Frizonen lägger in en beställning och volontärbyrån sköter rekryteringen. Ett

system som enligt Thintin fungerar väl.

Projektet *Du bestämmer* pågår för fullt när vi ses. Det är ett projekt som har jämställdheten i fokus. *Du bestämmer* vill ”inspirera och stödja skolornas arbete i att bygga, eller vidareutveckla, en skola där alla kan känna sig trygga. Det handlar om jämställdhet, könsroller och samhällets självskrivna sanningar” (Inspiration ”Du bestämmer” s. 3). Projektgruppen, som består av Föreningen Tjejzonen, teatergruppen Ung utan Pung och Män för jämställdhet, har redan, när vi ses, besökt ett 40-tal skolor och fler ska det bli. Under det första projektåret, som Thintin beskriver som tufft, planerades aktiviteterna. Geografiska och ideologiska skillnader gjorde att det blev många missförstånd i början och att de inledningsvis fungerade som tre olika aktiviteter. Men med tiden har det allt mer kommit att bli ett gemensamt projekt. Vi kommer överens om att jag ska följa med under ett besök för att få en bild av hur de arbetar och framför allt ska jag försöka skapa mig en uppfattning hur detta uppfattas av målgruppen, som i det här fallet är både skolpersonal och elever.

På besök i Edsbyn

”Glöm inte nu att Edsbyns bandylag vann SM i år” var det sista min man sa när jag åkte väg mot Edsbyn en tidig majmorgon 2007. Väl framme försökte jag förgäves se om detta på något sett framgick i den offentliga miljön eller var ett väsentligt inslag i skolverksamheten. Inte förrän jag ställde frågan till några lärare i lärarrummet så fick jag veta att när det är match så är 2 500 personer där och tittar, det vill säga halva Edsbyn. Intresset är stort och det finns en särskild bandylinje på Edsbyns gymnasium. Samtalet i lärarrummet kom sedan att kretsa kring huruvida hästintresse är laddat med kvinnligt kön och bandy med manligt. En fundering som blev hängande i luften är att trots att flickor dominerar i ridskolorna är det mycket ovanligt med kvinnliga jockeyer, och fastän både flickor och pojkar spelar bandy på knattenivå så är det herrbandyn som tar hem SM-segern. Samtalet kan ses som en effekt av *Du bestämmer* som genom sitt upplägg når många grupper i skolan.

Upplägget för *Du bestämmer* är lika oavsett plats och skola. Det är ett konststycke i logistik där eleverna hela tiden ligger steget före de vuxna. Det börjar med en träff med elevkåren och kamratstödjarna som får en tvåtimmarsföreläsning om mediernas och kommersialismens skapande av manligt och kvinnligt. Deltagarna i träffen blir, eller snarare utses av projektmedarbetarna, till skolans ambassadörer för jämställdhetsarbetet. Thintin Standman och Eje Berggren från Frizonen tillsammans med Ingemar Olsson och Gösta Zackrisson från Män för jämställdhet

ansvarar för den första delen av programmet. Eleverna får därefter se en föreställning bestående av sex korta avsnitt med fokus på genus, jämställdhet och kamratskap framförda av teatergruppen Ung utan Pung. Föreställning följs upp dels i enkönade grupper därefter i blandade grupper. Ett färdigt frågebatteri har lärarna då till förfogande. Eleverna får också besvara en enkät med ett antal påståenden med ja eller nej och ett par öppna essäfrågor. Den projektansvariga ansvarar för bearbetningen av svaren.

Parallellt, med ett stegs avstånd, får skolledning, lärare och föräldrar och andra viktiga vuxna, tillgång till samma upplägg. Skillnaden är att de erbjuds ett komprimerat program och lärarna får en verktygslåda med material som ska underlätta arbetet med jämställdhet. En av projektmedlemmarna erbjuder sig vid varje skolbesök att vara mentor och stöd för arbetet. Kontaktpersoner i respektive arbetsgrupp samt från elevkår och kamratstödjare utses som via e-post och telefon kan upprätthålla kontakten med mentorn.

I Celciusskolan utspelar sig den första kontakten med elevkår och kamratstödjare i en sal som trots att den ligger i halvkällarplan känns trivsamt. De får en föreläsning som i stora delar består av Powerpointpresentationer. Där dryftas vad begreppet jämställdhet står för, vad som ryms bakom bokstäverna HBT och hur man kan skaffa sig en mediekritisk blick och en genusmedvetenhet. Eleverna blir delaktiga genom frågor och kommentarer under föreläsningens gång. En är ”Vem håller i pennan när det är grupparbete?” Svaret blir entydigt: ”tjejen”. Frågan föregicks av påståendet att pojkar är mycket sämre på att skriva än flickor. Påståendet fick totalt medhåll. Här säger föreläsaren att trots att jag inte kommer att bli populär, vare sig hos pojkarna som helst vill slippa skriva eller hos flickorna som skriver för att de är rädda om sina betyg, så kommer jag att be lärarna att vid nästa grupparbete se till att inga flickor blir skribenter.

Avslutningsvis får eleverna formulera en önskelista riktad till skolledningen på vad som skulle göra skolan bättre med avseende på jämställdhet än vad den är i dag. Inledningen av denna del börjar med att en elev säger: ”Det är ganska bra på den här skolan”. Trots detta formuleras sex krav på förändring. Det första som nämns är att råda bot på vad eleverna uppfattar som favorisering av vissa elever. Denna särbehandling anses inte vara kopplat till kön. De önskar att lärarna inte ska vara irriterade över att eleverna går från lektionen till elevrådsaktiviteter. Helst ska tiden för elevrådets arbete vara schemalagd anser de. De vill också ha längre tid mellan gympan och nästkommande lektion liksom bättre lås och fräschare toaletter. Det senare är ett mycket vanligt krav, något som föreläsarna

påpekar. Ungdomarna efterlyser också att skitsnacket ska minska. En annan aktivitet som upptar dem är att kiosken i dag sköts av ett par bestående av en pojke och en flicka. Lärarna har enligt eleverna motiverat det med att det blir bättre ordning då, underförstått att flickorna står för den. Flickorna, som inte vill ha ansvaret för både sin egen och andras ordning, protesterar. Några pojkar anser att detta innebär att man inte litar på att de kan sköta detta. Eleverna vill ha enkönade pass i kiosken. Det sista kravet är riktat till ledningen: "Vi vill bli tagna på allvar med våra önskemål".

Efter mötet med elevkåren träffar projektmedarbetarna skolans ledning som omfattar rektor, kurator, specialpedagog och fritidsledare. Önskelistan går igenom och väcker en del förvåning, särskilt önskemålet att slippa vara "par" i kiosken. Den som drivit denna fråga ser det som ett exempel på jämställdhet och fäller kommentaren "nu vill eleverna inte ha det jämställt". Skolledningen får också en del konkreta tips på hur en jämställdhetsplan kan bli ett verktyg i det dagliga arbetet. Kopplingen till likabehandlingsplanen poängteras liksom att det ska finnas någon ansvarig för olika ambitioner.

Utan tvekan är teaterföreställningen det som är mest uppskattat, särskilt hos flickorna. De skrattar och applåderar och lever med i de ibland väldigt skruvade exempel på föreställningar om kropp, kön och sexualitet. När vi samlas efter föreställningen ställer läraren frågan: "Spontant, vad tyckte ni?" "Skitkul", svarar en flicka. "Det är ju inte precis lika men i närheten", säger en annan, lite mer eftertänksamt. Lärarna har vid detta tillfälle en hel del material att tillgå. De består av ett antal diskussionsfrågor och några värderingsövningar, dessutom ska en enkät fyllas i. Här uppstår en del problem. Eleverna uttrycker tveksamhet att frågorna så entydigt går att besvara med ja eller nej. Någon invänder: "Det beror väl på omständigheterna". En annan kommenterar: "Svårt att svara ja eller nej när det varierar, exempelvis hur man är mot en kille eller hur lärarna behandlar eleven". Diskussionen efter enkätifyllandet handlar om att formulera vad som är lika hos pojkar och flickor. Det går trögt och diskussionen fastnar i påståenden om att vi är människor. "Lättare då att lyfta fram skillnader", säger någon.

Att formulera vad det bästa är med att vara flicka går betydligt smidigare. Att föda barn, man kommer lättare undan, kan visa känslor och kan stötta varandra är några exempel som snabbt kommer upp. Det sämsta med att vara flicka är allt skitsnack och alla rykten. Vem som snackar skit eller sprider rykten framgår inte, men det råder en stor enighet om att detta inte är bra. Det är också plågsamt med utseendefixeringen, men

också att flickor till skillnad från pojkar måste sitta ner när de kissar. Det begränsar dem i det offentliga rummet. Det är, enligt projektledarna, en mycket vanligt att flickor kommenterar toalettbesökens avigsidor. Det gäller allt från smutsiga toaletter, avsaknaden av lås och dålig ljudisolering, men också den sociala orättvisan att det är socialt accepterat att pojkar står och kissar var som helst.

Mina spontana tankar efter att ha deltagit i uppföljningen i klassrummen är att frågorna är både stora, abstrakta och svåra att svara på. Läraren kommenterar att de är ovanligt tysta. Jag frågar efteråt om det kan bero på min närvaro. "Nej", svarar läraren, "det tror jag inte. Kanske har det uppnått en viss mättnad. De har hört frågorna förut, eftersom vi har haft temadagar med liknade innehåll". Jag undrar om eleverna ser någon effekt av att lyfta upp dessa frågor till ytan. Det är ju trots allt inget akademiskt seminarium, utan en skolpraktik som ska leda till resultat. Många av påståenden är också så laddade med politisk korrekthet att det ska mycket till om man ska våga ha en avvikande uppfattning. Vem vill inte vara jämlik? Vem vill befinna sig i underläge?

Några röster återkommer hos eleverna både i blandande grupper, enskilt och i enkönande sammanhang. Det är att flickor laddas med ordentlighet och seriositet medan pojkar betraktas som opålitliga och omogna. "Lärarna lyssnar mer på tjejerna", säger både flickorna och pojkarna liksom att "Killarna är oseriösa och tas inte på allvar". Både pojkarna och flickorna verkar vara väl införstådda i denna sortering. Frågan vad det får för betydelse väcks, en fråga som jag återkommer till i den avslutande diskussionen.

När jag senare samma dag sitter i majsolen på ett kafé i Edsbyn och samtalar med en av skådespelarna i teatergruppen, Ami, så slås jag av att hon tävlar med solen med den energi hon utstrålar. De ekonomiska villkoren för teatergruppen som funnits sedan 1980-talet har ständigt försämrats, meddelar Ami. Gruppen arbete började på en ungdomsgård i Rågsved, en söderförort i Stockholm. Den första pjäsen handlade om en tågloffning utan pengar, därav namnet Ung utan Pung. Gruppen lever på bidrag och ekonomin är ständigt en källa till oro. De måste ge 250 föreställning om året för att verksamheten ska gå runt. Trots slitet kan hon inte tänka sig att vara fast anställd på exempelvis Stadsteatern. "Då kanske man tvingas spela Shakespeare", säger hon med glimten i ögat. "Vi vill vara fria och bestämma vad som ska spelas och för vem", säger hon med eftertryck. Deras teman och ambitioner med teater passar väl in i projektet *Du bestämmer*. Hon anser att genom att visa att man får vara lite galen, se ut på många olika

sätt, så får flickorna kraft att stå emot den press de lever under av att de inte duger som de är. Flickors självkänsla kan stärkas genom teatererfarenhet, menar Ami. Hon började själv i Ung utan Pung som blyg och osäker trettonåring. Av det ser man inte mycket av i dag, men det kanske är den erfarenheten som gör att teatergruppen lägger vinn om att ligga nära ungdomars aktuella situation. De bedriver en omfattande amatörverksamhet för ungdomar som ibland deltar i föreställningar. Men framför allt håller de fast vid ungdomsperspektivet.

Ung utan Pung har enligt skådespelarna ett gott ryckte och är väldigt uppskattade. Tyvärr uppmärksammas det inte av de traditionella kulturrecensenterna, så på sätt och vis är de både anonyma och välkända.

Programmet som erbjuds i projektet *Du bestämmer* kräver både en god fysik och logistik. Det är tajt mellan de olika programpunkterna. Och man måste få upp glöden vid varje tillfälle annars tappar man i trovärdighet, menar skådespelarna. I Edsbyn underlättas satsningen av att nästan alla aktiviteter utförs på samma plats, vilket jag förstår är mycket ovanligt. Thintins ord om hur länge ska man orka ringer i mina öron. Samtidigt är projektmedarbetarna duktiga på att ta pauser och vila när de inte agerar på scenen. Men, med arbetets upplägg med långa resor och veckovisa turnéer är detta förmodligen svårt för exempelvis ensamstående småbarnsföräldrar eller för de som har anhöriga som kräver daglig omsorg.

Samtal med Eranthi

Jag ville, för att förstå betingelserna för de undersökta projekten, skaffa mig en bredare bild av Tjejjonens verksamhet och i oktober 2007 sitter jag återigen i Tjejjonens lokaler. Jag har funderat vidare på hur de som engagerar sig i Tjejjonen tänker och funderar kring sitt engagemang och på så sätt försöka förstå en aspekt av hur projekt formas. Genom verksamhetschefen fick jag kontakt med Eranthi som varit med ända från starten och deltagit i en mängd olika aktiviteter.

Eranthi har arbetat i flera av Tjejjonens aktiviteter. Det började med telefonjouren, efter det träffpunkten, sedan ett tag med stödsamtal och i dag är hon ledamot i Tjejjonens styrelse. På min fråga hur det kom sig att hon engagerade sig svarar hon att en bekant berättade om Tjejjonen och hon fann det både spännande och lockande. ”Det har varit en lång resa att få följa med och se hur Tjejjonen utvecklas och bli både större och bredare”, säger Eranthi.

”Vilka flickor är det som kommer till Tjejjonen?” undrar jag. ”Platsen är viktig”, konstaterar Eranthi. ”Att

vara belägen i innerstaden leder till att de som bor i förorterna inte hittar hit.” Därför är majoriteten bosatta i närheten. ”Man måste inte ha problem för att komma hit”, säger också Eranthi med eftertryck. Ett påstående som jag kommer att få höra flera gånger.

En av startsvårigheterna under årens lopp har varit att nå ut till flickor med vad de har att erbjuda. Det har varit svårt att marknadsföra verksamheten, och Eranthi menar att det var först med det riktigt stora projektet *Du bestämmer* som föreningen blev känd. Det har underlättat för mentorprogrammet *SPIRA*. Mediernas uppmärksamhet spelar stor roll, anser hon, men varnar samtidigt för att de ger sin vinkling som inte alltid stämmer med vad Tjejjonen vill förknippas med. ”Nu tar i alla fall fler flickor kontakt”, säger Eranthi. På min undran om det är de individuella aktiviteter där man kan vara anonym som är mest populära, bekräftar Eranthi detta efter en stunds funderande. Hon tycker det är synd, eftersom gruppverksamheter har sina speciella fördelar. Hennes argument är att i många andra sammanhang, kanske särskilt i skolan, tilldelas man och väljer en gruppstillhörighet, vilket leder till en begränsning både för självförståelsen men inte minst i förståelsen av andra. I ett neutralt sammanhang med en mix av flickor, så kan de upptäcka både att de har gemensamma problem att brottas med och att de kan hämta stöd från varandra.

Jag undrar hur det går att stärka flickornas självkänsla. Eranthi berättar om en tjejgrupp som hon menar var väldigt lyckad ur den aspekten. Via Tjejforum, en manifestation där flera organisationer deltar, kom ett tiotal flickor att anmäla sitt intresse för att delta i en samtalsgrupp för flickor. Gruppmedlemmarna var sinsemellan mycket olika både vad gäller socioekonomiskt tillhörighet och stil. De träffades två gånger i veckan under ett år och kom att bli goda vänner. Trots att de synliga och reella villkoren skiljde flickorna åt visade det sig att de delade samma sorts problem av typen kamratskap, kärlek och relationer till föräldrarna. Gruppverksamheten utvecklades till att de problem som avhandlades ventilerades och den som för tillfället behövde stöd fick förslag från de andra i gruppen på både hur man kan förstå vad som sker och på lämpliga strategier att hantera problemet. Vid nästa tillfälle togs saken upp igen genom att höra efter hur problemet hade hanterats. Gruppen, beskriver Eranthi, blev en period väldigt likriktad och hade en period där de alla klädde sig i svart och odlade bilden av hur dåligt de mådde. Denna likriktning var dock tillfällig och bearbetades aktivt av gruppleadaren. Denna tjejgruppsaktivitet ligger några år tillbaka men fortfarande händer det att någon ringer och berättar att hon hämtar kraft i sitt liv från denna erfarenhet.

Vi samtalar om att det i dag inte kommer några flickor till organiserade tjejgruppsaktiviteter och att det inte längre ringer någon på telefonjouren. Namnbytet från Telefonjouren till Öppen linje som är ett chattforum är ett exempel på dels en önskan att tvätta bort bilden av att någon är hjälpsökande, dels en vilja att kunna vara anonym och själv råda över när och hur kontakten ska tas. Detsamma gäller mentorprogrammet *SPIRA*, som associeras till självförverkligande och inneboende kraft och inte till tillkortakommande och svaghet.

Eranthi berättar också om en tjej som under ett drygt år hade regelbunden telefonkontakt med Tjejzonen. Men en tung problematik med inslag av incest gjorde att det tog lång tid innan hon kunde slussas in i en av Tjejzonens vanliga aktiviteter. Att inte ta sig an problem som kräver experthjälp är en viktig princip för föreningen.

På min fråga hur Eranthi ser på framtiden svarar hon att hon är hon förhoppningsfull. Basen i arbetet finansieras till stor del av socialtjänsten och till en del av mindre fonder. Dessa är det som är ryggraden, menar hon. De stora projekt som Arvsfonden finansierar är nödvändiga för att bli kända och för att verksamheten inte ska gå i stå. Finansiärer som sponsorer har diskuterats i styrelsen, men än har det inte fattas något beslut. ”Det är viktigt att behålla sitt oberoende”, menar Eranthi och pekar ut det dilemma som frivilliga organisationer står inför. De vill båda vara självständiga och oberoende, samtidigt som det behövs pengar för att kunna driva sina idéer, och pengar är som bekant makt.

När jag är på väg hem stöter jag på verksamhetschefen Lotta Zetterqvist som berättar att de inte har någon telefonjour längre, eftersom flickorna slutade att ringa. Nu sköts kommunikationen via chatt anonymt av volontärerna. Flickorna väljer bort gruppverksamheter och föredrar individuella aktiviteter som *Stora systerprojektet* eller mentorprogrammet. Där möts man en och en. Även läxhjälp som var tänkt som en gruppaktivitet har med tiden utvecklats till ett individuellt stöd, där flickorna helst ser att det är samma person som hjälper dem från gång till gång. Frågor som inställer sig är: Är det ett tecken i tiden att vi i dag bygger våra egna självbilder individuellt? Vart tar gruppens och det kollektivs gemensamma värden vägen?

Mina reflektioner efter detta möte är att Tjejzonen har två motstridiga mål: dels att uppmåna flickor som har problem att komma, dels att säga att flickorna inte behöver ha problem för att medverka i aktiviteterna. Varför behövs då ett sådant ställe om det inte finns någon som behöver något extra? Hur upprätthålls denna

paradox? Nu är det dags att höra vad Mia²⁰ har att berätta, en tjej med mångårig erfarenhet av Tjejzonens olika aktiviteter.

Intervju med Mia

Jag träffar Mia över en fika en solig höstdag i oktober 2007. Hon har deltagit i Tjejzonen från det att den startade 2005. Då hade hon nyss flyttat från Göteborg för att gå på Fryshusets skateboardlinje. Hon var då 15 år och ville träffa andra människor, eftersom hon var ny i stan. Hon kände till Tjejzonen, eftersom hon hade varit i kontakt med systerorganisation i Göteborg. Ändå beskriver hon valet av organisation som en slump.

På min inledande fråga om vad kontakten med Tjejzonen betytt säger hon spontant: ”Det är de vuxna förebilderna”. Det är ett tema som vi återkommer till under samtalets gång. Hon har förutom en praktikant som arbetade där i starten nästan inte träffat några jämnåriga, utan kontakterna består av vuxna, företrädesvis en och en. Vårt samtal kretsar också kring vad som är utmärkande för Tjejzonens arbetssätt. Något i Tjejzonens framtoning, som kan beskrivas som en lågmäld värme, tilltalar Mia och gör att hon gärna vill finnas i dess närhet. Jämförelsepunkten är United Sisters, en verksamhet förlagd till Fryshuset där Mia också är aktiv, bland annat med nattvandringar. Enligt Mia har de en ”kaxigare” profil.

När Tjejzonen startade en tjejgruppsverksamhet var Mia den enda tjejen som dök upp. Hon ser det som rimligt att det inte strömmar till flickor till en sådan aktivitet. ”Man vill inte som tjej känna sig mer som offer än vad man redan är”, är hennes förklaring. ”Offer blir lika med tjejgrupp”, fortsätter Mia, ”jag tror att många flickor känner så”. Själv värjer hon sig från att vara en i målgruppen. ”Jag har varit med från början och det känns skönt att vara delaktig i någonting”, säger hon, och antyder därmed att hon mer ser sig som en del av föreningen än som föremål för deras aktiviteter. Mias första kontakt med Tjejzonen blev en ingång i att delta i en mängd olika aktiviteter som föreningen erbjuder. När en teaterverksamhet startade gick Mia med i den, för att hon spelade teater som liten. Hon minns den som en rolig tid och säger: ”Alla var olika – där fanns den tysta, den roliga och den galna.” I dag är verksamheten nedlagd och krafterna har i stället riktas mot projektet *Maskrosbarn* med fokus på skolan. Den som ledde gruppen blev för Mia en vän, en vuxen förebild, som hon än i dag kan ta kontakt med, och som följt hennes vägar sedan hon flyttade till Stockholm.

Mia beskriver sig själv som för ung för att vara volontär, men att hon gärna vill finnas i Tjejzonens

20 Fingerat namn.

närhet. Just nu hjälper hon till med allehanda saker. ”Man känner att man behövs – man kan växa i Tjejzonen”, säger Mia och kommer därmed in på det särskilda med föreningen. Hon menar att alla vuxna är noga med att man får vara anonym och att ens eventuella behov av hjälp och stöd inte basunerar ut offentligt. ”Man får själv avgöra hur mycket omgivningen ska få veta om ens privata bekymmer”, säger hon. På min fråga varför hon valde just Tjejzonen säger hon: ”Var träffar man annars vuxna? Det är jätte-jätte- jätte viktigt.” Hon säger att det inte är samma sak med föräldrar och deras kompisar. Andra vuxna ger möjlighet att se och förstå ens situation på ett annat sätt.

Det och nattvandrandet beskriver hon som ”att känna sig behövd och betydelsefull”. Hon ger mig ett exempel. ”Sitter en ensam tjej som är skitfull så vill man såklart ha hjälp. Vår jacka ger dem trygghet, de kan lita på oss och jag vågar gå fram och höra om de vill ha hjälp.”

När jag frågar om hon aktivt brukar göra reklam för Tjejzonens verksamhet så menar hon att det inte är så lätt. När hon är ute och nattvandrar med United Sisters, iklädd deras nattvandrarjackor är det lättare att rekommendera flickor att ta kontakt med Tjejzonens aktiviteter. Men i skolan och vid andra tillfällen, där rollen inte är ett uppenbart uppdrag men när hon ändå vill berätta att Tjejzonen finns, så brukar hon säga ”Jag brukar hänga på Tjejzonen”. Jag förstår det som ytterligare ett sätt att markera sin övilja att vara föremål för välmenande åtgärder.

”Alla kan må bättre, men man behöver inte må dåligt för att komma till Tjejzonen”, menar Mia och beskriver Tjejzonen som ett ställe där hon är trygg. Det är en sorts hemlik känsla, trevligt och inte så ”seriöst” och ganska svenskt och traditionellt. Det passar alla flickor utom de som gapar och skriker, säger Mia. Hon gör dessa iakttagelser återigen i kontrast till United Sisters som hon menar framstår som modernare och vänder sig mer uttalat till invandrarflickor som, enligt henne, måste ta till stora gester för att synas och höras.

Vad Tjejzonen har betytt för Mia är både min inledande och avslutande fråga och i slutet av vårt samtal säger hon: ”Det har underlättat för mig att flytta från Göteborg. Att man har vuxna som man kan ringa till och som följt ens flyttningar mellan olika lägenheter och som frågar hur det går och hur man mår.” Samtalet med Mia ger en bild av att det är frågor av existentiell natur som står i fokus. Funderingar om vem hon är och vad hon vill är möjligen problematiska, men uppfattas inte som ”problem” för Mia.

Du bestämmer ett år senare

Det har nu gått drygt sju månader sedan projektet *Du*

bestämmer har avslutats. Jag befinner mig i Visby i en gråmulen novemberdag 2008. Jag träffar Thintin, numera före detta projektledaren, i Riksställningars vackra lokaler. ”Vad gör du här?” blir min inledande fråga och Thintin säger med eftertryck: ”Ja, jag trodde väl aldrig att jag skulle jobba på en myndighet! Jag som alltid har suttit på andra sidan bordet med mössan i hand”. Vi kommer osökt in på den självförståelse som utvecklas när man arbetar med ideell verksamhet. Även om man själv inte strävar efter det så menar Thintin att andra sätter upp en på en piedestal. Det finns en förväntan från omgivningen som gör att man definieras som detsamma som projektet. För hennes del betraktades hon som ”Tjejzonen”. Men man blir också ”särskild” i en annan bemärkelse som mer har att göra med den innebörd som det ideella arbetet ges. En som brinner för det arbete man utför och betalningen är i första hand tillfredsställelse för att få driva idén, inte lönen. Det leder till att gränsen mellan ens privata jag och projektet flyter. Det finns risker med det, menar Thintin, och något som hon betecknar som ”osunt”. Hon har sett allt för många som krampaktigt håller sig kvar, ofta på toppen, i en organisation som ordförande eller verksamhetschef. Föreningarna styrs av en idé vars ramar att förskjuta eller förändra bestäms ovanifrån och medarbetarna måste vara lojala för att det ska fungera. Vi resonerar kring detta fenomen. En förklaring, utöver den personliga tillfredsställelsen att ha makten, är att det efter ett antal år är svårt att väخلا spår till ett mer ”vanligt” jobb. Arbetsgivarna har svårt att tolka CV och som Thintin säger ”man passar inte in i något vanligt fack”. Hon har själv en färsk erfarenhet av detta fenomen, eftersom hon förra våren slutade på Tjejzonen och flyttade till Gotland. Samtidigt menar hon att hon, i sitt nuvarande jobb har stor glädje av de erfarenheter och kunskaper hon tillägnat sig från sin tid på Tjejzonen. Ett stort kontaktnät, kunskaper om ungdomars livsvillkor och, inte minst, lång erfarenhet av, som hon säger ”att ge järnet”.

Vi återkommer till projektet *Du bestämmer* och jag frågar vilka erfarenheter och kunskaper av vikt projektiden har gett henne. ”Massor”, svarar Thintin, ”inte minst om jämställdhet”. Även förmågan att samarbeta har varit en väsentlig erfarenhet. Tre vitt skilda föreningar med olika, förutsättningar, förväntningar och föreställningar skulle gemensamt utföra ett tvådagarsbesök runt om i landets skolor. I början var det inte helt enkelt, men efter 3 år och 140 skolbesök blev de riktigt samspelade, menar hon.

En annan mycket viktig erfarenhet, påpekar Thintin, är att det går att påverka. ”Många har åsikter om jämställdhet, men alla har inte kunskaper”, menar Thintin. Men den allra viktigaste lärdomen och det som

också gör att Thintin gärna ser en fortsättning på detta projekt är att mötena med eleverna gav henne hopp inför framtiden. Hos representanter från elevkåren och kamratstödjarna fanns, vilket också är min minnesbild från mitt besök i Edsbyn, ett ogarderat och ofta genuint intresse för frågor om jämställdhet. Enkätsvaren som samlades in vid varje skolbesök stärker denna bild – ungdomar tycker att jämställdhet är viktigt. Fenomenet förvånar både mig och Thintin vi konstaterar att vi både har fördomar om att elever inte tycker jämställdhet är särskilt intressant. Vid varje besök fick eleverna skriva en önskelista över saker som de ville förbättra. Ett område, som jag tidigare nämnt, var framför allt flickors önskemål om täta, rena och låsbara toaletter. Att följa upp dessa önskelistor för att se vad som är gjort, skulle vara ett sätt att fånga upp om detta mycket ambitiösa och omfattande projekt lämnat några bestående avtryck.

Skolan, det vill säga skolläring och lärare, som bristfällig är en genomgående beskrivning i både text och tal. Många projekt grundar sig på att skolan inte kan, förmår eller är intresserad av de frågor som projekten erbjuder. Jag frågar Thintin om hon, som har besökt så många skolor, håller med om den entydigt svart bild som målas upp där lärarna och skolläringen är bristfälliga. Hon menar att hon har mött "otroligt många fantastiska lärare", men menar också att skolläringens inställning har stor betydelse för att exempelvis jämställdhetsarbetet ska genomsyra skolverksamheten. Många lärare vill mer än vad de får möjlighet att utveckla och eftersom vi lever i ett ojämlikt samhälle, menar Thintin, så är det heller inte så lätt för skolpersonalen att arbeta med den frågan. Skolan är en del av samhället och därmed en del av den ojämlikhet som råder. Något som Thintin understryker är också att det inte bara är lärarnas, skolläringens eller föräldrarnas ansvar att arbeta för ett jämställt samhälle. "Det är allas ansvar, det vill säga även ungdomarnas." Det perspektivet är inte så vanligt i de projekt som jag har undersökt, och kan ge fler möjligheter till utveckling än den vanliga bilden av att skolläring och lärare borde bli "bättre", "kunnigare", "medvetnare" och så vidare.

Spira

Ett mentorprogram för tjejer, *SPIRA*, startade 2006. Det drivs av förningen Tjejzonen. Mentorprogrammet vänder sig till flickor mellan 14 och 20 år, och syftet är att stärka flickors självkänsla och ge verktyg för problemlösning. Jag valde att studera detta projekt närmare av två skäl. Det första var en nyfikenhet på hur de resonerar om begreppet självkänsla, eftersom begreppet är så starkt framskrivet både i projektbeskrivningen och i föreningens målsättning. Det andra skälet var att detta projekt var det enda som

använde mentorskap som metod. Jag ville veta hur det uppfattades av både projektledare, mentorer och adepter. Mentorprogrammet *SPIRA* hade i oktober 2007 tio mentorer och följaktligen är tio flickor involverade i denna aktivitet. Den projektansvariga matchar ihop flickor och mentorer utifrån en kunskap om vad flickorna vill ha och en bedömning vem som bäst passar. Jag fick genom Maria Roswall, som inledningsvis var projektledare för programmet, kontakt med två mentorer som varit med från det att projektet startade. När vi ses är programmet snart avslutat för deras del.

Mentorernas röster

Jag träffar Ida och Tina i Tjejzonens lokaler och min inledande fråga är hur det kom sig att de blivit mentorer och vad det har betytt för dem. Tina var bekant med den verksamhetsansvariga, blev tillfrågad och svarade ja. På frågan vad det har betytt svarar hon: "Det har varit en jätteresa. Man lär sig så mycket. Det är underbart att få ta del av en annan människas liv." Tina berättar att den inledande kontakten med hennes adept skedde på olika kulturella aktiviteter i staden som fotoutställningar och gallerier. Var och när man ska ses gör paret upp själva, men ramen är cirka två gånger i månaden. Ofta blir det på ett fik. Samtalen rör sig om vad som är normalt och områdena är pojkar, vänner och föräldrar. Hennes adept har en sjukdomshistoria med anorexi och tidigt bestämde de att deras träffar inte skulle handla om sjukdomen. För Tinas del finns mycket av igenkännande om de frågor och funderingar som hennes kontakt har. "Det jag märker hos X är hennes funderingar om att inte passa in. Jag känner igen det." Hon berättar vidare att "sjukdomen har tagit hela hennes vardag, och jag står för det goda positiva, ett sätt att ta sig ut den hemska bilden." Tina menar att det har "hänt massor" under den tid de har träffats. Hennes tjej har delvis lämnat sitt gamla jag bakom sig och bygger nu upp en ny självbild i ett nytt sammanhang. Hon har bytt skola. "Jag tänker på henne varje dag", säger Tina och svarar ja på min fråga om de kommer att fortsätta träffas efter att programmet är slutfört.

Ida, som arbetat i många olika projekt för Tjejzonen, telefonjouren och träffpunkten, ville testa något nytt när mentorprogrammet startade. Hon tycker att hon och hennes adept "är otroligt lika" och fortsätter: "Jag var precis likadan när jag var i hennes ålder. Jag vet vad hon tänker därför kan jag ge henne råd."

Jag undrar vad de tror att deras flickor uppfattar som det specifika med mentorskapet. Ida svarar att "man kan vara helt orelaterad. Även om hon kan berätta samma sak för sina kompisar, kan hon uttrycka detta

på ett annat sätt.” Det orelaterade står här för att de inte behöver spela en roll eller fundera på konsekvenserna. De kan testa sina funderingar, få höra hur mentorn tycker att de ska handla och reagera på händelser och fenomen som uppstår. Ida säger hon ”är lika avslappnad som i mitt vardagsrum, samma trygghet som hemma. Ändå finns det inga krav på flickorna att de ska vara gladare eller lyckligare. De kan vara precis som de vill.” Tina menar också att många av hennes samtal handlar om hur mycket man anpassar sig för att få vara med och bli accepterad i olika grupper. I kontakten med mentorerna finns inga sådana krav menar de. ”Jag är helt och hållet på deras sida”, säger Mia. Idas adept har ett stort kompisgäng goda relationer till sina föräldrar, men värdesätter stort att hennes mentor ger av sin tid till henne, menar Ida.

Mitt intryck är efter detta samtal att mentorskapet framstår som ett mellanrum mellan skolan, familjen och kompisarna. En sorts frizon att testa sina reaktioner och få konkreta råd i hur man ska handla. Mentorskapet bygger på igenkänning, men också på ömsesidighet – båda får ut något värdefullt av denna aktivitet. Mentorerna måste kunna sätta sig in i frågorna på ett trovärdigt sätt. Kanske spelar ålder en viss roll men viktigaste verkar vara att flickorna känner att dessa vuxna har klarat sig igenom en tid som de själv just nu brottas med. Mentorskap är frivilligt och kostnadsfritt. Det är ingen terapi eller behandling och utan talar till den egna kraften och förmågan. Mentorskap är ingen kommersiell verksamhet. ”Jag tycker att det är skönt att det finns något som inte kostar, utan man ger varandra det finaste vi har, sin tid” är den avslutande kommentaren från en av mentorerna.

Samtal med Eva Kalli

Drygt ett år senare, oktober 2008, är jag åter tillbaka i Tjejonens lokaler på Kungsholmen. Den tidigare projektansvariga har sedan ett år tillbaka slutat och bildat en egen verksamhet, *Stella* med mentorskap som huvudaktivitet. Nu ansvarar i stället Eva Kalli för mentorprogrammet *SPIRA*. Vi kommer ganska snart in på vilka flickor som vill ha en mentor och vilka kvinnor som vill vara mentorer. Mönstret framstår för Eva som rätt tydligt. Mentorerna är personer från likartad socioekonomisk bakgrund, som hon beskriver som medel- och överklass. Åldersmässigt ligger de flesta runt 30, men ett par är mellan 40 och 50. Anledningen till att de vill vara mentorer är i stort sett två: antingen har de själva upplevt att det skulle vart bra för dem eller så har de egen positiv erfarenhet av mentorskap. De rekryteras antingen från bekantskapskretsen eller via volontärbyrå. ”De är helt fantastiska”, menar Eva som så sent som igår träffade de som är aktiva just nu.

De flickor som söker en mentor är vad man brukar rubricera som högrepresterande flickor som inte har några påtagliga ”problem”, men där exempelvis ätstörningar kan förekomma. Dessa flickor kommer företrädesvis från medel- och överklass. Eva beskriver flickorna som ”Duktiga flickor som har ett enormt krav på sig” och att en av målsättningarna för dessa flickor är ”att spara på sig själv”. De beskriver en önskan enligt Eva ”att få vara sig själva” och ”bli sedda för vad de är”. Detta framstår som lika viktigt för mentorerna, eftersom de ofta har en likartad problembild. En förutsättning, menar Eva, för att flickorna ska genomföra mentorprogrammet på ett år är att ”de har ett driv”. När föräldrarna, vanligtvis mammorna, varit pådrivande så verkar det vara större risk för avhopp. Det rör sig alltså inte om några ”hjälpösa offer”, utan i högsta grad kompetenta flickor som vet vad de vill och kan ta för sig.

Eva berättar att just nu har de mellan 20 och 22 mentorer och det är ungefär vad man kan hinna med som samordnare på halvtid. På min fråga om de tänker expandera i framtiden svävar Eva på målet. Framtiden är på sätt och vis oviss, eftersom de aldrig riktigt vet från år till år hur de ekonomiska ramarna ser ut, en förutsättning som de delar med många ideella organisationer. En intressant utveckling är på gång, menar Eva, nu när de har inlett ett samarbete med Vilundagymnasiet i Upplands Väsby. Där är den socioekonomiska spridningen stor och Eva tror att via detta samarbete kan de nå ut till andra grupper.

Vi kommer in på begreppet självkänsla och vad det betyder att föreningen så tydligt skriver ut att flickor behöver stärka sin självkänsla. Eva ser problematiken att de så kraftfullt ägnar sig åt ”att stärka och stärka och stärka” den enskilda individen, men att de samhälleliga strukturerna och betingelserna för flickor och pojkar kvarstår. Hon ser att risken med detta är att ”bara för att jag är tjej så har jag per definition en svag självkänsla”. Samtidigt menar hon att mentorprogrammet kan påskynda en process mot ett ”bättre mående”. Om man är missnöjd med sig själv behöver man inte hålla fast vid vad som varit, utan kan förändra sin självbild till att bli mer tillfreds med tillvaron. Hon konstaterar att det ändå är så starkt fokus på flickors bristande självkänsla och resonerar om och när ska vi få se projekt som lyfter fram pojkars självkänsla. Vilka strategier kommer då att tillämpas, blir en undran. Vi kommer inte på något bra svar på den frågan.

Adepternas röster

För att få ta del av hur de som gått mentorprogrammet anser att de har betytt konstruerades en enkät som

skulle lämnas till dem som var myndiga.²¹ Enkäten delades ut av mentorerna i samband med att mentorprogrammet avslutades. Enkäten skickades därefter direkt till Arvsfonden. Hösten 2008 hade endast en enkät inkommit. Anledningen visade sig vara att ytterst få som ingick i mentorprogrammet var myndiga. Detta enda svar speglar i alla fall väl mentorernas och projektledarens syn på hur flickorna uppfattar mentorskapet. I enkätsvaret kan man på frågan vad mentorprogrammet betytt för adepterna läsa: "Att träffa min mentor blev en stor trygghet att luta sig tillbaka på i vardagen för mig, antingen för att diskutera djupa problem eller för att bara reflektera över saker."

Att mentorskapet fungerar som ett ömsesidigt utbyte skymtar också fram i denna utsaga. Avslutningsvis skriver hon: "Har fått en jättebra relation till min mentor som nu fortsätter efter programmet." Liknande uttalanden går att läsa i den självvärdering som initierades av projektet och kom Arvsfonden till del den 6 februari 2007. Där kan man läsa: "Vi får en härlig respons av alla flickor vi möter om att detta är något som behövs och känns angeläget."²² En flicka citeras som på det man menar är ett fint gensvar: "Det här är det bästa jag gjort i hela mitt liv – jag har fått min egen livscoach!" Det framstår som om mentorprogrammet leder till att nya vänskapsrelationer uppstår. Om detta i sin tur motverkar psykisk ohälsa är förstås omöjligt att reda ut, men för de flickor som tar del av mentorprogrammet framstår det som betydelsefullt.

Lär mig!

Jag träffar Frida Dray i Röda Korsets lokaler på Södermalm i Stockholm en regnig oktoberkväll. Hon är där för att under ett par timmar "utbilda utbildare" med utgångspunkt från BRYT, ett metodmaterial som har tagits fram inom projektet och jag har fått löfte att få delta. Projektet vill genom en informationskampanj och utbildningsinsatser stärka unga homo- och bisexuella samt transpersoners självbild och öka kunskapen, förståelsen och handlingskraft hos alla ungdomar.

Jag har valt att studera detta projekt närmare och har med mig några frågor i bakhuvudet när jag träffar Frida: Kan man motverka homofobi med hjälp av utbildning? Hur går arbetet till? Vad kan betraktas som nytt i detta projekt?

Frida introducerar kvällen genom att lyfta fram metodmaterialet BRYT och säger att utbildningen har till syfte att lyfta fram och problematisera styrande normer i allmänhet och heteronormen i synnerhet. Ett

tiotal så kallade tjejgruppsledare engagerade i Röda Korsets ungdomsförbund är där, för att få ta del av denna utbildning. De får kort presentera sig genom att berätta hur de för tillfället mår, vad de heter och berätta om någonting de är eller skulle vilja vara riktigt bra på.

Tanken med kursen är att de på sikt själva ska kunna hålla i liknade utbildningar eller att de kan engagera RFSL i sin egen verksamhet. De har bjudits in av den som är verksamhetsansvarig för ungdomsförbundet. Frida börjar med att berätta vilka grunder BRYT är uppbyggt på. För det första är materialet normkritiskt, vilket beskrivs som att det uppmärksammar sådant som vi tar för givet, som styr våra tankar och handlingar. För det andra uppmärksammar materialet inte bara kön utan utgår ifrån att flera faktorer samverkar som klass, ålder och etnicitet. Till sist anläggs ett feministiskt perspektiv, som utgår från ett maktperspektiv där kvinnlighet värderas mindre än manlighet.

Den första övningen ger prov på det som skiljer detta material från många andra. I stället för att utgå från det "avvikande" läggs fokus på "det normala". Deltagarna får bland ett tiotal bilder på människor i skilda sammanhang välja en bild som de menar är "hetero". De får sedan berätta vad det var som gjorde att de valde just den bilden. En del nyckelord skrivs upp på tavlan och efter ett tag finns en mängd påståenden om hur heterosexuell läggning avspeglas i ålder, hudfärg, religion och kön. Frågor som diskuteras är om man kan vara oreflekterad hetero eller kan det vara så att man gör ett aktivt val att leva heterosexuellt eftersom ett homosexuellt liv skulle innebära allt för stora förluster. Att deltagarna har svårt att föreställa sig äldre människor som homosexuella kan, menar någon, vara en effekt av lagstiftningen. Det var i Sverige faktiskt förbjudet fram till 1945. En annan nämner att man aldrig ser samkönade par inom äldreården, och säger i samma andetag att det kommer att se annorlunda ut när vi blir gamla. Heteronormen glider undan i samtalet, vilket Frida påpekar efter ett tag. Hon säger också att övningen med "heterobilder" leder till att det är samma berättelser som berättas om och om igen. Det tyder på att alla bär på föreställningar om att sexuell läggning visar sig i kropp och gester och inte i sin praktik.

Nästa övning tar upp innebörden i begreppet tolerans. Gruppmedlemmarna får kommentera någonting de ser hos den andra exempelvis en röd tröja, för att sedan avsluta detta med att säga "det är helt OK". Den som blir kommenterad ska säga tack. Övning stegras och den sista rundan är ett OK utbroderat till en ström av betygelser på att den röda tröjan är OK. Övningen tycker de flesta är humoristisk, men några ger uttryck för att det kändes allt svårare att säga tack

21 Se bilaga III, Enkät till adepten.

22 Enkät initierat av projektansvarig "För projekt i satsningen Motverka och förebygga ungdomars psykiska ohälsa" s. 7.

när någon så överdrivet påstår att det är helt OK med någonting som är så självklart som att man exempelvis bär glasögon.

Begreppet tolerans klingade hos de flest deltagarna falskt och associerades till att någon annan bedömer eller att det är förunnat den rådande normen att vara tolerant. Lite storsint, lite bättre än de man påstår sig vara tolerant emot, kommenterar en deltagare. Men begreppet är ändå bättre och möjligtvis en väg till accepterande, menar en annan.

Avslutningsvis får de återigen berätta hur de mår och säga några ord om vad de tycker att timmarna har bjudit på. Alla är genomgående positiva och några säger att detta borde de själva ha fått sig till del när de var i 14–15-årsåldern. Några bokar in Frida att komma till sina respektive tjejgrupper. Den goda stämningen, nästan alla talar glatt och engagerat med varandra, tyder på att deltagarna upplevde övningen som meningsfull. Utvärderingarna från detta tillfälle pekar också på att deltagarna är väldigt nöjda. Flera skriver att ”det har varit en spännande kväll” och att övningarna lett till att tankar om både sina egna och andras fördomar.

Röster från kursdeltagare

Det här kursupplägget har ordnats i cirka 100 olika sammanhang. Vid några tillfällen har kursen avslutats med en enkel utvärderingsenkät eller med att deltagarna får skriva fritt vad de tycker att kursen har gett dem. Frida menar ”att utvärderingsbiten har brustit”, bland annat för att många olika personer har varit inblandade under projektets gång. Jag har tagit del av åtta skriftliga utvärderingar. Dessa omfattar olika grupper av ungdomar mellan 15 och 18 år, blivande fritidsledare, olika personalgrupper aktiva inom RFSU och unga aktiva i Amnesty. Utvärderingarna är inte sammanställda eller värderade, utan jag har själv läst och sökt efter mönster och skiftningar i utsagorna. I grova drag rör sig utsagorna inom tre områden. Den första rör kunskap och insikt om normer och värden, den andra handlar om hur deltagarna uppfattar de praktiska övningarna och det tredje handlar om kursens teoretiska utgångspunkter.

Kunskaper och insikter

De tre ungdomsgrupper som deltagit i utvärderingsenkäten svarar så gott som alla positivt på frågan: Hur tycker du att kursen har varit? Ord som ofta förekommer är ”intressant”, ”lärorikt” och ”fått nya insikter”. Ett genomgående mönster i ungdomsgruppen är att många lyfter fram hur viktigt det är att få tillfälle att prata och diskutera normer och värden. Många utsagor vittnar om att de under

utbildningen blivit varse sina egna fördomar och attityder. Några uttrycker att de vill fördjupa kunskapen om hur normer och värden befäst hos en själv. En deltagare uttrycker detta så här:

Det har varit en spännande kväll, att pröva mig själv och få erkänna mina fördomar inför mig själv. Jag hade gärna rannsakat mig själv ännu djupare, men i kväll har satt igång nya tankegångar! Det var jättebra! (Utvärdering RKUF 6/10)

Även här, likt enkätsvarens exempel på hur problem ska rättas till, handlar det om att ”bekänna sina synder” för att sedan omorientera sig mot något som, underförstått, är bättre. Men citatet ovan kan också ses som ett exempel på den mening som kursdeltagaren ger denna kurs.

Övningarna

Svar och kommentarer kring de praktiska övningarna skiftar. Huvuddelen är positiva som ”Bra introduktion och få testa praktiska övningar” och ”Det var kanonbra”. De allra flesta kommentarer om övningarna är korta som ”Bra!” eller ”Givande”, och det är svårt att utläsa vad som var bra eller givande. Grupper av vuxna ser övningarna som en viktig personlig erfarenhet och en skriver att det är bra ”att få prova på själv det som man senare ska erbjuda elever.”

Några utsagor pekar på att övningarna berör på olika sätt. Övningen ”Jag tolererar dig” liksom ”Gissa hetero” får blandade kommentarer från både vuxna och ungdomar. Några menar att ”Gissa hetero” var ”väldigt bra” och lyfte blicken från det avvikande till det som uppfattas som normalt. Andra menar att den var ”sjukt jobbigt” att ställas inför uppgiften att peka ut någon som hetero utifrån en bild. Kommentarer om övningen ”Jag tolerera dig” pekar på samma spännvidd, allt från att det uppfattades som ”intressant” och ”tankeväckande” till att se övningen som riskabel om den leds av personer som inte omfattar ett queerpedagogiskt perspektiv.

Teoretiska utgångspunkter

Några få kommenterar att kursen är ”lite väl akademisk” och en deltagare skriver:

Det låter som att tankarna om intersektionalitet kommer från universitet, men förtrycksamverkan som är samma sak har anarkofeminister pratat om i över 10 år, viktigt att poängtera. Och det finns också en risk att utesluta folk om man använder alltför akademiska ord och nästan antar att alla har läst genusvetenskap.

I en annan utsaga kan man läsa ”fundera kring språkbruket” och ”språk kan vara makt!” Dessa utsagor kan förstås som att det finns en dominerade teoretiskt referensram som kan fungera både inneslutande och uteslutande. De som omfattar och utgår ifrån att detta är det mest fruktbara perspektivet när diskrimineringsgrunder ska pekas ut känner sig nog hemtama i sammanhanget, men för dem som möter detta för första gången uppstår förmodligen en viss förvirring.

På den undran jag hade inledningsvis om man kan motverka homofobi med hjälp av utbildning, så blir mitt svar att det åtminstone finns metoder att lyfta fram fördomar som ligger djupt inbäddade i våra tankemönster. Metoden att arbeta med normkritisk pedagogik pekar också på att det sker förskjutningar i synen på både kön och pedagogik, och att det ställer krav på både utbildare och de som utbildas att förstå innebörden i detta perspektiv. Även nästa fallstudie brukar normkritisk pedagogik och har målet att förhindra att könsstereotypa föreställningar befasts och frodas.

Genus- och sexualitetsnormer i skolans värld

Jag lyckas, som så vitt jag förstår många tidigare gjort, ta fel ingång när jag kommer på besök i Friends lokaler i maj 2007. Men Hanna möter mig i porten och jag kommer in i en vacker lokal belägen i Stockholms city. Lokalen andas nyinflyttad med kartonger i trappen och nymålade väggar. Det visar sig att föreningen flyttade in för ett år sedan men allt är inte i ordning än, enligt Hanna. Jag visas runt och vi hamnar så småningom i den vrå där Hanna och hennes medarbetare Janne sitter. Samtalet flyter lätt och vi kommer snabbt in på min fråga: Vad är unikt med projektet *Genus- och sexualitetsnormer i skolans värld*?

”En stor styrka med vårt projekt det är att vi ägnar mycket tid åt förarbetet”, säger Hanna. ”I stället för att utgå från att vi vet vad skolorna behöver, så ägnas hela första projektåret åt att samla kunskap om vad som fungerat respektive inte fungerat ute på olika skolor”, konstaterar hon. I denna inventering, som handlar om att granska och analysera metodmaterial, är perspektivet tvåfalt. De vill dels se vilka aktörer som materialen vänder sig till, dels ta reda på vilken kunskap som erbjuds. Struktur och process återkommer som analytiska begrepp, liksom att finna framgångsfaktorer och hinder. Väl medveten om kategoriseringarnas makt över tanken så är det svårt att analytiskt släppa tanken på kategorier, menar Hanna. Rapporten beräknas vara klar i augusti 2007 och Friends planerar ett seminarium under Pridefestivalen

som de hoppas ska väcka medialt intresse. ”Andra organisationer är våra vänner”, säger Hanna, och menar att de inte kommer att hänga ut några som är bra eller dåliga i rapporten.

Vi kommer in på jämställdhetsdiskursen som så ofta fungerar enligt tankefiguren jämt mellan man och kvinna. Den reproducerar en heteronormativitet som sker kontinuerligt, oftast utan att vi är medvetna om den. Det finns någonting som kan kallas upprepningarnas makt, där det återkommande så småningom blir till något som man tar för givet.

”Vad är nu nytt i detta projekt?” frågar jag. Hanna svävar lite på målet. ”Det ska inte bli någon metodbok, utan mer att utbilda personalen så att de kan jobba på alla plan”, säger hon. ”Att tänka långsiktigt” är två konkretiseringar av projektets ambitioner. Tidsfaktorn är gäckande. Förändringsarbete tar tid och av det treåriga projektet är ett snart till ända.

På min fråga hur vi kan förhindra att könsstereotypa föreställningar frodas, svarar Hanna att makt och hierarkier är de strategiska verktygen i nya formuleringar om kön och genus. Det är ingen lätt uppgift, tillägger hon. Jag nickar instämmande. Förändringsarbete tar tid och kräver en god portion tålamod. ”Roligt att få prata om projektet”, säger Hanna när jag avrundar besöket och vi bestämmer att ses igen när kartläggningen är klar.

I början av augusti 2007 i samband med Prideveckan träffas vi igen. Där håller Hanna och Janne ett seminarium med titeln *Heteronorm till besvär*. Vi byter några ord innan där Hanna meddelar att rapporten *Man kan ju inte läsa om bögar i nån historiebok* kom från tryckeriet samma dag. En viss anspänning märks. Rapporten bygger på en forskningsinventering, metodmaterialinventering samt fältstudier på fyra utvalda skolor. Studien visar på ett antal framgångsfaktorer men också hinder för förändringsarbete med fokus på genus- och sexualitetsnormer, relaterat till såväl struktur som innehåll. Ett trettiotal besökare är där och föredraget bygger på några nedslag från rapporten. Reaktionen från publiken är både välvilliga och nyfikna.

Ett år senare

När jag återvänder till Friends lokaler ett år senare är det september 2008. Jag är där för att få veta mer om hur projektet fortlöper. Hanna har slutat och nu är det Renita som håller i projektet. I princip är alla som tidigare var verksamma i projektet nya, men inom kort kommer en person som varit föräldraledig att åter vara med i projektet. Under det år som gått har en utbildningsmodell utvecklats och ett metodmaterial, *I normens öga*, som syftar till att ge pedagoger och

annan skolpersonal möjligheter till att arbeta med normer och värderingar för genus, sexualitet, etnicitet, religion och funktionsförmåga. Materialet har utarbetats med hjälp av en referensgrupp bestående av lärare, som under produktionens gång testat olika ingångar och övningar på elever. Materialet är inte klart ännu men förväntas tryckas i oktober 2008. Det sista projektåret kommer metodmaterialet lanserats stort och en utbildningsmodell som bygger på metodmaterialet kommer att erbjudas skolor runt om i landet.

Det är framför allt två frågor som samtalet med Renita kommer att kretsa kring. Den ena är: Hur kan projektet leva vidare i organisationen när projektiden är slut? Den andra är: Vad har projektet genererat för nya kunskaper och insikter? På den första frågan så finns en historia som förmodligen har haft stor betydelse för att projektet redan är en införlivad del i Friends verksamhet. Hanna hade före projektet ett konsultuppdrag att synliggöra det normkritiska perspektivet inom Friends. Med andra ord fanns frågorna och problembilden aktualiserade inom organisationen. Men det finns också enligt Renita en klar strävan i det pågående projektet att bygga in och förstärka ett normkritiskt tänkande med tyngdpunkt på diskrimineringsgrunderna i Friends verksamhet. Hennes förhoppning är att detta perspektiv lever vidare i Friends olika verksamheter efter projektet slut. Bland annat har alla föreläsare som ingår i utbildningssatsningarna genomgått utbildning och föreläsningarna har granskats och utvecklas. Renita menar att förutom syftet med projektet i sig som har målgruppen elever vill hon lyfta fram det som sägs i barn- och elevskyddslagen som trädde i kraft den 1 april 2006 och som pekar på förbudet mot diskriminering och annan kränkande behandling. Där ingår mobbning, ett av Friends arbetsområden, som en del av flera diskrimineringsgrunder.²³ Ytterligare en faktor som pekar mot att projektet kommer att leva vidare är att tre kunskapsbärare är utsedda som ska "garantera" att problemområdet inte faller i glömska efter att projektiden är avslutad.

Frågan om vilka kunskaper och insikter projektet genererat är givetvis personbunden, men Renita ser det som en viktig upptäckt att det behövs en pedagogisk kompetens när analytiska verktyg genererade ur intersektionalistiska och queerteoretiska teoribildningar ska "översättas" i skolans vardagliga praktik. Att aktualisera fler än ett perspektiv, exempelvis ålder, klass och etnicitet, när genus problematiseras är

möjligen intressant i en teoretisk analys men i vardaglig skolpraktik blir det komplicerat. Mångfalden i svensk skola består för övrigt inte bara av skillnader i etnicitet, sexualitet, klass och kön utan också en stor variation mellan storstad, landsbygd, glesbygd liksom skillnader i socialt och kulturellt kapital. Att finna pedagogiska metoder att utifrån skilda förutsättningar kunna synliggöra och arbeta normkritiskt i syfte att bereda möjlighet för alla att öka sin repertoar är en grannliga uppgift. Renita menar att hon har intagit en pragmatisk hållning i frågan. De övningar och metoder som har arbetats fram i *I normens öga* har skett i nära samarbete med verksamma lärare. Det är referensgruppens bedömningar, efter att i praktiken prövat övningarna, som varit tongivande för hur övningarna utformats, inte att slaviskt följa en teoretisk referensram.

Vi tangerar också frågan om vilka framgångsfaktorer som är avgörande för att ett projekt lyckas. Renita nämner några som hon menar har betydelse. En är att tänka igenom vilka kompetenser som behövs och rekrytera utifrån den analysen innan projektet startar. En annan är att olikheter i både ålder, engagemang är bra, eftersom det kan skapa meningsskiljaktigheter som för projektet fram under förutsättning att man håller fast vid målet med projektet. Renita kommer inom kort att lämna över projektledarskapet och det tredje och sista projektåret kommer att ledas av någon annan.

Likabehandlingskonferens och nätverksträff

Jag deltar den 1 oktober i en likabehandlingskonferensen "Tillsammans gör vi skolan tryggare" som Friends anordnar. I konferensen deltar förutom Friends medarbetare även talare som Lars Arrhenius, barn- och elevombud på Skolverket, Peter Fredriksson, grundskolechef i Haninge kommun, Margareta Rönnholm och Marjatta Kontio, lärare från Stenhamraskolan, Ekerö kommun, Annbritt Svensson, socialpedagog, Christina Engman, elevvårdsassistent från Rödebyskolan, Karlskrona kommun. Renita redogör för projektet *Genus och sexualitetsnormer i skolans värld*. Jag deltar i seminariet *Normstorm i ditt klassrum! Workshop om normbrytande övningar* där några exempel på övningar från metodboken prövas på oss deltagare. Mitt intryck är att många blir intresserade och övningarna fungerar i den bemärkelsen att många deltar, ställer frågor och ser ut att trivas. En uppskattad övning är att fantisera kring och redovisa sitt intryck av Stockholm genom att t.ex. sätta sig in i att vara "bisexuell gymnasieelev" eller "heterosexuell professor i idéhistoria". Syftet med

23 I lagen nämns sex diskrimineringsgrunder: kön, sexuell läggning, etnicitet, religion, könsöverskridande identitet och uttryck samt ålder.

övningen är att visa på att historieskrivning aldrig är objektiv, utan att det finns många perspektiv och sätt att förstå världen.

En vecka senare deltar jag i en träff med skolnätverket i HBT-frågor där Renita redogör för bakgrunden till och arbetsprocessen i metodboken *I normens öga*. Materialet vänder sig i första hand till verksamma lärare. Innehållet i boken har tagit många turer och den slutgiltiga versionen är långt ifrån första utkastet. Här finns, förutom ett inledande avsnitt om teoretiska utgångspunkter och normkritisk pedagogik, ett antal övningar kopplade till flera olika skolämnen, som slöjd, historia och matematik. Referensgruppen, som i stor utsträckning utgörs av verksamma lärare, har prövat övningarna i sin skolpraktik, och bidragit till att utforma innehållet och formerna. En ambition som fick stå tillbaka var att i varje övning lyfta fram hur inte bara normer för genus och sexualitet, utan även andra faktorer och normer som ålder, klass, etnicitet och funktionsförmågor. Att uppmärksamma alla dessa faktorer blev svårt i praktiken, därför blev fokus på genus- och sexualitetsnormer. Renita påpekar också att det finns risker med metodmaterialet. Hon har själv erfarenhet av att personer tar illa vid sig av den, som jag rubricerar som ”konfrontationspedagogik” som förespråkas. Övningarna ställer höga krav på användarna. De måste förstå och omfatta en normkritisk pedagogik där ett central inslag är att ifrågasätta normer och vara öppen för nya tolkningar. Förstår man inte detta, påpekar flera personer vid nätverksmötet, kan övningarna ha direkt motsatt effekt – förstärka redan etablerade normer.

Sammanfattningsvis framstår projektet som både väl genomtänkt och genomfört. Två aspekter framstår som väsentliga. Den ena är att projektet är väl förankrat både teoretiskt och praktiskt i organisationen. Den andra är den teoretiska referensram som projektet vilar på ska omfattas av samtliga projektmedarbetare. Det skapar en tydlig riktning i arbetet. Samtidigt visar det sig att i detta projekt, liksom i projektet *Lär mig!*, möter den normkritiska pedagogiken ett visst motstånd när den ska omsättas i praktiken.

Stolprojektet och Lyskraft

En gråkall majdag 2007 träffar jag Agnes, konstnärlig ledare och Jeanette, projektledare, i Sensus lokaler vid Medborgarplatsen i Stockholm. Vi slår oss ner i Jeanettes arbetsrum som delvis är möblerad med färgstarka och fantasieggande stolar och lampor. Vad jag ser är ett påtagligt resultat av projekten *Stolprojektet* och *Lyskraft*. Engagemanget hos de båda går inte att ta miste på. Agnes studerar på Konstfack och har ett starkt intresse för både design och

människor. Jeanette har lång erfarenhet av att arbeta i projektform och har som hon säger ”alltid arbetat med flickor”. Hon är filmare och är med projektmedel ansluten till Sensus. Jag har valt ut detta projekt för att de, till skillnad från de övriga 29 projekten, arbetar med att konstruera en produkt. Jag ville ta reda på hur de resonerar kring just detta.

De pratar ivrigt om projekten och om tankarna bakom. Stolprojektet gjordes för ett par år sedan och hade som mål att ge flickorna en plats i det offentliga rummet. Lyskraft är nyss avslutat och har som motiv att visa att det offentliga rummet måste lysas upp för att flickor ska kunna känna sig trygga. Får de förlängt bidrag för 2008 har de planer på ytterligare ett kreativt projekt riktat till flickor. Varför flickor och vad var nu motivet? undrar jag. Både Agnes och Jeanette menar att drivkraften kommer ifrån att de själva är kvinnor och en ilska över hur flickors livsutrymme beskärs på olika sätt. Inte minst det budskap som reklamen ger att flickor ska vara passiva, vackra och främst vara till för att tillfredsställa andras behov. ”Jag vill spränga ramarna för de förväntningar som finns på hur flickor bör vara och visa på att de kan ta plats i det offentliga rummet”, säger Agnes.

Båda har på var sitt håll ett upparbetat nätverk av flickor och en etablerad kontakt med olika skolor i länet. Både stolprojektet och lampprojektet genomfördes i samarbete med bildlärarstudenter på Konstfack. Stolprojektet genomfördes på skolor där bildlärarstudenterna hade sin praktik, medan lampprojektet utfördes i Konstfacks lokaler. Jeanette resonerar om för- och nackdelar med att vara i skolan. ”Man når alla”, säger hon. Samtidigt var det svårt att göra denna aktivitet endast för flickor som det var tänkt. Skolan får inte bidra till könsdiskriminering och aktivt utesluta pojkarna. I stolprojektet deltog därför fyra pojkar av de hundra ungdomar som ingick i projektet. Det är en fördel med att hålla till i skolan – man når alla oavsett klass och etnicitet. Nackdelen är att aktiviteten lätt förknippas med skolan och dess laddningar av bedömning och inrutning i 40-minuterslektioner och kanske också låsta föreställningar om vad man kan och vem man är. Att hålla till i Konstfacks lokaler möjliggjorde att flickor från olika delar av staden kunde mötas utan kännedom om vilken historia man bar på. Tidpunkten var novemberlovet, så arbetsinsatserna inkräktade inte på skolarbete. Spännvidden i åldrarna var från 13 till 19 år. Det kunde ha blivit ett bekymmer men blev, enligt projektledarna, i stället en positiv kraft där de yngre fick tillfälle att lyssna på hur äldre resonerar om hur de hanterar att vara tjej. Samtidigt innebar valet av plats att det företrädesvis var flickor från medelklassen som

vågade delta i detta projekt.

Vi tittar tillsammans på en film som Jeanette gjort om tillkomsten av lamporna. Det är koncentrerade ansiktsuttryck, massor av inspirerande material och engagerad handledning från bildlärostudenterna som varsamt lotsar flickornas idéer fram till ett färdigt resultat. Här finns ingen begränsning av hur en lampa kan se ut. Lamporna ställs ut på Konstfack och demonstrerar alla sin lyskraft den 8 maj utanför Medborgarhusets trappa. De visar på ett konkret sätt hur man kan lysa upp det offentliga rummet. Ambitionen att följa upp detta projekt i form av samtal blev inte riktigt som det var tänkt. En anledning, enligt Jeanette, var att det gick för lång tid mellan lampstillverkningen och samtalen. Hos en tonåring fylls almanackan snabbt med nya saker och det var svårt att få flickorna att komma till dessa möten. Ett par flickor blev dock intresserade av att gå vidare med lyskraftsprojektet. De fick med Agnes hjälp möta lampstillverkare och formulera vad som skulle kunna vara en bra gatlykta. Eventuellt blir detta verklighet.

Vi kommer in på vad de kan ha betytt för flickor som har deltagit i att tillverka dessa lampor och stolar. Jag ställer frågan om vad de menar att självkänsla är och hur man ska kunna mäta om den stärks respektive försvagas. Efter några resonemang kommer de fram till att de uppfattar stoltheten hos flickorna som ett tecken på en ökad självkänsla. Om den består efter projektiden är en obesvarad fråga. Jag inbjuds att delta vid nästa tillfälle av kreativt skapande som är planerat att ske under novemberlovet 2007. Det tredje projektåret blir tyvärr inställt och det planerade projektet att ge flickor möjlighet att arbeta med materialet cement förskjuts till en obestämd framtid.

Detta projekt är det enda som lämnar konkreta avtryck i form av lampor och stolar. I ambitionen att dra blicken bort från flickor som objekt, så förskjuts den mot vad flickor kan åstadkomma. Hur det kommer sig att man blir intresserad av ett sådant projekt, hur man upplevde att delta och vad detta har betytt för de flickor som deltog blir mina nyfikna frågor när jag träffar Jonna och Lova.²⁴

Intervju med Jonna och Lova

Jag träffar Jonna och Lova, som är kompisar, på ett fik på Södermalm i Stockholm. Efter att jag kort berättat om mitt uppdrag frågar jag hur det kom sig att de deltog i projektet att göra lampor. Det visar sig att en granne, med kontakter på Konstfack, hade tipsat om att detta var på gång. Båda beskriver sig själva som att de alltid "har pysslar mycket hemma" och Lova berättar att det har hon hållit på med ända sedan hon var

riktigt liten. Hon brukade ägna eftermiddagarna åt att konstruera olika saker av bland annat skokartonger som hon gärna visade upp före middagen. Samtalet rör sig lite löst om konst och konstnärlighet och Jonna säger att hon vill bli fotograf medan Lova är mer svävande på målet.

Att i en grupp med flickor från många olika miljöer kommer samman och gör något gemensamt, var för Lova och Jonna ett tillfälle att träffa "så många olika personligheter som man inte träffar i vanliga fall". Att gruppen var en blandning av många olika stilar, "subgrupperingar" och inte kategoriserad på det sätt som de beskriver att skolan gör, återkommer de till som något viktigt under hela vårt samtal. "De var jättemånga olika", säger Jonna, vilket innebar att de lärde känna flickor från vitt skilda sammanhang. "Men", fortsätter hon, "alla var ju typ samma där". De flesta kom med någon kompis – ett lite större gäng kom från en ungdomsgård i Rinkeby – men några hade sökt sig dit ensamma. Det tyckte Jonna, som beskriver sig själv som mycket blyg, var jättemodigt.

Träffarna började med frukost, vilket underlättade att de fick kontakt med andra än de som de redan kände. Vid första mötet fick de intervjua varandra, vilket även det bidrog till att de lärde känna varandra, en avsikt som inte var uttalad, men som de själva räknade ut. Har ni fortsatt att hålla kontakten frågar jag. "Nej, tyvärr", säger Lova och svarar för båda, "vi fick ingen riktig kontakt med någon."

De fick sedan arbeta i mindre grupper med en handledare, en bildlärostudent, som inte föreslog vad de skulle göra för lampa. "Man skulle själv komma på vad man skulle göra", säger Lova som i samma andetag upplyser om att "det var svårt första dagen, men sedan hittade jag ett tyg, ett leopardtyg". Det blev ingången till ett djungeltema som lampan sedan utformades efter. Jonna hade en ännu längre startsträcka, men hittade också så småningom sitt tema – stranden – där en sjöstjärna som hon hittade hemma utgjorde starten. Det var inga organiserade eller systematiska uppföljningar, vilket både Jonna och Lova uppskattade. Däremot skapades det en kultur av uppmuntran både mellan flickorna och av ledarna. "Jag tyckte det var bra att man uppmärksammade andra när de gör något fint", säger Jonna. "Folk som är blyga blir uppmärksammade på ett nytt sätt." Att bli sedd och förstörd för något mer än det som sker i skolan är ett tema som återkommer och som framstår som mycket viktigt.

På min fråga om de tog med sig lamporna hem svarar både ja. "Men min farmor fick den sedan, för den tog så stor plats" säger Jonna. Har de fortsatt att göra lampor hemma? undrar jag. Lova säger att en lampa behövde lagas, "men det var inte lika kul". Det är

²⁴ Fingerade namn.

däremot att få pyssla för pysslandes skull.

Sammanhanget, att få vara i Konstfacks lokaler, uppskattades mycket. Rena vita väggar ger intryck av att här pågår en ”konstnärlig aktivitet” och beskrivningen ”en mysig miljö” återkommer under samtalets gång. ”Här är alla intresserade av konst” säger Jonna, som menar att lampprojektet gjort henne intresserad av konst. Hon säger att hon kommer från ett hem där man inte är så konstintresserad, inte går på museer eller liknande, så för henne var detta delvis en ny upplevelse. Handledarna såg de som kunniga och inte minst uppskattade de att det fanns ett överflöd av material att arbeta med. ”Nu var det här gratis men jag skulle kunna betala 50 kronor för att få göra om detta” säger Jonna. För det var också ”roligt att kunna visa sitt”, menar hon.

Jag undrar också över hur de ser på att lampprojektet bara vänder sig till flickor. Hur hade det varit om även killar deltagit? frågar jag. ”Det hade kanske blivit bra, men annorlunda”, säger Jonna. Jag undrar hur och Jonna svarar: ”Då hade några tjejer spelat runt med killarna”. Däremot tycker de bestämt att detta borde erbjudas även för killar. ”Jag tycker det är viktigt att de får pröva på och se hur roligt det är”, menar de. Alla gillar egentligen att pyssla, men det vet inte om det, är deras bestämda uppfattning. De berättar att skolan har någonting som heter öppen verkstad, men dels finns materialet inte samma mängd, dels är det uppdelat i textil- och träslöjd. Den innovation som lampprojektet erbjöd menar de var så mycket mer intresseväckande och att det behövs ”lite mer struktur” än vad skolans verkstad erbjuder. ”Man blir lite mer vaken”, säger Lova, vilket jag förstår som att ett projekt av typen lampprojektet skapar en mening bortanför sig själv. De beskriver också båda två att pysslandet hemma sker mer snabbt och kanske lite slarvigare. I lampprojektet skapades det ett större tryck på att det skulle bli något som dög att visa upp inför andra. Både Jonna och Lova vill att den här möjligheten ska finnas jämt. De hade också gärna sett att de kunde ha pågått i mer än tre dagar. Blir det ett liknande tillfälle så kommer de absolut att anmäla sitt intresse.

På min fråga om de kommer från en pysslig familj säger både två att deras pappor är sådana. De samlar saker som kan komma till användning och ”är så gulliga när de håller på”, säger Jonna.

Sammanfattningsvis så framstår lampprojektet för dessa unga flickor som ett tillfälle när de får möjlighet att visa upp en sida av sig som inte vare sig skolan eller fritiden erbjuder. Lokalen med dess laddning av konstnärligt arbete och överflödet av material som tyg, trä, pärlor och metall skapar ett flöde i kreativiteten. Att projektet inte hade prattvång uppskattades, samtidigt

som den trivsamma och generösa stämningen gjorde att det föll sig naturligt att ge uppmuntrande tillrop till andras alster. Gruppens sammansättning med flickor från vitt skilda sammanhang möjliggjorde för dem en ökad förståelse för personer de vanligtvis inte träffar eller umgås med.

Utvärdering

Ett och ett halvt år senare tittar jag på de två filmer som projektet genererade. Jag ser dem mot bakgrund av den utvärdering som projektledningen själva har initierat och bekostat.²⁵ I den framgår att hur flickorna mottog, förstod och brukade projektet var beroende av både klass samt socioekonomiska och kulturella skillnader. Uppenbart var att ungdomar från Bredängskolan inte riktigt visste hur de skulle använda projektets överflöd av material. Ungdomar som kom från Brommaskolan kunde både tolka och nyttja projektet i större utsträckning. De fann sig snabbt till rätta med projektets syfte, efterfrågade till och med mer och annat material. Jag försöker att se om dokumentationen från lamp- och stolprojekten visar på problemet, men kan inte finna några tecken på detta. Tvärtom framstår de ungdomar som kommer till tals i filmerna som mycket hemtama i att uttrycka sig i vad man kan kalla konstnärliga former. De visar också prov på en väl utvecklad förmåga att verbalt uttrycka varför de har valt att lyfta fram en sida i sin personlighet och kan också dra paralleller till samhällliga och historiska faktorer som påverkat deras val av uttryck.

Kopplar vi detta till Arvsfondens krav på att brukarna ska vara delaktiga i framtagandet av projekten så vore det troligt att utformningen av projekten sett annorlunda ut om de som deltog hade haft inflytande över projektets mål och medel. Här liksom i mentorprogrammet *SPIRA* blir det väldigt tydligt att det är flickor med förmåga att ta för sig som trivs bäst med dessa projektmodeller.

25 Jonols, (2005).

Målgruppens delaktighet i planering och genomförande av projekten

Ett av Arvsfondens kriterier för att bevilja pengar till projekten är att målgruppen ska vara delaktig i projektets problemformulering och genomförande. Projekten ska inte komma ”uppifrån”, utan helst vara ett resultat av de önskingar och behov som den aktuella målgruppen uttrycker.

I detta avsnitt klarläggs på vilket sätt och i vilken utsträckning detta skedde. Det är enkätsvaren som bildat underlag för denna redovisning.²⁶ Jag har sorterat utsagorna i tre kategorier: en där målgruppen i mycket hög utsträckning uppges vara delaktig antingen i planeringen eller genomförandet av projektet, en där målgruppen framställs som delvis delaktig och en där projektet formulerades utan direkt kontakt med målgruppen.

Avslutningsvis jämför jag resultatet av delaktigheten med vad som kommit fram i de sex fallstudierna.

Hög delaktighet

Av enkätsvaren framstår teatergrupperna och de vars projekt syftade till att skapa någon form av kulturell aktivitet som de projekt där målgruppen, det vill säga antingen publiken eller ensemblen, i mycket stor utsträckning var involverad i både planeringen och genomförandet. Här är ett exempel på hur en grupp ungdomar följer med och påverkar en pjäs innehåll och uttryck:

Vi hade en fokusgrupp när vi gjorde research och läste samt repeterade pjäsen. Fokusgruppen bestod av en grupp ungdomar som fick ta ställning till vår pjäs och våra frågeställningar som delvis växte fram och förändrades under resans gång. (Enkätsvar, projekt nr 6)

Ett par enkätsvar vittnar om att ett vanligt förfarande tycks vara att använda sig av en referensgrupp när man utarbetar en teaterföreställning. Vissa teman som teatergrupper berörde var också särskilt känsliga. I en teaterpjäs om ätstörningar hos ungdomar kan det vara svårt att hitta rätt ”tonläge”. Att pröva uttryck och tankegångar med en möjlig publik var ett sätt att hantera detta problem. Så här beskrivs det:

Ja vi arbetade med en referensgrupp på Fredrika Bremergymnasiet under repetitionsarbetet. Vi hade en lång förberedelsestid ca 1år, eftersom frågorna är svåra och komplexa. Vi ville absolut undvika att göra det ”häftigt” eller inspirera

någon med ätstörningstips. En workshop efteråt kändes också viktig för att fånga upp diskussioner och frågor. (Enkätsvar, projekt nr 9)

Ungdomarnas delaktighet i projekten illustreras också genom att beskriva hur en teaterföreställning växer fram. I det här fallet framgår inte om de flickor som kom att medverka i projektet var delaktiga i projektframställan, men att de i högsta grad var medskapare av föreställningen. Exemplet nedan visar hur en teaterföreställning växer fram i samspel med dem som ska delta i den.

I augusti 2004 rekryteras 4–6 tjejer till teatergruppen. En av de skolor/den personal som visat intresse för att arbeta utifrån ”Flicka” introduceras i projektet.

Under september–november sker en fortlöpande insamling och bearbetning av manusmaterial i samspel mellan teaterpedagog, teatergrupp och högstadietjejer. Manus växer fram med teaterpedagogen som skrivare. Under samma period inbjuds till föräldradialoggrupper. 21 september representeras projektet bland Studieförbundet Bildas utbud då projekt Flicka besöker Örebro. Manusidéer samlas in. Teatergruppen medverkar.

I december uppförs teaterföreställningen, i första hand på skolan.

I januari sker en utvärdering bland samtliga berörda och det fortsatta arbetet formas. (Enkätsvar, projekt nr 21)

Det ovan beskrivna projektet bygger enligt enkäten på tre pedagogiska grundtankar:

- ”att se tjejerna som ”experter” och inte som offer
 - att främja och stärka det positiva
 - att använda det dramatiska språket som ett sätt att både distansera sig från och ”ta på sig” livsfrågorna.”
- (Enkätsvar, projekt nr 21)

Här ser vi ett exempel på att arbetsmetoderna är koppade till vad som är projektets problemformulering. Att se flickor som experter och inte som offer innebär att de tas i anspråk på ett aktivt sätt. Enkätsvaret är detsamma som står i projektansökan, men det framhålls att planeringen i stort överensstämde med vad som sedan faktiskt skedde.

Detta beskriver ganska väl arbetets gång. Det som sen ändrades av olika anledningar var teatergruppens antal, vilket slutade med två personer, och den dialog med föräldrar som

²⁶ 20 av 25 har besvarat frågan om och hur målgruppen var delaktig i projektets utformning.

var planerade. Det visade sig att samtalen med tjejerna gav så pass mycket, så vi lade ner arbetet på detta och såg till att de blev mer involverade i arbetet än vad som egentligen var tänkt från början. Samtalen i smågrupper var väldigt givande och även tjejerna visade upp behovet av att få prata. Bland annat fick jag repliken; "Det är så skönt att någon vill höra på hur vi har det. Och att du verkligen är intresserad av att få höra det!" (Enkät svar, projekt nr 21)

Det finns säkert flera förklaringar till att just teatergrupperna i så stor utsträckning bjöd in målgruppen i planeringen av projektet. En, ganska självklar förklaring är att publikens gillande och igenkännande är oerhört viktig för att en teatergrupp ska överleva. Dialogen med en presumtiv publik blir i det ljuset både självklar och förklarlig. Detsamma gäller framställandet av filmer och musikalerna, där både planeringen och själva genomförandet var ett samspel mellan de som var projektledare och alla som deltog i projektet.

När det gäller andra aktiviteter som samtalsgrupper om sexualitet och samlevnad, så finns exempel på att en grupp flickor utgjort en part i planeringen av ett projekt. På frågan om målgruppen deltog ges följande svar i en enkät:

I förstudien som finansierades av SKR fick en tjejgrupp bestående av elever från högstadiet och gymnasiet samtala i grupp och enskilt om vilka behov de ansåg fanns. Det framkom då med tydlighet att tjejerna tyckte att killarna var en mycket viktig målgrupp för diskussioner kring sexuella trakasserier, kränkande språkbruk och fysiskt våld. De ansåg också att skolan var den bästa arenan för diskussionerna eftersom det var där alla vistades. (Enkät svar, projekt nr 12)

Här är ett annat exempel där både elever, lärare och skolledning involverades:

Elevrådet kallades in. Lärare och ledning fick vara med och bestämma innehåll. Hänsyn togs till varje skolas specifika behov och önskemål. (Enkät svar, projekt nr 19)

Svårigheten med dessa två påståenden är att det inte säger något om *hur* och *vilket* inflytande dessa grupper hade över projekten.

Delvis

Av majoriteten av enkätsvaren att döma så var målgruppen delvis med i planeringen av projektet. Argumenten och arbetsformerna skiftar. I några enkät svar framhålls att man har ett bestämt budskap som inte är förhandlingsbart, men inom denna ram finns möjlighet att påverka innehållet. Här är ett exempel:

Planeringen innan vi satte igång höll ledarna i och tjejerna var inte med eftersom vi var de som hade kunskap om hur vi skulle genomföra det och idéer om vilka teman vi skulle ha. Vid varje gruppstart fick eleverna önska sig teman som de ville ta upp och de sammanföll ofta med det vi hade tänkt. Sista gången fick de göra en utvärdering som vi sedan använde för att mer tillfredsställa målgruppen. Vi har alltid anpassat oss efter gruppens behov och på så sätt var de med i planeringen av själva genomförandet av grupptillfällena. Vi var också beroende av att skolan ville ta in oss, eftersom grupperna alltid hålls på lektionstid. Ledarna planerade varje grupptillfälle utifrån de teman som vi hade i uppdrag av våra bidragsgivare att genomföra och med hänsyn till gruppens behov och önskemål. Vi har intervjuat tjejer på gymnasiet om vad de är intresserade av att ta upp och vad de vill göra. Det har resulterat i att vi har behållit de teman vi har för de tyckte att det var viktiga ämnen och information som de inte ville vara utan. (Enkät svar, projekt nr 14)

När det gäller teaterföreställningarna så framstår det som att där finns en stark tradition att samverka eller åtminstone testa föreställningar på den målgrupp man har i sikte. Däremot så är inte ungdomarna med i att formulera själva projektbeskrivningen. Därför blir också ofta svaren att målgruppen både var med och samtidigt inte. Här är ett sådant exempel:

Jag skulle svara både ja och nej på den frågan. De var inte med i skapandet av projektbeskrivningen. Vi kontaktade den aktuella skolan innan projektpengarna var i hamn och såg om det där bland personalen fanns intresse att driva projektet på skolan, vilket fanns. När projektet väl var igång var målgruppen dock mer aktiv i projektet. Det var genom dem, en grupp på 20-25 tjejer, som jag fick uppslagen till pjäsens innehåll och de hjälpte mig att utforma det på ett sätt som de kände var realistiskt. (Enkät svar, projekt nr 21)

Samma sak gällde även för projekten *Lär mig*, *Rätt ska vara rätt* och *Ta kreativ plats*. Ett enkätsvar pekar ut att formerna för målgruppens medverkan kan ha betydelse.

Jag tror att fler ungdomar hade kunnat vara med och komma med sina erfarenheter om vi hade gjort detta i en serie med träffar i stället för som en konferens. Även om man försöker hitta lämpliga tider är det alltid många som inte kan komma. (Enkätsvar, projekt nr 8)

Med andra ord så finns det en del att utveckla när det gäller att låta ungdomarna vara med och utforma projektidéerna och delta i genomförandet.

Inte alls

Ett par projekt har enligt enkätsvaren inte alls involverat målgruppen, utan är helt en produkt av föreningens medlemmar. Så här svarar en medlem:

Nej, projektet skapas ur en idé om att unga tjejer söker efter kloka, vuxna förebilder i syfte att stödja deras jagutveckling och självkänsla. Projektledaren skrev ner sina idéer och tillsammans med Tjezonen utvecklade vi projektet till vad det är idag. (Enkätsvar, projekt nr 28)

I ett annat projekt reflekterar de som besvarat enkäten över om det inte hade varit bättre om ungdomarna själva hade varit med och påverkat innehållet.

Jag tror att fler ungdomar hade kunnat vara med och komma med sina erfarenheter om vi hade gjort detta i en serie med träffar i stället för som en konferens. Även om man försöker hitta lämpliga tider är det alltid många som inte kan komma. (Enkätsvar, projekt nr 8)

Sammanfattningsvis visar enkätsvaren på en medvetenhet hos projektansvariga att målgruppen borde vara involverad i planeringen av projekten. I de allra flesta projekt har ungdomarna varit delaktiga på ett eller annat sätt. Det är svårt att utifrån enkätsvaren avläsa både *hur* och *på vilket sätt* och därmed bedöma vikten eller omfattningen. Påfallande många projektbeskrivningar ger, som vi tidigare sett vad gäller problemformuleringarna, en klar bild av vad som är unga människors problem och det finns också ofta en bestämd uppfattning om hur detta ska åtgärdas. Dessa speglar, menar jag, i första hand vad föreningen och de projektansvariga anser vara viktigt. Ställer vi detta

mot vad som framkommit i de sex fallstudierna så visar det att ungdomar och lärare som på olika sätt är berörda av projekten har ett stort inflytande över projektens utformning. Exempelvis är föreningen Tjezonen aktiviteter i stor utsträckning ett resultat av ungdomars önskemål. Likaså arbetade Friends fram sitt metodmaterial i nära kontakt med verksamma lärare. Det finns med andra ord en intressant skillnad mellan det skrivna ordet och praktiken.

Det vore ändå intressant att pröva om ungdomarna, eller den så kallade målgruppen, själva fick formulera problembild och metoder. Det reser frågan om de skulle formuleras på likartat sätt eller om det då framkommer andra perspektiv och angreppssätt?

KONTAKT MELLAN SKOLA OCH PROJEKTANSVARIGA

Skolans uppdrag och villkor skiljer sig i många avseenden från de föreningar som här är aktuella. Skolan lyder under en mängd tvingande lagar och verksamheten är skattefinansierad. En av de frågor som Arvsfonden ville ha svar på var: Vilka framkomliga vägar finner projektet och vilka hinder stöter de på? Jag har här begränsat det till gälla kontakten mellan skolorna och organisationerna. Underlaget är enkätsvar.²⁷

Alla projekt hade som gemensamt syfte att erbjuda ”hjälp” eller ”stöd” och behövde därför etablera en kontakt som möjliggjorde att projektet kunde genomföras. Påfallande få, 7 av 23, hade en upparbetad kontakt med skolans verksamhet när projektet planerades. Samtidigt tycks inte detta vara något stort hinder för projektens genomförande. Samtliga lyckas under projektets gång etablera en kontakt som möjliggör det de vill ha utträttat. De som verkar ha den största systematiken och rutinen i kontakten med skolorna är teatergrupperna. De är vana att göra reklam för sin verksamhet i form av annonsering i lokaltidningar, flyers eller affischer. Deras involverande arbetsmetoder innebär också att de i stor utsträckning är beroende av och använder eleverna i både planeringen och utförandet. Här är ett exempel:

Vi som arbetade med projektet åkte ut till skolor och berättade om pjäsen och om dokumentären som skulle göras, vi var i varje gymnasieskola och de flesta högstadieskolorna i Uppsala. (Enkätsvar, projekt nr 5)

I några projekt pågår kontakterna med skolorna under projekttiden och är en del av målsättningen med projektet.

Vi har tagit kontakt med ca 25 skolor i Stockholmsområdet i syfte att få komma och presentera mentorprogrammet. Bearbetningen av skolorna börjar nu gå bra men det tar tid att komma ut i skolorna. Därför att detta arbete är något som pågår hela tiden under projektet. Vårt mål är att samarbeta med ett antal skolor som ”prenumererar” på mentorprogrammet och där SPIRA finns med som en del av skolans program. (Enkätsvar, projekt nr 28)

I några fall rör det sig om stora satsningar för att nå ut till så många skolor som möjligt. Här är ett exempel från Tjejjonen:

Det första var att informationen om projektet skulle komma fram till skolorna. Vi gjorde stora utskick till alla högstadie- och gymnasieskolor i Göteborg. Vi ringde runt till alla skolor efter utskicket för att höra om de var intresserade. Vi bjöd in skolpersonal när vi hade öppet hus på föreningen och informera om projektet. Grupperna startade genom att vi kontaktade eller att någon, ofta personal från elevvårdsteamet kontaktade oss. Syftet att stärka tjejer, informera om deras rättigheter, jobba förebyggande mot sexuella trakasserier osv. gjorde vi genom att använda oss av interaktiva metoder och kunskapsförmedling och ge handlingsstrategier. Utvärderingarna talade om för oss hur vi hade lyckats. Tjejerna blir alltid inbjudna till Frizonen sista gången och får då möjligheten att fortsätta att gå i tjejgrupp på fritiden. (Enkätsvar, projekt nr 14)

De flesta föreningar som inte tidigare hade en etablerad kontakt med skolorna brukade förankra projekten hos skolledare eller skolhälsovård, inte hos elevkår eller motsvarande.

Vi skulle inleda med att kontakta områdescheferna i Halland och erbjuda SKRUVs tjänster och på det sättet komma in på skolorna. Vi skulle förankra projektet ”uppiifrån”. (Enkätsvar, projekt nr 11)

Ibland var projekten intresserade av att fånga ungdomarnas intresse efter skoltid. Erbjudande om gruppverksamheten skulle uppfattas som fritt och frivilligt. Där uppvaktade man skolledningen och ungdomsgårdarna för att ”ragga” i det här fallet flickor.

Hur kontakten med skolorna upprättades var delvis beroende av skolledningens bredvillighet. Det är detta som oftast framställs som hinder för projektets genomförande. I detta exempel antyds att uppsåtet att komma i kontakt med skolorna inte alltid lyckades:

Ja (beroende på skolledning) Om ja, på vilket sätt? Elevrådet kallades in. Lärare och ledning

²⁷ 23 av 25 har svarat på frågan om det fanns en etablerad kontakt med skolor när projektet planerades.

fick vara med och bestämma innehåll. Hänsyn togs till varje skolas specifika behov och önskemål. (Enkät svar, projekt nr 19)

Sammanfattningsvis tyder enkät svar och projektredovisningar på att organisationerna antingen redan hade en etablerad kontakt eller så använde de en upparbetad strategi för hur man knyter kontakt med skolorna. Kulturella aktiviteter av typen teater, film eller musikal är aktiviteter som framstår som lättast att "sälja in" i skolans värld. Ett sätt att förstå detta fenomen är dess höga kulturella kapital och att de är aktiviteter som passar väl in i Arvsfondens idé att målgruppen ska vara medskapande i projekten.

Etablerade organisationer, som RFSU, RFSL och Rädda Barnen, är välkända. Därför kan man anta

att projekt som de driver lättare får gehör än relativt unga föreningar, som enligt enkät svaren lägger ner mycket tid på att etablera kontakter med skolorna. Ett exempel är mentorprogrammet *SPIRA* som föreningen Tjejjonen driver. Projektledarna framhåller att det tar tid att bli ett känt namn för skolpersonalen och att lanseringen av vad föreningen har att erbjuda är nödvändig för dess arbete. Arvsfondens projekt *Du bestämmer!* bidrog till att göra föreningen Tjejjonen relativt känd, tack vare att projektet besökte 140 skolor runt om i landet under sin turné och att det fick uppmärksamhet i medierna. Särskilt unga icke etablerade och kända föreningar behöver gott om tid på sig att genomföra sina projektidéer i samverkan med skolorna medan etablerade föreningar ofta har eller lättare kan etablera en kontakt.

FRÖN, SPÅR OCH RÄCKVIDD

En annan av frågorna som uppdragsgivaren formulerat är vilka spår Arvsfondens pengar lämnar och under vilka betingelser pengarna har lämnat spår. Jag ska här försöka besvara den frågan.

Av enkätsvaren att döma så slutfördes 26 av 29 projekt. Även om några, jag tänker bland annat på *Gay-konferensen*, enligt enkätsvaret inte riktigt nådde målen, så är det en imponerande siffra. Det är snudd på omöjlig att exakt beräkna hur många personer som genom de olika projekten har berörts. Likaså är det svårt att finna entydiga mönster på under vilka förutsättningar som projekten lever vidare eller lämnar spår av skilda slag. En tendens är att projekt har större förutsättningar att leva vidare om det drivs av en etablerad större organisation. Några exempel är Rädda Barnets projekt *Ellen*, som enligt enkäten införlivades i den ordinarie verksamheten, och Riksförbundet Hem och Skolas projekt *Barn går inte i repris*, som fortfarande är verksamt som ledstjärna i föreningen. En annan faktor av betydelse är i vilken utsträckning man har ett etablerat samarbete med andra organisationer. Det framstår som ju fler desto bättre. Det kan förstås som att det i viss mån utvecklas en konsensus, så att projekten pekar i samma riktning. Det gäller exempelvis projekten *Lär mig!* som drevs av RFSL och *Genus och sexualitetsnormer i skolans värld* som stiftelsen Friends ansvarar för. Ytterligare en framgångsfaktor tycks vara att de projekt som lättast håller fokus är de som har sin problemformulering förankrad i en aktuell kunskapsöversikt inom de områden som projektet berör. Exempel på det är projekten *Lär mig!*, *Genus och sexualitetsnormer i skolans värld* och teaterföreställningen *Trynfäste* som teaterföreningen Cirkus Tigerbrand genomförde. Vilka frön och spår projektet har lämnat liksom hur många som nåtts av projekten är svårt att exakt svara på. Det blir därför mycket av kvalificerade gissningar som bygger på enkätsvaren, slutredovisningar och fallstudierna.

12 av 23 har besvarat frågan om hur många som uppskattningsvis berördes av projektet.²⁸ De siffror som enkätsvaren visar är i de allra flesta fall ungefärliga och ibland är svaren svepande. Exempelvis påstår Riksförbundet Hem och Skola att de nådda nästan alla skolor i hela landet. Samma sak gäller för projektet *Samlevnadsmaterialet för högstadiet och*

gymnasiet, som skickades ut till samtliga skolor i landet. För projektet ... *som ringar på vattnet* svarar projektledaren att de nådde cirka 3 000 elever och 250 lärare. Det är en ungefärlig siffra som gäller för flera projekt riktade mot skolan. Undantaget är projektet *Du bestämmer!* som genom sina 140 skolbesök borde komma upp i siffror som 200 000.

15 av 23 har svarat på frågan om projektet lever vidare i någon form efter projektet är avslutat. Tre av dessa svar var från organisationer där projekten fortfarande pågick och är mer av karaktären vad de hoppas på kommer att ske eller vad de har planerat för. Det är också skillnad, och därför viktigt att skilja mellan projekt som lämnar tydliga avtryck som texter, bilder och filmer av allehanda slag och aktiviteter som sker i stunden som teaterföreställningar, workshopar och liknande. De senare är svårare att följa upp och bedöma. Bringlöv (2006) redogör i sin utvärdering av projekt där kulturprojekt syftar till att minska fördomar om personer med funktionshinder för forskning om attitydpåverkan. Hon slår fast två faktorer för att projekt ska nå varaktiga förändringar i sättet att se och tänka. Dels bör projekten vara utformade så att de berör såväl intellekt som känslor, dels bör de bygga på ömsesidiga och helst långvariga kontakter.²⁹ Jag saknar empiri för att göra dessa bedömningar, utom i ett fall där åtminstone det första ledet att beröra både intellekt och känslor, framgår i utvärderingen av teaterföreställningen *Trynfäste*.

I min redovisning om och i vilken form projekten lämnat spår börjar jag med att redovisa projekt som resulterat i texter.

Texter

Texter lever kvar och får ett eget liv när författaren lämnar dem ifrån sig. Vilka innebörder och vilken vikt som läsaren ger texten är beroende av många faktorer, exempelvis tid, kön, klass och kontext. De projekt som tidsmässigt ligger längst bort, *Samlevnadsmaterial för högstadiet och gymnasiet*, som resulterade i en bok med titeln *Leva ihop*, distribuerades till samtliga gymnasieskolor 1999. Det är dock oklart hur många elever och lärare som tog del av detta material som när det kom ut kritiserades hårt av bland annat Skolverket, Jämo och olika forskargrupper. Mer precisa uppgifter vad gäller spridning är RFSU:s rapport *I kungar och horornas värld*, som trycktes 2002 och som enligt

28 De sex projekt som pågick när enkäten delades ut har inte besvarat frågan.

29 Bringlöv (2006), s. 19.

enkätsvaret fortfarande distribueras i omfattningen 100 rapporter per år. Boken *Tjejkraft: av tjejer, med tjejer, för tjejer* togs fram av föreningen Tjejjonen 2005 i en upplaga av 2 000 exemplar. I ett annat av Tjejjonens projekt *Du bestämmer* producerades en hel portfölj med skrifter, som skulle användas av lärare i skolans jämställdhetsarbete. I den portföljen ingick bland annat *Du bestämmer! Övningsbok*. Projektet besökte 55 skolor runt om i hela landet och vid varje besök delades ett flertal portföljer ut. I vilken utsträckning dessa kommit till användning finns det inga uppgifter om. Enligt projektledaren Thintin Strandman har endast ett fåtal lärare hört av sig efter skolbesöken och berättat att de haft nytta av materialet.

Stiftelsen Friends producerade inom ramen för projektet *Genus och sexualitetsnormer i skolans värld* rapporten *Man kan ju inte läsa om bögar i någon historiebok*. Rapporten trycktes i 500 exemplar och finns också att ladda ner gratis på Friends webbplats. I arbetet med att utforma boken utgjorde fyra skolor som arbetat strategiskt med vad de kallar genus- och jämställdhetsarbete ett underlag. Som är en direkt följd av denna rapport kom 2008 boken *I normens öga*. Upplagan är tryckt i 2 000 exemplar och det är i dag omöjligt att veta i vilken omfattning den kommer att efterfrågas och brukas.³⁰

Lämnar vi den tryckta texten så har vi några exempel på konkreta kvarlevor i form av stolar och lampor, men även andra former som till sin karaktär är svåra att fånga.

Stolar, lampor, chatt och mejl

Flera olika aktiviteter och konkreta saker har genererats ur projekten. Sensus projekt *Ta kreativ plats*, där fantasifulla och personliga stolar och lampor skapades finns troligtvis kvar antingen i hemmen eller i någon offentlig miljö. På så sätt kan dessa alster beröra ett okänt antal personer.

Föreningen Tjejjonen visar på att flera aktiviteter har genererats ur de tre projekt som ingår i denna uppföljning *Träffpunkt telefonjour*, *Du bestämmer* och *Spira*. Här kan nämnas aktiviteter som e-postjour, chatt, läxhjälp och storasysterskap. År 2005 omfattade verksamheten i Tjejjonen 500 kontakter, varav 50 var nya övriga återkommande. År 2006 ökade siffran till 1 000 kontakter, varav 100 var nya, och 2007 omfattade verksamheterna 4 000 kontakter, varav 500 var nya. För 2008 räknar föreningen med att ha fördubblat antalet kontakter. Med andra ord så når föreningen allt fler flickor för varje år.

Ett annat exempel på att ett projekt finansierat

av Arvsfonden i förlängningen kan generera nya aktiviteter är Tjejjonens systerorganisation i Göteborg, Frizonen. Projektet ... *som ringar på vattnet* har efter avslutad projekttid fortsatt sin verksamhet i samverkan med *Män för jämställdhet* i projektet *Jämt i skolan*, som vänder sig till alla skolor i Göteborgsområdet. De erbjuder i dag elevgrupper olika övningar om exempelvis sexuella trakasserier, värderingar samt samarbete och bekräftelse.

Idéer som växer

Det svårt att bedöma hur många som nåddes av projektet *Barn går inte i repris* som genomfördes av Riksförbundet Hem och Skola och avslutades 1998. De svarar i enkäten att projektet nåddes av många: "Så gott som alla skolor i Sverige". På frågan om de lever kvar i någon form i dag skriver de: "Vi använder fortfarande *Barn går inte i repris* som ett av våra budskap".³¹ Det är exempel på att idéer förs vidare, omvandlas och omförhandlas över tid. Ett annat exempel är Rädda Barnens projekt *Ellen*:

Kunskapen om Ellen projektet har bland annat spridits genom Ellen-informatörer och föreläsningar. Information har också förmedlats via en Ellen hemsida och det omfattande material som tagits fram. (Enkätsvar, projekt nr 20)

De lyfter också fram hur organisationens strukturella förutsättningar spelar roll för om projekt dels går att genomföra, dels har förutsättningar att leva vidare.

En viktig förutsättning för att vi lyckats sprida Ellen är den struktur som återfinns inom organisationerna. Såväl Rädda Barnen som Rädda Barnens Ungdomsförbund är medlemsdrivna organisationer med lokalföreningar respektive lokalgrupper som bas för den ideella verksamheten. Detta har betydligt underlättat spridningen av kunskaper från Ellen. Inom Rädda Barnen har de regionala kontoren i Sverige varit en viktig del i arbetet i Ellen projektets vidareutveckling. (Enkätsvar, projekt nr 20)

Enligt enkäten kommer projektet *Ellen* att införlivas i Rädda Barnens ordinarie verksamhet:

Rädda Barnen och Rädda Barnens Ungdomsförbund arbetar just nu fram en utredning kring hur stödet till Ellen kan bibehållas inom ramen för befintliga strukturer inom de båda organisationerna. Utredning

30 Vid bokreleasen den 3 november 2008 såldes 50 exemplar.

31 Enkätsvar projekt 2.

skall diskuteras inom ramen för en gemensam workshop och därefter skall ett beslut tas för formen för det fortsatta stödet från Rädda Barnen och Rädda Barnens Ungdomsförbund. Under våren 2007 har stödet till det lokala arbetet temporärt lösts inom ramen för dels befintliga resurser och dels genom bidrag från Åhlénstiftelsen. Utgångspunkten för båda organisationerna är klar, Ellen skall gå från projekt till ordinarie verksamhet. (Enkät svar, projekt nr 20)

En likartad utveckling har projektet *SKRUV* som startade som ett Arvsfondsfinansierat projekt och som i dag drivs som en del av Länsjournens verksamhet. De beskriver utvecklingen så här:

Projektet har finansierats både i form av konsultuppdrag för enskilda skolor och i form av olika projekt. För närvarande arbetar SKRUV med ett projekt om hedersrelaterat våld och förtryck i Halmstad som finansieras av Länsstyrelsen och Allmänna Arvsfonden. SKRUV kan erbjuda föreläsningar om SKRUV-metoden för lärare och andra som arbetar med barn och ungdomar. SKRUV arbetar också med våldsförebyggande arbete direkt med skolklasser samt uppföljande handledning av skolpersonalen individuellt eller i grupp. SKRUV arbetar fortfarande med metodutveckling kring ämnen som är centrala i skolans värld. Projektmedel för metodutveckling finansieras från olika håll. (Enkät svar, projekt nr 12.)

Min bedömning blir att båda projekten, *Ellen* och *SKRUV*, låg i linje med vad dessa föreningar redan arbetade för. Det framstår som ganska enkelt att omformulera projekten och införliva dem i ordinarie verksamhet. Förmodligen gav dessa projekt en ny insikt eller ett nytt perspektiv, men det är svårt att med den empiri jag har till förfogande att underbygga detta antagande.

Film, teater och personlig utveckling

De projekt som producerad en film har likt tryckt material en möjlighet att leva vidare och det finns enligt enkät svaret fortfarande en efterfrågan på filmen *Kom hon? – om film, media och sex* med tillhörande lärarhandledning, som producerades av BRIS. Det kan jämföras med filmen *Fair Game*, som skapades av Gottsunda film, där projektet lever vidare "då vi fortsatte jobba med de grupper vi engagerat i

projektet genom att de knöts till teatern och till andra ungdomspjäser som gjordes där".³² De två filmerna *Lyskraft* och *Ta kreativ plats* som gjordes i samband med stol- och lampprojektet är något som lever kvar och kan förstås och brukas i framtiden. Omfattningen är svår att sätta om, men filmerna ger en inblick i hur några flickor uppfattade och genomförde det som var projektets mål.

Teaterföreställningar sker i stunden och de spår som en kulturell upplevelse av detta slag ger är svåra att fånga. Teater Tre, som spelade föreställningen *En påse fett* 120 gånger under 2001, svarar så här på frågan om projektet lever kvar i någon form:

En teaterföreställning har ofta en begränsad livslängd och efter 120 föreställningar var det dags att gå vidare trots att behovet säkert alltid finns att prata om dessa ämnen. Det går också ett visst mode i olika ämnen på skolorna. (Enkät svar, projekt nr 9)

Ett starkt intryck, i framför allt personliga möten med personer som är engagerade i ideella organisationer, är att de upplever insatserna som personlighetsutvecklande och starkt meningsskapande. Även det kan ses som att projekten lämnar spår. Några har också lyft fram detta i enkät svaren och teaterprojekt *Den här flickvännen* vars projektansvarig säger: "för mig (D Kullman) var det startskottet till att skriva pjäser på heltid och att arbeta med genusfrågor. Jag har hjälpt fram andra tjejer efter den föreställningen."³³ Ett annat exempel är studieförbundet Bilda Närke-Bergslagen som framhåller att det som lever kvar också tar andra former. De skriver: "Det har vi uppfyllt och givit oss vidare på nya äventyr."

Majoriteten som besvarat frågan om projektet lever vidare visar på en ambition att så är fallet, vilket kan förstås som ett utslag av att man anar att det är "rätt" svar. Det blir tydligt hos de projekt som inte var avslutade när enkäten sändes ut där alla hävdar att projektet kommer att leva vidare i en eller annan form. I enkät svaret från projektet *Du bestämmer* står det: "Hoppas det! Hur? En bra fråga!". Där står också som en gardering: "Vi kostar en del och vi behöver få länsstyrelser, kommuner osv att förstå VIKTEN av att lägga pengar på detta."³⁴ Ett knappt år efter detta projekt var slutfört så bekräftar projektledaren att det var ett väldigt kostsamt projekt, med tvådagarsbesök i skolan med teatergruppen Ung utan Pung och Föreningen Män för jämställdhet, och någon

32 Enkät svar, projekt nr 5.

33 Enkät svar, projekt nr 10.

34 Enkät svar, projekt nr 24.

efterfrågan på denna aktivitet efter projekttidens slut har inte förekommit. Det som fortfarande verkar leva vidare är de material med exempel på övningar kring jämställdhet som publicerades under projektets gång.

Organisationen Amnestys projekt, *Rätt ska vara rätt*, är ett annat exempel på att utöver personer som ska föra projektet vidare så hoppas man på att de utbildningsmaterial som publicerats ska fortsätta att brukas.

Projektet kommer att leva vidare genom att de ideella informatörer som utbildats inom projektet kommer att fortsätta att hålla workshops och utbildningar för elever, skolpersonal samt att utbilda nya informatörer. En anställd kommer att ha samordning av dessa informatörer som ett utav sina ansvarsområden. Dessutom lever projektet förhoppningsvis vidare på så sätt att de elever och skolpersonal som tagit del av projektet utbildningsmaterial och workshopsövningar fortsätter att använda sig utav det. (Enkät svar, projekt nr 26)

Mentorprogrammet *Spira*, som när denna rapport skrivs fortfarande är verksam, uttrycker starka förhoppningar och planer på att verksamhetens ska permanentas. Men de lever precis som många av föreningarna i ständig osäkerhet om de ska finna sponsorer för sin verksamhet. Strategin är att ta ett år i taget. De skriver att ”målet att ha 10–12 färdigutbildade mentorer som matchas ihop med 10–12 tjejer som har anmält sitt intresse till att ha en mentor i ett år”.³⁵

En inledande fråga i denna studie var vilka andra aktörer och faktorer som hade betydelse för projektens genomförande. Sammanfattningsvis kan jag konstatera att störst möjlighet att leva kvar i någon form får de projekt som är väl förankrade i organisationen och som förhåller sig till kunskapsproduktion bortom den personliga erfarenheten. Det får heller inte vara en alltför kostsam affär, eftersom de allra flesta föreningar lever under osäkra ekonomiska förhållanden och skolor generellt har knappa resurser. En god omvärldsanalys i bemärkelsen att fånga vad som skolorna efterfrågar underlättar för att projekten ska lyckas. Även frågor om vilka tekniker, metoder och arbetssätt som tilltalar ungdomar i dag framstår som väsentliga att reda ut, liksom vilken form av stöd och verktyg lärare vill ha. Frågorna bör ställas både inledningsvis och under projektets gång. Man kan också konstatera att det har skett en betydande och mångfasetterande kunskapsutveckling inom ramen för dessa projekt.

Några smärtsamma erfarenheter gjorde projektet som resulterade i boken *Leva tillsammans* som fick utstå en massiv kritik. Andra erfarenheter av mer lustfylld karaktär gjorde exempelvis *SPIRA*, som framstår som ett uppskattat projekt i ständig utveckling.

³⁵ Enkät svar projekt 28.

SAMMANFATTANDE ANALYS

Resultatet av den här studien visar att majoriteten av projekten vänder sig till flickor. Problembilden i texterna är att flickorna är eller uppfattar sig vara i underläge och behöver allehanda stöd, råd och hjälp i livet för att motverka denna obalans. Endast en projektbeskrivning framhåller flickors styrka och kompetens. Av tjugotvå projekt så är enligt enkätsvaren tio riktade till aktiviteter som berör flickor – de övriga tolv vänder sig till ungdomar i allmänhet. Två projekt har lärare som målgrupp och ett är riktat till föräldrar. Ett projekt vänder sig till både elever, skolpersonal, föräldrar och andra viktiga vuxna – de övriga till ungdomar generellt. Inget projekt har enbart pojkar som målgrupp. Hur kan detta förstås? Vanligtvis brukar flickors osynlighet påpekas. Man kan ställa frågan om det inte finns det några fallgropar i denna välvilliga ambition. Börjesson (1998) menar att ända fram till slutet av 1990-talet så har unga flickor helt glömts bort. Ungdomsforskningen har varit riktad mot pojkar. Hon drar slutsatsen att forskningen därmed bidragit till att befästa att kvinnors erfarenheters status är mindre värda och underordnade män och manliga erfarenheter. Samtidigt pekar författaren på att tjejprojekt tenderar att framställa flickor som en grupp med tillkortakommanden. Denna tendens syns tydligt i både texter och enkätsvar som i den här studien har analyseras. Flickors ”bristande” självkänsla pekar ut att de måste förbättras i en eller annan mening. I samtal och i mina deltagande observationer framstår problembilden och bilden av flickors ”bristande självkänsla” som betydligt mer mångfasetterad. Här lyfts tvärtom flickors styrka och kompetens fram och det betonas att flickor inte behöver ha problem för att delta i föreningarnas aktiviteter. Studier visar också att bilden av flickor och pojkars socialisation inte är stereotyp. Pojkar och flickor kan inta motsatta positioner beroende på sammanhang. Könet skapas i ett sammanhang genom en kontinuerlig förhandling, bekräftelse och opposition mot de könspositioner som erbjuds.³⁶ I skolsammanhang är också lärarnas kön av betydelse för hur tilltal och samtal förs i en klassrumsituation.³⁷ Resultatet av denna utvärdering visar att det finns en diskrepans mellan text- och handlingsnivån. Samtidigt är texter om hur flickor respektive pojkar inga oskyldiga företeelser – de skapar mening och bidrar till och befäster föreställningar om kön.

36 Bjerrum Nielsen (2000), Lundgren (2000) och Öhrn (2002).

37 Einarsson (2003).

Ett genomgående drag för projekten som vänder sig till flickor är att de ska få möjligheter att träffa andra flickor i liknande situation. Alla projekt har ambitionen att flickorna ska bryta sig ur den begränsning som föreställningar om flickor vanligtvis ger. Majoriteten använder sig av tekniker eller metoder av självreflekterande karaktär som samtal enskilt eller i grupp. Det lite galna och oväntade återfinns också, bland annat i Ung utan Pungs föreställningar *Trynfäste* och Sensus stol- och lampprojekt. Ett annat återkommande tema är ambitionen att inte leverera pekpinnar till ungdomarna. Särskilt tydligt är det i de teatergrupper som fått bidrag. De har egen erfarenhet av att ungdomar slutar att lyssna om vuxna kommer med förmaningar och påpekande om vad som måste göras.

Urvalet av projekt som här analyseras är projekt som på något sätt har koppling till skola. Det innebär inte med automatik att skolan inte har eller saknar den kompetens som projekten visar. Men bilden av ett sådant förhållningssätt är genomgående. Man vill erbjuda lärare och skolledare verktyg och kunskaper och här blir bilden mer uppmanande till en tydlig förändring. Även om dessa ambitioner vanligtvis serveras i lågmäld form så har jag upprepade gånger vid muntliga presentationer lyssnat på uttalande som ”att det här klarar inte skolan av”, då ofta riktad till skolledning och lärare och vanligtvis är temat kunskaper och perspektiv om sexualitet. Men det finns motbilder om den entydigt bristfälliga skolan. I fallstudierna framgår att det både finns goda exempel och en stor bredvillighet hos skolpersonal att möta ungdomarnas frågor om sexualitet och samlevnad. Resultatet visar också att det skett en förskjutning där föreningar som tidigare erbjudit regelrätt undervisning för elever numera vänder sig till lärarna för att utbilda och förändra tänkandet. De ideella organisationernas folkbildande roll, som bland annat von Essen (2008) lyfter fram, blir här synligt.

Eldsjälarnas betydelse

Man kommer inte ifrån bilden av att många projekt bärs fram av eldsjälar om man med Brännbergs (1996) definition menar projektmakare. Det är lätt att dras med av den energi och det engagemang som de projektansvariga förmedlar. Flertalet jag samtalat med och enkätsvaren förmedlar att drivkraften kommer ofta utifrån egna upplevelser och erfarenheter. De legitimerar därmed sina projektambitioner. Många

vittnar också om hur betydelsefulla Arvsfondens medel är och har varit för att kunna förverkliga deras drömmar och ambitioner. Att få medel att göra något "riktigt" och med "hög kvalitet" uppskattas. Oftast är det idealen man vill förverkliga, men en och annan ser detta också som en individuell utveckling. Det som ses som negativt är att man måste söka nya medel för varje verksamhetsår även om man initialt skissat på ett treårsprojekt. Att avrapportera efter varje verksamhetsår framstår som rimligt men osäkerheten om att kunna fortsätta gör att en del projektmedarbetare söker säkrare arbeten. Det är en av flera förklaringar till att personalomsättningen inom vissa projekt är stor. En annan är att det är svårt att vara så totalt engagerad under hur lång tid som helst. Det är uppenbart att de allra flesta eldsjälarna är relativt unga personer utan barn som under en relativt kort tid i sitt liv satsar mycket tid och energi i ett projekt för att sedan gå vidare till andra jobb eller studier. Mot bakgrund av detta så kan projektledare som poängterar starkt vad projektet har betytt för dem förstås utifrån en personlig erfarenhet.

Men personalbyten sker inte i hela organisationen. På ordförande- och verksamhetsposter är förändringar mindre vanligt. En reflexion från en före detta projektledare är att det leder till att man på individnivå blir ett med organisationen och dess bärande idé, vilket kan göra kritik och förändring svårt. En allt för lång karriär inom en ideell organisation kan också göra det svårt att finna andra meningsfulla arbeten utanför den ideella sektorn.

Den personliga drivkraften framstår som nödvändig för att projekten genomförs. Ur Arvsfondens perspektiv, som värnar om brukarnas inflytande och nyskapande metoder, bör också uppmärksamheten riktas på *vems* behov som styr formuleringar av ett projekt.

Starka och svaga självkänslor

Uppdragsgivaren har vid flera tillfällen poängterat att det är viktigt att om möjligt fånga målgruppens, elevernas eller ungdomarnas, berättelse om projekten. I de flesta fall har jag varit tvungen att förlita mig på andras beskrivning av målgruppens åsikter om projekten. Men jag har också deltagit i några pågående projekt och där i informella samtal och med hjälp av observationer skapat mig en bild av hur projekten arbetar och försökt fånga hur målgrupperna uppfattar projektens intentioner. Jag har tidigare nämnt att dokumentanalysen och enkätsvaren tydligt visat att flickor framställs som svaga med bristande självkänsla. Jag bygger den slutsatsen på den starka betoningen på behovet av att stärka kvinnors och flickors självkänsla mot det förtryck som "samhället" utövar och hur män

beter sig mot kvinnor. Fenomenet är värt att begrunda. Vad menar man med självkänsla? Och hur mäter man denna egenskap, om den nu kan beskrivas? Ger det en särskild bild av kvinnor när man utgår från en brist som ska åtgärdas? Förutom att betona flickors och kvinnors osäkra ställning så framställs även andra grupperingar i behov av stöd. Det gäller exempelvis HBT-ungdomars rättigheter.

De ungdomar jag talat med värjer sig mot bilden av att vara "målgrupp" eller "svag". Tidigare utvärderingar gjorda på uppdrag av Arvsfonden pekar i samma riktning.³⁸ Flickorna vill vara "vanliga" och påfallande många ser aktiviteterna som ett erbjudande att ta för sig. De röster som kommer till tals i filmerna från projektet *Ta kreativ plats* pekar på hög självmedvetenhet och väl utvecklad förmåga att sätta ord på både sina egna tankar och samhällsliga perspektiv. De två flickor som jag intervjuade i projektet *Lyskraft* förstärker bilden. Är det ett exempel på att projekten lyckats med sina föresatser att som så många säger "stärka flickors eller andra utsatt gruppers självkänsla" eller hade dessa flickor en redan en stark och positiv självkänsla? Eller är det till och med så att projektupplägget kräver att, i det här fallet flickorna, har en stor tillit till sig själva och sin förmåga? Frågorna är förstås omöjliga att svara på och en ambition från min sida var att resonera om de här problemen med personer som var involverade i projekten. Här framgår en betydligt mer problematiserande bild av begreppet självkänsla. Många projektarbetare betonar både i ord och i handling att flickor både är starka och kapabla att hävda sin rätt. Det är också så att åtminstone mentorprogrammet *SPIRA* fångar flickor som är högrepresterande och kapabla i många avseenden.

Helt klart är det att flickornas inre, deras tankar och självbild, har stått i fokus i majoriteten av projekten. Ambitionen är att "rätta till" flickors underläge eller brist på självkänsla. Jag har några spridda röster från flickor som definitivt inte vill se sig som "offer" och ordnas in i grupper som ska vara "stärkande för självkänslan". Samtidigt uttalar de sig undantagslöst att aktiviteterna varit betydelsefulla och viktiga, men ingen, som jag har samtalet med, vill bli betecknad som "ett problem" eller "en målgrupp". Särskilt tydligt är det i *SPIRA*. Där framstår mentorskapet för flickorna som ett mellanrum mellan familj, kompisar och skola. Tankar kring livet får där prövas och funderingarna möts med respekt. De enda skapande projektet, med konstruktioner av lampor och stolar, visar att det finns andra aktiviteter som kan riktas till flickor som inte handlar om att syna eller lyfta fram det "inre",

38 Se Högdin (2008) och Schlytter & Kanakura (2008) som gjort likartade iakttagelser.

utan att i stället vända blicken utanför sig själv. Både mentorprogrammet och stol- och lampprojektet tycks passa ungdomar från medelklassen. De framstår som vana att ta och tala för sig och tonvikten ligger på att förverkliga och förfina sitt jag.

Nyskapande metoder i tiden

Det är svårt att peka ut något som kan betraktas som nyskapande i de metoder som används, däremot är tillvägagångssätten ibland innovativa. Det nyskapande kan ses som mötet mellan två verksamheter med diametralt skiftande förutsättningar. Det uppstår en unik situation när skolan med sitt lagstyrda uppdrag möter organisationer som bygger på frivillighet och övertygelse. Samtalsgrupper, dramaövningar, film- och textproduktion samt teater- och musikföreställningar är välkända aktiviteter för ungdomar. Det är också de vanligaste formerna som projekten tillämpar. Jag förstår detta som att det är metoder som säger något om den tidsperiod som undersökningen omfattar och har inte så mycket med nyskapande att göra.

Ett par projekt sticker ut i raden av de aktiviteter som prövats. De är av två arter. Det ena är ett projekt där huvudaktiviteten är att producera en materiell produkt som stolar och lampor, vilket avviker gentemot alla de som med hjälp av insikter och kunskaper strävar efter att förändra självbild och självförståelse. Det andra är, som jag tolkar som ett tecken i tiden, två projekt med queerteoretisk referensram. Dessa projekt bidrar till perspektivförskjutningar både vad gäller föreställningar om kön och jämställdhet. Projekten vänder sig i första hand till vuxna som arbetar med frågor om jämställdhet, homo- bi- och transexualitet. Det ena är RFSL:s *Lär mig!* som genom att framställa materialet BRYT tycks fylla ett välkommet behov av undervisningsmaterial. Där går att läsa hur man konkret kan arbeta med att få syn på hur dominerande normer i allmänhet och heteronormativitet i synnerhet styr våra föreställningar. Materialet, enligt projektledaren, har kommit att spridas och brukas långt utöver förväntan. Även Stiftelsen Friends, med projektet *Genus och HBT i skolans värld*, använder en likartad teoretisk referensram. De har dels kartlagt framgångsfaktorer för jämställdhetsarbete i skolor och producerat ett metodmaterial, *I normens öga*, som riktar sig till verksamma pedagoger. Materialet blev klart i början av november 2008, och det är för tidigt att säga något om i vilken utsträckning det används.

En tydlig tendens är att individuella aktiviteter, som mentorskap, göra en egen stol och personlig läxhjälp får allt större utrymme, medan aktiviteter av mer kollektiv natur som samtalsgrupper minskar. Likaså ökar anonyma aktiviteter som chatt och e-post. Dessa

två fenomen kan förstås som ett led i ett allt mer individualiserande samhälle.³⁹ Det framstår också att sociala problem inte står högt i kurs, vilket också kan förstås som ett utslag av att din lycka hänger på dig och inte på samhälleliga betingelser. Om ungdomar har problem är det av existentiell karaktär. Detta är tendenser och måste bedömas därefter men det reser frågan om vad till exempel klass, etnicitet och ålder har för betydelse för de aktiviteter som föreningarna erbjuder.

Gamla och nya tankefigurer

En intressant förskjutning i projekten är att den sedan länge grundläggande tankefiguren normalt och avvikande får konkurrens av en ny tankefigur, som Hydén (2008) benämner normativitet. Det projekt som ligger längs bort i tid och som startade 1994, *Samlevnadsmaterial för hög- och mellanstadiet*, bygger på föreställningen att det finns grundläggande biologiska och psykologiska skillnader mellan könen och att heterosexualitet är normen. Detta bör upplysas och undervisas om i skolan och därför producerades boken *Leva tillsammans*. I de tio projekt som har flickors underläge i fokus är föreställningar om hur kön skapas inte uttalad, men dock underförstådd eftersom flickors livssituation särskiljs från pojkarnas.

Projektet *Genus och sexualitetsnormer i skolans värld*, som fortfarande pågår när detta skrivs, har ambitionen att med boken *I normens öga* ge lärarna ett material att utgå ifrån i sin undervisning. De tar sin utgångspunkt i vad det kallar ett normkritiskt perspektiv, där normer som begränsar och förhindrar oss synas i sömmarna.⁴⁰ Normalt och onormalt ersätts med erkännande av olikheter. En konsekvens av detta teoretiska perspektiv är att individen själv bestämmer sin sexualitet och könstillhörighet och att normer och kön ”görs” och befästs i samverkan både med materiella förutsättningar som organisationer och i samspel med andra. Projekten *Lär mig!* liksom *Trynfäste* och *Trappan* samt delvis *Du bestämmer!* kan sorteras in under detta perspektiv.

Projekten *Samlevnadsmaterial för hög och mellanstadiet* och *Genus och sexualitetsnormer i skolans värld* kan ses som motpoler i perspektiv på hur kön, sexualitet och samlevnad förstås. Utan att ta ställning till dessa två diametralt olika utgångspunkter, så pekar det på att Arvsfonden, som inte bedömer vilka metoder eller tankesätt som används, möjliggör för organisationer att lyfta fram och argumentera för vitt skilda perspektiv.

Parallellt tycks en annan tankefigur vara verksamt

39 Se exempelvis Giddens, 1997 och Bauman, 2002.

40 Begreppet normkritisk behandlas bl.a. i Martinsson & Reimers (2008).

över hela undersökningsperioden. Den hämtar sin näring, som jag tolkar det, från psykoanalytisk teoribildning. Ett tydligt mönster i de allra flesta projekt kan sorteras in i fyra faser – upplysning, bekännelse, bearbetning och nyorientering. Kopplar vi det till att huvuddelen av projektet vänder sig till flickor som framställs ha en svag självkänsla och i behov av stöd och att pojkars självkänsla inte omnämns så förstärks bilden av flickors ofullständighet och underordning. Denna tankefigur gäller även projekt som direkt eller indirekt vänder sig till skolledning och lärare som projektet *Genus och sexualitetsnormer i skolans värld*, *Lär mig!* och *Du bestämmer!* Även där framställs skolpersonal som omedvetna eller okunniga och målet är att få dem att tänka om.

SLUTSATSER

De slutsatser som man kan dra av denna genomgång är att de medel som Arvsfonden ställt till förfogande har i mycket hög utsträckning möjliggjort för de olika föreningarna att förverkliga sina projektidéer. Alla 29 projekt har genomförts och majoriteten av projekten lever kvar i en eller annan form. Det blir uppenbart i dokument och enkätsvar att föreningsmedlemmarna har ett behov av att vara behövd, vilket kräver en föreställning om att någon är behövande. Det går att förstå som det Jarrick (2005) menar att alla människor har en önskan att behövas av andra. Det finns, menar Jeppsson Grassman (1993, 1994 och 1997) både en yttre och inre drivkraft som styr det ideella arbetet. Den yttre drivkraften är ofta ett behov som identifierats, den inre den egna drivkraften är inte allt för sällan kopplad till en önskan att göra något meningsfullt.

Den bild som dokumentanalysen ger av att unga flickor som svaga och med olika brister och i behov av allehanda stärkande aktiviteter skapar och befäster stereotypa föreställningar om kön. Projektskrivningar och enkätsvar poängterar en sorts flickor med likartade behov. Att klass, etnicitet, ålder och sexualitet spelar roll lyfts mycket sällan fram, utan flickor blir en kategori och pojkar en annan. Vad ungdomar vill göra och uttrycka varierar förmodligen, inte minst spelar materiella villkor roll, vilket stol- och lampprojektet visade. Detsamma gäller den ibland onyanserade beskrivningen av lärare och skolledningens förmågor att arbeta med perspektiv som sex- och samlevnad, jämställdhet och demokrati. Det finns både forskning och utredningar som visar upp en betydligt mer nyanserad och mångtydig bild både vad gäller flickors självförståelse och skolans sex- och samlevnadsundervisning.⁴¹ För båda fenomenen gäller att föreställningar som uttrycks i tal och text inte är oskyldiga, utan bidrar till vad som kan uppfattas som sanningar. Skolan är bristfällig och flickor är svaga när det i själva verket förhåller sig så att det finns en stor variation inom dessa två företeelser. Problembilden och metoderna visar också på en lång historisk tradition att det är flickor och kvinnor som ska förändras både i tanke och i handling, även om problemet bedöms vara pojkars och mäns handlingar och beteende.⁴² Data, i form av deltagande i projekten, samtal med flickor

och projektmedarbetare visar på att det är diskrepans mellan text och handling. I praktiken talas och visas en bild av flickor som delaktiga, resursstarka och kompetenta i många avseenden. Denna skillnad kan förstås som att det utvecklas ett särskilt ”katastrofspråk” inom en projektkultur.⁴³ Ju svartare bild man kan måla upp, desto större sannolikhet att få pengar.

Alla data som avser att fånga flickornas erfarenheter av projekten pekar entydigt åt ett håll. Det vill definitivt inte kännas vid bilden av att vara svaga eller bli betraktad som en särskild utsatt målgrupp. De är samtidigt väldigt nöjda med projekten de deltagit i. De har fått möjlighet att spegla sig själv med andra, träffat goda förebilder i vuxna, erbjudits en annan arena än skolan där de fått prata om normer, värderingar och självbilder samt möta flickor från andra miljöer och uppväxtvillkor än sin egen för att nämna några exempel. Jag har, trots att jag haft ambitionen, inte träffat någon med en annan uppfattning eller någon empiri som talar emot denna bild. Det går att förstå på flera sätt. Dels att det genomgående är lyckade projekt i den bemärkelsen att de tilltalar de ungdomar som deltar. Dels kan det förstås som att jag inte haft möjlighet att följa upp och fråga de ungdomar som hoppar av en aktivitet. Det kan också förstås som att man både som projektarbetare och som deltagare i projekten blir en del av en gemensam projektkultur som kännetecknas av att vara engagerad och positiv. Förmodligen är det en blandning av olika orsaker.

De allra flesta projekt har sin upprinnelse i en personlig erfarenhet kopplad till att det saknas arenor och aktiviteter för de identifierade bristerna i samhället. Fördelen med det starka personligt engagemanget är att det ger kraft och vitalitet i projektet, risken är att problembilden är ofullständig och ibland helt missvisande. Få har prövat denna erfarenhet mot annan systematisk kunskap som forskning, statistik och utredningar. Tendensen är dock att projekt som beviljats medel under 2000-talet i större utsträckning visar prov på att problembilden är prövad och reflekterad utifrån befintlig kunskap inom området.

Arvsfonden ger bidrag till projekt som är utvecklande och nyskapande. Vad gäller det första så finns en mängd exempel på att erfarenheterna från projekten skapat nya tankar och insikter och inte minst nya arbetsformer och projekt. När det gäller om projekten är nyskapande så beror det på var man lägger tonvikten. De är förvisso nyskapande, eftersom de inte

41 Se exempelvis Skolverket (1999), Forsberg (2006), Sandström (2005) och Ambjörnsson (2003).

42 Sandström (2001).

43 Mulinari (2006).

är genomförda tidigare. Avser man de metoder och de tillvägagångssätt som projekten brukat så är det inte lika självklart, eftersom de flesta redan är prövade.

Avslutningsvis väcker studien ett antal frågor. Hur gestaltar unga i andra samhällsklasser och med annan etnisk bakgrund än svensk medelklass sina existentiella problem? Hur skulle de vilja att deras frizoner såg ut och hur skulle de få tillgång till sådana arenor? Är självkänsla ett ord som endast är laddat med femininitet och kvinnligt kön? Men vad är då den maskulina motsvarigheten? Hur skulle projekt utformas om pojkars inre ska förändras? Och till sist, är den genomgående positiva bild som både projektmedarbetare och flickor ger av projektet bara en del av sanningen? Hur ska man i så fall gå tillväga för att fånga erfarenheter från dem som eventuellt uppfattade projekten som mindre bra eller ointressanta?

REFERENSLISTA

- Agar, M. H., 1996. *The Professional stranger. An informal introduction to ethnography*. 2. ef. San Diego, Academic Press.
- Ambjörnsson, Fanny, 2003. *En klass för sig: genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Stockholm, Ordfront förlag.
- Asplund, Johan, 1970. *Om undran inför samhället*. Argus.
- Asplund, Johan, 1981. Utkast till en heuristisk modell för idéhistorisk forskning. I *Teorier om framtiden*. Liber förlag.
- Bauman, Zygmunt, 2002. *Det individualiserade samhället*. Daidalos.
- Bergström, Göran & Boreus, Kristina, 2000. *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*. Lund, Studentlitteratur.
- Bjerum-Nilsen, Harriet, 2000. Inn i klasserommet. I G. Imsen (red.) *Kjonn og likestelning i grunnskolen*. Oslo, Gyllendal.
- Bringlöv, Åsa, 2006. *Bemötande med Kultur: utvärdering av regeringens satsning Bemötande med kultur en försöksverksamhet där kulturen används för att minska fördomar om personer med funktionshinder*. Arvsfonden.
- Brännberg, Tore, 1996. "Eldsjälar och projektmakare". I Sahlin (red.) *Projektets paradoxer*. Studentlitteratur, Lund.
- Börjesson, Agnes, 1998. Flickorna och frigörelse: forskning om flickor och arbete med tjejprojekt. Ungdomsstyrelsen.
- Einarsson, Charlotta, 2003. *Lärares och elevers interaktion i klassrummet; betydelsen av kön, ålder, ämne och klasstorlek samt lärares uppfattningar om interaktion*. Diss Linköpings universitet.
- Englund, Boel & Svensson, Jan, 2003. *Teoretiska perspektiv på sakprosa*. Studentlitteratur, Lund.
- Englund, Boel & Ledin, Per 2003. Sakprosa och samhälle. I Englund, B. & Svensson, J., (red.) *Teoretiska perspektiv på sakprosa*. Studentlitteratur, Lund.
- Eriksson, D., Hededal, I. & Magnusson, A. (odaterad). *Trynfäste – uppföljningssamtalen: en rapport om ungdomars attityder och tankar kring sex, sexuella övergrepp och sex- och samlevnadsundervisningen*
- Forsberg, Margareta, 2006. *Ungdomar och sexualitet – en forskningsöversikt år 2005*. Statens folkhälsoinstitut
- Gerholm, Lena, 1985. *Projektkultur och kulturprojekt: en fallstudie av en kulturpolitisk försöksverksamhet*. Liber förlag, Malmö.
- Giddens, Anthony, 1997. *Modernitet och självidentitet: självet och samhället i den senmoderna epoken*. Daidalos.
- Gupta A. & Ferguson, J. (Ed.), 1997. *Anthropological locations. Boundaries and grounds of a field science*. California Press, Berkley.
- Hammersley, M. & Atkinson, P. (Ed.), 1995. *Ethnography. Principles in Qualitative Studies in Education*. Routledge, London.
- Hydén, Lars-Christer, 2008. Mademoiselle d'Aubriens näsa: en essä om normalitetens olikhet. I Judith Lind (red.) *Normalitetens förhandling och förvandling – en antologi om barn, skola och föräldraskap*.
- Högdin, Sara, 2008. *Systrar, förenen er! utvärdering av United Sisters, en tjejverksamhet i Stockholm, Göteborg, Uppsala och Malmö*. Arvsfonden.
- Jarrick, Arne, 2005. *Behovet att behövas: en tänkebok om människan, kulturen och världshistorien*. SNS Förlag.
- Jeppsson Grassman, Eva, 1993. Frivilliga insatser i Sverige – en befolkningsstudie. I SOU 1993:82, *Frivilligt socialt arbete – kartläggning och kunskapsöversikt*.
- Jeppsson Grassman, Eva, 1994. *Third Age Volunteering in Sweden*. Stockholm. Sköndalsinstitutet Skriftserie, nr 2.

Jeppsson Grassman, Eva, 1997. *För andra och för mig. Det frivilliga arbetets innebörder*. Stockholm, Sköndalsinstitutets skrifserie, nr 8.

Jonols, Marita, 2005. *Utvärdering Stolsprojektet*.

Karlsson, Ove, 1999. *Utvärdering – mer än metod*. Stockholm, Svenska kommunförbundet.

Lundgren Ann-Sofie, 2000. *Tre år i g. Perspektiv på skola och kön*. Stockholm/Stenhag, Brutis Österling Bokförlag Symposium.

Martinsson, Lena & Reimers, Eva (red.), 2008. *Skola i normer*. Gleerups, Malmö.

Mulinari, Diana, 2006. Kvinnoprojekt och feminism. I Sahlin, Ingrid (red) *Projektets paradoxer*. Studentlitteratur, Lund.

Sandström, Birgitta, 2001. *Den välplanerade sexualiteten: om frihet och kontroll i 1970-talets sexualpolitik*. Stockholm, HLS förlag.

Sandström, Birgitta, 2005. *När olikhet föder likhet: hur ämnesövergripande kunskapsområden formas och tar plats i skolans praktik*. Studentlitteratur, Lund.

Sahlin, Ingrid (red.), 2006. *Projektets paradoxer*. Studentlitteratur, Lund.

Schlytter, Astrid & Kanakura, Liv, 2008. *Elektra: ett projekt mot hedersförtryck och våld*. Arsvfonden.

Skolverket, 1999. *Skolors arbete mot mobbning och annan kränkande behandling, sex- och samlevnadsundervisning, undervisning om tobak, alkohol och andra droger*. Rapport nr 180. Liber förlag.

Von Essen, Johan, 2008. *Det ideella arbetets betydelse: en studie om människors livsåskådningar*. Avh. Teologiska institutionen, Uppsala universitet.

Öhrn, Elisabeth, 2002. *Könsmönster i förändring? – en kunskapsöversikt om unga i skolan*. Skolverket, Stockholm.

BILAGA I PROJEKTFÖRTECKNING

2008-02-27

Projekt – Skolans arbete med kön/gender, makt, sexualitet och identitet

Projekt	Organisation	Ort	Redovisning	Projektnummer	Summa
1. Samlevnads-material för hög-stadiet och gymnasiet	SKL- familjerådgivares riksförbund	Visby	2 år - 1997	1996/001	150 000 kr
2. Barn går inte i repris	Riksförbundet Hem och Skola	Stockholm	2 år - 1998	1996/110	725 000 kr
***3. En lektion för livet	Kvinnojouren i Haninge	Haninge	1 år - 1999	U1998/047	149 000 kr
**4. Jämställdhet mellan flickor och pojkar...	Forumteatergruppen Solvere	Hägersten	1 år - 1999	U1998/051	300 000 kr
5. Fair Game	Gottsunda Film	Uppsala	1 år - 1999	U1999/003	250 000 kr
6. Trynfäste	Teaterföreningen Cirkus Tigerbrand	Stockholm	1 år - 2000	U1999/017	200 000 kr
7. Träffpunkt, Telefonjour	Föreningen Tjejjonen	Stockholm	3 år - 2003	U1999/039	600 000 kr
8. Gaygymnasie-konferens	RFSL	Stockholm	1 år - 2001	U1999/086	60 000 kr
9. En påse fett	Teater Tre	Stockholm	2 år - 2001	U1999/107	200 000 kr
10. Den där flickvännen	Föreningen Scenario - Rum för unga	Stockholm	1 år - 2000	U1999/108	20 000 kr
11. I kungar och horors värld	RFSU	Stockholm	1 år - 2000	U2000/011	255 000 kr
****12. SKRUV	Hallands Kvinnojourers Länsförbund	Falkenberg	3 år - 2003	U2000/028	480 000 kr
13. Kom hon? – om film, sex och media	BRIS	Stockholm	1 år- 2001	U2000/056	3 500 000 kr
14. ... som ringar på vattnet	Frizonen	Göteborg	2 år - 2002	U2000/130	300 000 kr
15. Styrka genom	TBV	Malmö	2 år - 2003	U2000/182	580 000 kr drama
16. Trappan	Cirkus Tigerbrand	Enskede	1 år - 2002	2001/005	200 000 kr
17. Rädda Ofelia	Sveriges Kyrkliga Studieförbund	Älvsjö	1 år - 2003	U2001/111	300 000 kr
18. Hora, vem fan är det	Unga Örnar Bomhus	Gävle	1 år - 2003	U2001/114	110 000 kr
*****19. Donja	Föreningen Kvinnors Råd/ Tjejers rätt i samhället	Uppsala	3 år - 2008	U2003/041	800 000 kr
*20. Ellen	Rädda Barnen	Stockholm	2 år - 2007	2004/082	2 050 000 kr
*21. Tjejbilder och tjejliv	Bilda Närke Bergslagen	Örebro	1 år - 2005	2004/102	61 000 kr
22. Lär mig!	RFSL	Stockholm	3 år - 2008	2004/109	1 950 000 kr
*23. Våga vara tjej	Föreningen QUL	Katrineholm	1 år - 2005	2004/111	704 000 kr

*24. Flicka/Pojke? 2005	F Tjejjonen	Stockholm	3 år - 2008	2005/016	3 105 000 kr
*25. Pojke/Flicka 2005F Du bestämmer	Svea Sträng - Ung utan pung i Stockholm	Bandhagen	3 år - 2008	2005/017	5 007 000 kr
****26. Rätt ska vara rätt	Amnesty International	Stockholm	2 år - 2008r	2005/041	3 510 000 kr
27. Ta kreativ plats	Sensus Studieförbund	Stockholm	3 år - 2008	2005/155	844 000 kr
***28. Ungas psykiska ohälsa	Föreningen Tjejjonen	Stockholm	3 år - pågår	2006/061	800 000 kr
29. Genus och HBT i skolans värld	Stiftelsen Friends	Stockholm	3 år - pågår	2006/103	1 305 000 kr

Summa: 28 515 000 kr

* Ingår i utvärderingen av Flicka projekt.

** Ingår också i utvärderingen av satsningen Arm i Arm.

*** Ingår också i utvärderingen av satsningen Ungas psykiska ohälsa.

**** Ingår också i utvärderingen Mäns våld mot kvinnor och barn.

***** Ingår också i utvärderingen Hedersrelaterat våld.

BILAGA II

ENKÄT TILL FÖRENINGAR

Bakgrund och mål

- a) Projektets namn (se bifogad lista)

.....

.....

- b) Hur kom projektidén till?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- c) På vems initiativ?

.....

.....

- d) Vem påtalade behoven?

Målgruppen själv?

Ja

Nej

- e) Om nej, vilka andra gjorde det?

.....

.....

.....

.....

- f) Kan Du/Ni beskriva den problematik som var upprinnelsen till projektidén?

.....

.....

.....

.....

g) Vad ville Du/Ni inledningsvis uppnå med projektet?

.....
.....
.....
.....

h) Erhöll Du/Ni bidrag från andra finansiärer?

Ja

Nej

Om ja vilka?

i) Vilket år startade projektet?

j) Projektets längd? (ringa in rätt alternativ)

1 år

2 år

3 år

k) Pågår projektet fortfarande?

Ja

Nej

Om ja, när beräknas projektet vara avslutat?

För er som svarat ja, lever verksamheten vidare efter projektidens slut?

Ja

Nej

Om ja, i vilken form och med vilket innehåll?

.....
.....
.....
.....

Om nej, vad har Du/Ni för tankar om varför?

.....
.....
.....
.....
.....

- l) Vilka reflexioner gör Du/Ni idag mot bakgrund av de frågor Du/Ni nyss besvarat om hur projektet kom till och vad ni ville uppnå?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Målgrupp och tillvägagångssätt

- a) Vilken målgrupp vände sig projektet i huvudsak till?

Funktion (exempelvis lärare, elever, skolledare)

.....

Ålder?.....

Kön?.....

- b) Deltog målgruppen i planeringen av projektet?

Ja

Nej

Om ja, på vilket sätt?

.....

.....

.....

.....

.....

Om nej, vem eller vilka deltog i planeringen?

.....

.....

.....

.....

c) Ungefär hur många ville ni nå med projektet?

d) Hur tänkte Du/Ni går till väga för att uppnå syftet med projektet?

.....

.....

.....

.....

.....

e) Vilka reflexioner gör Du/Ni idag mot bakgrund av de frågor som Du/Ni nyss besvarat om målgrupp och tillvägagångssätt?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Genomförande

- a) Fanns en etablerad kontakt med de skolor som berördes innan projekttiden formulerades?

Ja

Nej

- b) Om nej, hur etablerades kontakten?

.....
.....
.....
.....

- c) Samarbetar/de Du/Ni med andra organisationer och/eller myndigheter under projektets gång?

Ja

Nej

Om ja, med vilken/a?

.....
.....

- d) Hur många uppskattningsvis arbetar/arbetade i projektet?

.....

- e) Stämmer det med vad som var planerat?

Ja

Nej

Om nej, var/är det

Fler

Färre

Kommentarer om varför det inte är/blev som planerat

.....
.....
.....
.....
.....

- f) Vad är/var projektets främsta aktivitet?

.....
.....
.....

.....
.....

g) Vilka oväntade omständigheter möter/mötte Du/Ni som underlättade genomförandet?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

h) Vilka oväntade hinder stöter/stötte Du/Ni på i genomförandet?

.....
.....
.....
.....
.....
.....

i) Vilka reflexioner gör Du/Ni idag mot bakgrund av de frågor Du/Ni nyss besvarat om genomförandet?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

För er som har projekt som fortfarande pågår hoppar över frågor om resultat och går vidare till **Övriga kommentarer** på sidan 8.

Resultat

Frågor för er som uppgivit att ni avslutat projektet.

- a) Vad bedömer du som projektets främsta resultat?
-
-
-
-
-
-
-
-
- b) Hur många, och vilka kategorier (lärare, elever osv.), nåddes uppskattningsvis av projektets aktiviteter?
-
- c) Vilka, utöver projektdeltagarna, var aktörer/faktorer av positiv betydelse för projektets genomförande?
-
-
-
-
-
- d) Vilka faktorer/aktörer bedömer Du/Ni var det största hindret för projektets genomförande?
-
-
-
-
-
- j) Har kontakten med de berörda skolorna upprätthållits efter avslutat projekt?
- Ja Nej

Övriga kommentarer

Här kan Du/Ni till exempel skriva om erfarenheter och lärdomar som Du/Ni fått genom att delta i projektet. Eller funderingar kring vad de har betytt för dem som medverkat eller berörts av projektet. Eller något av vikt som Du/Ni inte kommit med i enkäten.

Tack för din medverkan!

BILAGA III

ENKÄT TILL ADEPTER

Hej,

vi, Birgitta Sandström, Lärarhögskolan i Stockholm, och Magnus Karlsson, Ersta Sköndal högskola, är forskare och arbetar med att utvärdera projekt som finansieras av Allmänna arvsfonden. Ett syfte med utvärderingen är att få reda på hur de som berörs av projekten tycker det har fungerat. Vi skulle i detta sammanhang vilja be dig besvara tre frågor om mentorsprogrammet Spira som vi bifogar.

Ditt deltagande är naturligtvis frivilligt. Materialet kommer att redovisas utan att ditt namn finns med, men eftersom projektet är ganska litet finns en möjlighet att någon läsare ändå förstår vem du är. Resultaten från arbetet kommer bara att användas för utvärderingen och för information och publicering kring denna. Frågeformuläret som du fyllt i kommer att förvaras på ett sådant sätt att inte obehöriga får tillgång till det.

Har du synpunkter eller frågor på detta brev så drar dig inte för att kontakta:

Birgitta Sandström, Lärarhögskolan i Stockholms, 0702397474,
birgitta.sandstrom@lhs.se, eller
Magnus Karlsson, Ersta Sköndal högskola, 0768931058,
magnus.karlsson@esh.se

Detsamma gäller naturligtvis om du har frågor kring utvärderingen.

Härmed intygar jag att jag har fyllt 18 år och att jag har tagit del av och förstått ovanstående information:

Namnförtydligande:

Vad tänkte du att mentorsprogrammet skulle kunna ge dig innan du började?

Blev det som du hade tänkt?

Berätta vad mentorsprogrammet har betytt för dig.